

FACULTEIT
RECHTSGELEERDHEID

Gevangenisarchitectuur en de weg terug naar de samenleving:

Een onderzoek naar de relatie tussen gevangenisarchitectuur
en re-integratie.

Masterproef neergelegd tot het behalen van
de graad van Master in de criminologische wetenschappen
door (01000824) Dhaemer Lesley

Academiejaar 2013-2014

Promotor :
Prof. Dr. Tom Daems

Commissarissen :
Cedric De Koker
Vincent Eechaudt

Verklaring inzake toegankelijkheid van de masterproef criminologische wetenschappen

Ondergetekende,

Dhaemer Lesley (01000824)

geeft hierbij aan derden,

zijnde andere personen dan de promotor (en eventuele co-promotor), de commissarissen of leden van de examencommissie van de master in de criminologische wetenschappen,

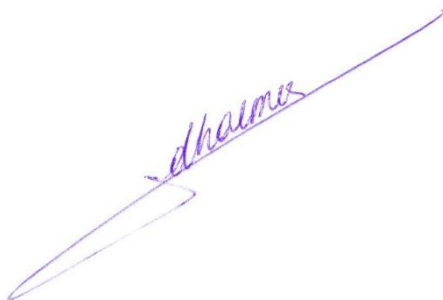
[de toelating] [~~geen toelating~~]

om deze masterproef in te zien, deze geheel of gedeeltelijk te kopiëren of er, indien beschikbaar, een elektronische kopie van te bekomen, waarbij deze derden er uiteraard slechts zullen kunnen naar verwijzen of uit citeren mits zij correct en volledig de bron vermelden.

Deze verklaring wordt in zoveel exemplaren opgemaakt als het aantal exemplaren waarin de masterproef moet worden ingediend, en dient in elk van die exemplaren ingebonden onmiddellijk na het titelblad.

Datum: 15 mei 2014

Handtekening:

Ik wil begrepen worden.

Niet gerespecteerd, spring ik de vrijheid tegemoet – gedetineerde gevangenis Dendermonde;

21 februari 2014

La prison, la fleur noire d'une société civilisée – Hawthorne

België beschikt in belangrijke mate over een verouderd en zelfs aftands gevangenispark, dat ten dele nog stamt uit het tijdperk van Edouard Ducpétiaux. Niettegenstaande meer recente (en geplande) nieuwbouw (en cellenhuur bij de noorderburen) blijft de aloude stervormige, cellulaire gevangenis daarenboven de beeldvorming over onze penitentiaire inrichtingen beheersen. – Daems T. (2013)

Behandel mensen zoals zij dienen te zijn en je helpt hen te worden wie ze kunnen zijn –

Goethe

Woord vooraf – Dankwoord

Deze masterproef werd geschreven met het oog op het behalen van mijn diploma “Master in de criminologische wetenschappen”. Deze masterproef zou echter niet tot stand zijn gekomen zonder de juiste personen op de juiste plaats. Daarom wil ik via deze weg enkele personen bedanken, waardoor deze masterproef tot een goed einde is gekomen.

In de eerste plaats wil ik graag de promotor van mijn masterproef, professor Tom Daems, bedanken. Hij stond altijd klaar met raad en gaf een goede begeleiding. Zijn raadgevingen en adviezen zijn een grote hulp geweest.

Ook wens ik mijn dank te betuigen aan alle personen die bereid waren mee te werken aan dit onderzoek en mij de kans lieten hen te interviewen.

Ook mijn kotgenoten, Freya Mertens en Joke Elskens, verdienen een woord van dank, voor hun luisterend oor. Bij hen kon ik altijd terecht om te praten over mijn problemen omtrent mijn masterproef.

Ook wil ik Niemke Carlier en Anouk Bonnarens bedanken voor de vier fijne jaren samen met hen aan de universiteit.

Vervolgens wil ik mijn meter en mama bedanken voor het nalezen van deze thesis. Zonder hun bijdrage zou deze masterproef nooit zo gepresenteerd kunnen worden.

Ook mijn vriend Thierry verdient een dankwoord. Hij heeft mij kunnen verdragen in alle goede en slechte dagen van deze masterproef.

De allerbelangrijkste dank gaat uit naar mijn ouders. Ik ben ze enorm dankbaar voor alle kansen die ze mij geboden hebben.

Inhoudsopgave

Woord vooraf - Dankwoord	iv
Inhoudsopgave	v
Algemene inleiding	1
Hoofdstuk I: Een vogelvlucht doorheen de ontwikkelingen in de gevangenisbouw	7
1. Inleiding	7
2. De aanloop naar de gevangenissen	7
2.1. Het Ancien Régime en lijfstraffen	7
2.2. De Verlichting	9
3. De verschillende achterliggende ideeën van de gevangenisarchitecturen onder de loep	10
3.1. Het panopticon van Jeremy Bentham	10
3.2. De verplaatsing van de gevangenissen buiten de stad volgens John Howard	11
3.3. Het octagon van Jean Jacques Philippe Vilain XIII	12
3.4. Amerikaanse experimenten met eenzame opsluiting	14
3.5. Pentonville Prison	16
3.6. De eenzame opsluiting geïntroduceerd in België door Edouard Ducpétiaux	16
3.7. Opvolging van de eenzame opsluiting door de architecten Joseph Dumont en François Derré	20
3.8. Kritiek op het cellulaire model van Edouard Ducpétiaux	22
3.9. Invloeden van Adolphe Prins bij de Ministers van Justitie	24
3.10. De huidige gevangenissen - gemeenschapsregime	27
3.11. Alternatief concept: De Huizen	29
4. Besluit	30
Hoofdstuk II: Een overzicht van de verschillende doelstellingen van de vrijheidsstraf..	32
1. Inleiding	32
2. De mogelijke doelstellingen van de gevangenis	32
2.1. Doelstellingen van Willem Hendrik Nagel.....	33
2.2. Aanvullingen op de doelstellingen van Willem Hendrik Nagel	38

3. Hedendaagse doelstellingen van de gevangenisstraf: een verdieping van de Basiswet betreffende het gevangeniswezen en de rechtspositie van gedetineerden	41
3.1. Ontstaan van de Basiswet	41
3.2. Doelstellingen van de Basiswet	42
4. Besluit	43
Hoofdstuk III: De doelstelling re-integratie onder de loep genomen	45
1. Inleiding	45
2. Wat is re-integratie?	45
2.1. Re-integratie.....	45
2.2. Evolutie van re-integratie.....	46
3. Re-integratie en regelgeving.....	47
4. Belang van re-integratie	52
5. Re-integratie en veiligheid	53
6. Besluit	54
Hoofdstuk IV: Re-integratie in de nieuwe architectuur van de nieuwe gevangenis in België	56
1. Inleiding	56
2. Methodologie	56
2.1. Literatuurstudie en casestudie.....	56
2.2. Interviews.....	58
2.3. Ethische aspecten.....	59
3. Korte beschrijving van de verschillende diensten die geïnterviewd werden	60
3.1. Beleidscoördinator	60
3.2. Gevangenisdirecteur	61
3.3. Psychosociale Dienst (PSD)	61
3.4. Justitieel Welzijnswerk.....	63
3.5. Klasbak – Netwerk voor onderwijs aan gedetineerden	63
3.6. Vlaamse Dienst voor Arbeidsbemiddeling en Beroepsopleiding (VDAB).....	64
3.7. De Rode Antraciet	65
3.8. Onderwijscoördinator	65
3.9. Communicatieverantwoordelijke	66

4. De nodige infrastructuur op de verschillende domeinen	66
4.1. Onderwijs.....	67
4.2. Sport.....	68
4.3. Cultuur	69
4.4. Welzijn	69
4.5. Arbeid	71
4.6. Algemene bevindingen	72
5. Ontstaan van de nieuwe gevangenissen: Masterplan 2008-2012 -2016	73
6. Architectuur van de nieuwe gevangenissen	74
7. Infrastructuur van de nieuwe gevangenissen	79
7.1. Veiligheid	79
7.2. Capaciteit van de gevangenissen	79
7.3. Verdiepingen	80
7.4. Bezoekerscomplex	80
7.5. Apart bureau voor de PSD buiten het cellulaire gedeelte	81
7.6. Lokalen voor beroepsopleiding	82
7.7. Lokalen op het einde van de vleugels	82
7.9. Lokalen rondom de centrale kern	82
7.10. Polyvalente sportzaal	83
7.11. Kleur, licht en lucht	83
7.12. Prison Cloud	84
7.13. Detentieplan	84
8. Besluit	84
Algemeen besluit	87
Bibliografie	91

Algemene inleiding

Onderwerpskeuze

Al vanaf de lessen *Criminologie van de Strafrechtsbedeling* in het tweede bachelorjaar van de criminologische wetenschappen, werd ik gefascineerd door de achterliggende ideeën van de verschillende gevangenisarchitecturen. Verderop in de opleiding kwam het onderwerp echter niet meer ter sprake. Wat mij ook erg interesseerde, was hoe elke gedetineerde zijn/haar plan moest trekken wanneer hij of zij terug vrij kwam. Die belangstelling werd aangewakkerd door de lessen *Forensisch Welzijnswerk* en ook deels door het televisieprogramma 'Allo in de gevangenis'. Tot aan het opleidingsonderdeel *Penologie* – een opleidingsonderdeel uit het eerste masterjaar criminologische wetenschappen – had ik er nooit eerder bij stilgestaan om beide componenten (gevangenisarchitectuur en re-integratie) samen te bekijken. Om die redenen werd dit onderwerp voor deze masterproef gekozen.

Masterplan 2008-2012-2016

Uit de brochure *Justitie in cijfers* van 2012 kunnen we opmaken dat de gevangenisbevolking blijft stijgen. Om de overbevolking in de toenmalige 32 Belgische gevangenissen aan te pakken, huurt het *Directoraat-Generaal Penitentiaire Inrichtingen* detentieplaatsen in een penitentiaire inrichting te Tilburg, net over de grens in Nederland. Dat is natuurlijk maar een oplossing op korte termijn. Om die reden heeft Minister van Justitie Jo Vandeurzen (CD&V - Regering Verhofstadt III) het Masterplan 2008-2012 (later het Masterplan 2008-2012-2016) voor een "*gevangenisinfrastructuur in humane omstandigheden*" opgestart. Het Masterplan kon echter niet volledig uitgeschreven worden door Minister Jo Vandeurzen, maar werd verder afgewerkt door zijn opvolger en partijgenoot Stefaan De Clerck (CD&V - Regering Van Rompuy I).

In dat Masterplan staan eigenlijk maar vier actiepunten, maar het is wel de eerste keer – sinds Edouard Ducpétiaux¹ – dat er dergelijke ingrijpende bouwkundige veranderingen voorzien werden voor de Belgische gevangenissen. Er worden in het Masterplan renovaties voorzien opdat alle capaciteit die verloren ging, terug gewonnen zou kunnen worden. Ook is er sprake

¹ Edouard Ducpétiaux zal in België de gevangenissen bouwen volgens een panopticon model. Ook zal hij de eenzame opsluiting invoeren in België.

van het bijbouwen van nieuwe cellen op de bestaande sites, dat er nieuwe gevangenissen gebouwd zouden worden om oude gevangenissen te vervangen en tot slot dat er vier nieuwe gevangenissen zouden worden bijgebouwd (Daems, 2008). Ondertussen (17 oktober 2013 - 14 februari 2014) werden twee van de voorziene nieuwe gevangenissen geopend, namelijk die van Marche-en-Famenne en Beveren. Sindsdien telt België 34 gevangenissen. Omdat men nu al ondervindt dat de nieuw gecreëerde capaciteit de overbevolking niet zal kunnen verminderen is er al sprake van een *Masterplan Tris* van Minister van Justitie Annemie Turtelboom (Open Vld).

Het is de bedoeling van het initiële Masterplan om de nieuwe gevangenissen zodanig te ontwerpen dat de infrastructuur het verblijf voor gedetineerden humaner moet maken en hun terugkeer naar de samenleving moet bevorderen. Door die aspecten werd mijn interesse aangewakkerd om te achterhalen wat de verschillen zijn in de architectuur tussen de oude gevangenissen en de nieuwe gevangenissen. Dat spoorde mij aan om de relatie tussen de architectuur en de terugkeer naar de samenleving, of re-integratie, van dichterbij te gaan onderzoeken.

Re-integratie

De re-integratie van gedetineerden in de samenleving is een thema dat altijd actueel blijft. Het merendeel van de gedetineerden komt ooit terug vrij in de samenleving. Om die gedetineerden terug als volwaardige leden aan het maatschappelijk leven te laten deelnemen is re-integratie zeer cruciaal, dit opdat de gevangenen voldoende voorbereid worden op zijn of haar terugkeer in de samenleving. Die doelstelling wordt op wettelijke basis geïmplementeerd dankzij de *Basiswet op het gevangeniswezen en de rechtspositie van gedetineerden* dd. 12 januari 2005. Het is dan ook belangrijk dat er bij de bouw van de nieuwe gevangenissen rekening gehouden wordt met die bedoelde re-integratie en dus de Basiswet als uitgangspunt gebruikt wordt.

Onderzoeksonderwerp masterproef

In deze masterproef zal nagegaan worden of de infrastructuur binnen de nieuwe gevangenissen voldoende aangepast is om de kansen op een succesvolle re-integratie te maximaliseren. Ook waar de verschillende ruimtes voor de diensten, die zich bezig houden met re-integratie, zich moeten bevinden binnen de gevangenis wordt in deze masterproef besproken. Om dat te

kunnen doen zijn er criteria nodig om de nieuwe gevangenen op te beoordelen. Om die criteria te kunnen omschrijven zullen er interviews met verschillende diensten – die zich zowel binnen als buiten de gevangensmuren bezig houden met het re-integreren van gedetineerden – afgenomen worden.

Om deze doelstelling te kunnen achterhalen, werd deze vertaald naar een onderzoeksvraag die centraal staat doorheen de hele masterproef:

“Op welke manier belemmert of bevordert de architectuur en infrastructuur van de gevangenen de re-integratie van gedetineerden in de vrije samenleving?”

Deze masterproef zal uit twee centrale aspecten bestaan. Enerzijds zal deze masterproef over de architectuur en de bouw van gevangenen gaan en anderzijds over de doelstellingen van re-integratie. We zullen op verschillende momenten de terugkoppeling maken tussen beide delen.

Zo zullen er in dit opzet vier hoofdstukken overlopen worden:

In **hoofdstuk één** bekijken we de ontwikkelingen in de gevangenisbouw. Hier zal de totstandkoming van de moderne gevangenis weergegeven worden, alsook de architecturale veranderingen die gevangenen, doorheen de eeuwen, hebben doorgemaakt. Het is volgens ons belangrijk om de geschiedenis achter de huidige gevangenisarchitectuur te schetsen, dit om een beter beeld te krijgen van de huidige bouw van nieuwe gevangenen, die toch gedeeltelijk de vroegere architectuur hebben overgenomen. Ook schetsen we in dit hoofdstuk de verschuivingen binnen het gedachtegoed en de achterliggende ideeën (afschrikking ten opzichte van sociale re-integratie). Dit hoofdstuk zal gebaseerd worden op een literatuurstudie, aangevuld met de interviews die afgenomen werden voor later onderzoek.

In **hoofdstuk twee** zal een overzicht gegeven worden van de belangrijkste doelstellingen die een vrijheidsstraf kan beogen. Dat is belangrijk om te weten, omdat sommige van die doelstellingen hinderpalen kunnen vormen voor de re-integratie van een gedetineerde. We bespreken ook enkele kritieken over die doelstellingen in dit onderdeel. Wat ook aan bod komt, zijn de doelstellingen die voorop gesteld worden in de *Basiswet betreffende het gevangeniswezen*

en de rechtspositie van de gedetineerden. Die zijn belangrijk om te vermelden omdat de nieuwe gevangenissen zich daar op baseren.

In **hoofdstuk drie** van deze masterproef zal de centrale doelstelling, met name de re-integratie, onder de loep genomen worden. We zullen ondermeer omschrijven wat verstaan wordt onder re-integratie en we zullen de belangrijkste regelgeving betreffende de terugkeer in de samenlevingen summier bespreken. Sinds de staats hervorming van 1980 is de Vlaamse overheid bevoegd en verantwoordelijk voor de persoonsgebonden aangelegenheden. Daar valt ook de *'sociale hulpverlening aan gedetineerden met het oog op hun sociale re-integratie'* onder. Om die reden worden in dit hoofdstuk ook het *'Strategisch plan'* en het *'Samenwerkingsakkoord van 28 februari 1994 tussen de staat en de Vlaamse Gemeenschap inzake de sociale hulpverlening aan gedetineerden met het oog op hun sociale re-integratie'* besproken. Ook de relatie tussen re-integratie en veiligheid zal besproken worden omdat veiligheid een struikelblok kan zijn voor het realiseren van re-integratie.

In het **laatste hoofdstuk** zullen we aan de hand van het kwalitatief onderzoek een antwoord proberen te formuleren op de centrale onderzoeksvraag van deze masterproef. We bespreken in hoofdstuk vier dus de relatie tussen re-integratie van gedetineerden in de maatschappij en de architectuur van de nieuwe gevangenissen. We zullen in eerste instantie de architectuur van de nieuwe gevangenissen bespreken en daaropvolgend is het de bedoeling om op basis van de interviews met de diensten, die zich bezig houden met de re-integratie van gedetineerden, te weten te komen wat architecturaal noodzakelijk is in gevangenissen om gevangenen beter in de samenleving te laten terugkeren. Op basis van de verkregen informatie zullen er criteria worden opgesteld, aan de hand van de welke de infrastructuur van de nieuwe gevangenissen getoetst zullen worden. Daartoe zullen de nieuwe gevangenissen bezocht worden. Op basis van de verworven resultaten, zal er getracht worden om inzicht te verwerven in de complexe en moeilijke materie.

Theoretische relevantie

Deze masterproef kan ingebed worden binnen de studiedomeinen van de penologie, de historische criminologie, het forensisch welzijnswerk en in mindere mate komen ook wetteksten aan de orde.

Penologie:

Aangezien we in deze masterproef de doelstellingen van straffen binnen het gevangeniswezen bespreken, is het overduidelijk dat de discipline van de penologie aan bod komt in deze masterproef. De doelstellingen met betrekking tot het gevangeniswezen komen in deze masterproef uitgebreid aan bod, dat om een globaler beeld te verkrijgen van de verschillende doelstellingen van de gevangenisstraffen. Er mag niet alleen gekeken worden naar de doelstelling re-integratie, want dan wordt een deel van het verhaal niet behandeld.

Historische criminologie:

De historische criminologie komt aan bod wanneer we de geschiedenis van de verschillende architecturen in de gevangenisbouw overlopen. Hierboven werd al opgegeven dat de geschiedenis van die bouw noodzakelijk is om de huidige gevangenisbouw beter te kunnen begrijpen.

Forensisch welzijnswerk:

Forensisch welzijnswerk is ingebed in het bredere algemeen welzijnswerk. Dat onderzoeksdomein komt ter sprake wanneer we het hebben over de specifieke doelstelling re-integratie. De mensen en diensten die geïnterviewd zullen worden in het kader van deze masterproef, horen thuis in dit criminologische onderzoeksdomein.

Regelgeving:

Het onderzoeksdomein van de wetgeving komt, weliswaar in mindere mate, ook aan bod. Verschillende wetten en wetsartikelen worden eveneens bekeken. Zo wordt ook de totstandkoming van de *Basiswet betreffende het gevangeniswezen en de rechtspositie van de gedetineerde* in deze masterproef besproken. Andere wettelijke teksten die aan bod komen zijn ondermeer:

- The Standard Minimum Rules For the Treatment of Prisoners
- The European Prison Rules
- Het Samenwerkingsakkoord van 28 februari 1994 tussen Federale Overheidsdienst Justitie en Vlaamse Gemeenschap inzake de sociale hulpverlening aan gedetineerden met het oog op hun sociale re-integratie

- Het Strategisch Plan Hulp- en Dienstverlening aan gedetineerden
- Het Decreet van 8 maart 2013 betreffende de organisatie van hulp- en dienstverlening aan gedetineerden

Praktische relevantie

Deze masterproef is ook relevant voor de praktijk, vooral dan voor individuen en diensten die te maken hebben met penitentiaire instellingen.

Zo hebben **gedetineerden** er alle baat bij om voldoende kansen te krijgen om zich te kunnen re-integreren in de samenleving. Diensten die zich bezighouden met hun re-integratie zijn om die redenen dan ook zeer cruciaal en belangrijk. Om de voorgestelde activiteiten die de diensten, die zich bezig houden met re-integratie, te kunnen realiseren, zijn er voldoende ruimtes nodig om die daadwerkelijk te kunnen geven.

Ook de **professionele groep**, met name de diensten die zich bezighouden met de re-integratie van gedetineerden, hebben baat bij dit onderzoek. Zij kunnen – door hun bijdrages – aantonen wat ze nodig achten en of dat ook gerealiseerd wordt.

Deze masterproef kan ook een bijdrage leveren voor de **beleidsmakers**. Zij kunnen aan de hand van dit onderzoek achterhalen of de nieuwe gevangenen beter zijn dan de oudere gevangenen op vlak van de re-integratie en of de beleidsplannen al dan niet geslaagd zijn.

Tot slot heeft ook de **maatschappij** er belang bij dat er voldoende plaatsen zijn om de doelstelling van re-integratie te verwezenlijken. De maatschappij verwacht van een ex-gedetineerde dat hij of zij zich volledig inbedt in de vrije samenleving en dat hij of zij niet recidiveert. Daarom is het belangrijk dat een gedetineerde daarvoor klaargestoomd wordt. En dat kan bij sommige gedetineerden alleen maar als hij of zij wordt begeleid bij de terugkeer naar de vrije samenleving. De infrastructuur van een gevangenis en hoe men omgaat met de medeburgers die maatschappelijke normen hebben overschreden, is een zaak die onze hele democratische samenleving aangaat (Beyens & Janssens, 2009: a).

Hoofdstuk 1: Een vogelvlucht doorheen de ontwikkelingen in de gevangenisbouw.

1. Inleiding

In het eerste hoofdstuk van deze masterproef gaan we de ontstaansgeschiedenis van onze huidige gevangenissen analyseren. We beginnen daarbij met het gevangeniswezen in de periode van het Ancien Régime en de Verlichting. Zij vormen namelijk de aanloop naar de modernere gevangenissen.

Daarna bespreken we de verschillende soorten gevangenisconcepten die het Belgische gevangenisconcept beïnvloed hebben. We bespreken ondermeer het panopticondenken van Jeremy Bentham, het voorstel van John Howard om gevangenissen buiten de stad in te richten en het octagon van Vilain XIII.

Ook bespreken we de Amerikaanse experimenten met eenzame opsluiting. Die bleken zeer bepalend te zijn voor de gevangenisarchitectuur in Belgische gevangenissen. Ook de gevangenis van Pentonville wordt in deze masterproef besproken, omdat het de eerste gevangenis in Europa was dat zich baseerde op de ideeën van het panopticon. We zullen eveneens stilstaan bij de ideeën van Edouard Ducpétiaux en zijn volgelingarchitecten Joseph Dumont en François Derré. Het waren zij die de eenzame opsluiting in België introduceerden.

Tot slot zullen de achterliggende ideeën van de huidige gevangenissen, die beïnvloed werden door Adolphe Prins, besproken worden, net als alternatieve concepten voor de huidige gevangenissen.

2. De aanloop naar de gevangenissen

2.1. Het Ancien Régime en lijfstraffen

De gevangenisstraf is een modern begrip. Volgens Michel Foucault (2010) zou het begrip zich pas aan het einde van de achttiende eeuw verspreiden. Volgens andere schrijvers, bestaan dergelijke straffen al sinds de zeventiende eeuw (Dubbeld, 2001). Nog anderen, zoals Lode Van Outrive (1978), stellen dat de gevangenisstraf al sinds de dertiende eeuw bestaat. Lieven

Vandekerckhove (1989) gaat nog verder terug in de tijd. Hij stelt dat de gevangenisstraf al bestaat sinds het Oude Rome, dus van voor Christus.

Het concrete moment waarop gevangenen hun intrede deden is dus voor discussie vatbaar. Wat er wel al bestond waren kerkers, maar die werden in het Ancien Régime enkel gebruikt voor de voorlopige hechtenis, in afwachting van de terechtzitting of de uitvoering van de lijfstraffen, bij verbanning of bij de inschepping aan boord van de galeien (Constant, 1950; Dupreel, 1960; Dean, 2004). De gebouwen die toen gebruikt werden, konden niet onderscheiden worden van andere gebouwen, maar die noodzaak bestond ook niet echt (Pratt, 2002). De ‘gevangenis’ had in die tijd ook geen straffunctie (Dubbeld, 2001). De vrijheidsstraf was eigenlijk een soort van voorhechtenis die werd toegepast voordat de eigenlijke lijfstraffen die in die periode heersten (doodstraf, marteling of publieke vernedering) konden worden uitgevoerd (Montilla & Harlow, 1979).

Niet onbelangrijk om te vermelden is dat, ten tijde van het Ancien Régime, de gehanteerde straffen afhankelijk waren van de maatschappelijke stand van de burgers. Zo kregen de landlopers en bedelaars lijfstraffen en moest een welstellende voor dezelfde straf enkel een geldboete betalen (Van Oustrive, 1978).

Het achterliggende idee van lijfstraffen en van openbare bestraffingen was om het slachtoffer eerloos te maken en aantonen dat justitie triomfantelijk was. Dat alles moest dus afschrikwekkend genoeg zijn, opdat anderen uit de samenleving ontmoedigd zouden worden om een misdrijf te plegen (Foucault, 2010). De folteringen waren ook bedoeld om de absolute macht van de vorst in herinnering te brengen bij het volk (Van Oustrive, 1978). De gehanteerde straffen hadden dus eerder een vergeldende functie. Die periode werd vooral gekenmerkt door barbaarse, gruwelijke en ongelijke straffen, door wrede onderzoeksmethodes en de willekeur van rechters (Bouverne-De Bie et al., 2002).

Er moet worden gewezen op het feit dat de ontwikkeling van de gevangenis belemmerd werd door wat als een regel uit het Romeins recht werd beschouwd, met name dat het verboden was om criminelen tot opsluiting te veroordelen. In die redenering dienden gevangenen gebruikt te worden om mensen vast te houden en niet om hen te straffen. Die regel werd door de kerk en later ook door de lekenwereld doorbroken (Dean, 2004).

2.2. De Verlichting

Vanaf halverwege de achttiende eeuw werd er geprotesteerd tegen de wrede lijfstraffen en kwam men tot het besef dat er anders gestraft moest worden. Die protesten kunnen niet los gezien worden van de economisch-politieke situatie die zich voordeed in die tijd. Daarom is een korte schets van die situatie hier op zijn plaats (Van Oustrive, 1978). Ook de introductie van nieuwe strafwetboeken en vroege experimenten zoals Walnut Street Prison (zie punt 3.4. van dit hoofdstuk) waren belangrijk voor het introduceren van de gevangnissen als belangrijkste straf (Spierenburg, 2013).

Er was steeds meer sprake van discipline en differentiatie in de samenleving (Beyens, 2000). Men keerde zich af tegen een samenleving waar alleen de Koning de macht had, zo namen de machtsverschillen af. Door dat civilisatieproces werden mensen ook afhankelijker van elkaar om hun taken te kunnen uitoefenen. Jean-Jacques Rousseau en John Locke ontwierpen het idee van een ‘sociaal contract’. Dat sociaal contract houdt in dat elk individu een deel van zijn vrijheid aan de staat afgeeft in ruil voor de garantie op veiligheid. Het individu moest in ruil daarvoor in zijn handelen de behoeften van de samenleving voorop stellen. Als het individu een individuele wil zou hebben dat het algemene belang kon schaden, dan mocht de overheid hem of haar om die reden vervolgen. Willekeur mocht niet worden toegepast (Bouverne-De Bie et al., 2002).

De economische leefomstandigheden ondergingen in die periode een grote omwenteling. Zo ontstonden er kapitalistische marktverhoudingen die de gelijkheid inzake menselijke hoedanigheid en behoeften naar voor deden schuiven. Die gelijkheid werd in de feodale samenleving niet erkend (Van Oustrive, 1978). Ook de stijging van de levensstandaard, de daarmee gepaarde gaande verfijnde manieren zoals Norbert Elias omschreef in zijn civilisatietheorie en een enorme bevolkingsgroei zetten de burgerij op tegen het strafrechtelijk beleid dat heerste in het Ancien Régime (Spierenburg, 2013). In een geciviliseerde samenleving werden openlijke lijfstraffen ook niet meer getolereerd (Beyens, 2000).

Eén van de belangrijkste Verlichters was Voltaire ². Hij uitte kritiek op de disproportie tussen het misdrijf en de opgelegde straf. Zo vond hij het gebruik van foltering onaanvaardbaar. Ook

² Voltaire is een pseudoniem voor zijn echte naam, François-Marie Arouet.

Charles De Montesquieu vond dat de straffen milder van aard moesten worden en dat ze in verhouding moesten staan tot het misdrijf dat gepleegd werd (Bouverne-De Bie et al., 2002).

In het boek ‘*Dei Delitti e Delle Pene*’ (1764) bekritiseert Cesare Bonesana Beccaria (°1738 – † 1794) de strafrechtspleging van het Ancien Régime vanuit een humanistisch ideaal. Zo was Beccaria tegen een overmatige en willekeurige machtsuitoefening van de overheid (Van der Landen, 1992). Ook vond hij de gehanteerde straffen wreed en inhumain; hij was tegen de doodstaf en (gruwelijke) lijfstraffen (Constant, 1950). Gestoeld op het legaliteitsbeginsel stelde hij dat de straffen volgens hem wettelijk bepaald moesten worden. Het leven van de burgerij moest worden beschermd door de rechtsorde en dus niet door de eis van de boetedoening (Dubbeld, 2001). Beccaria liet zich daartoe inspireren door Charles De Montesquieu en door Jean-Jacques Rousseau (Beccaria, 1982; Bouverne- De Bie et al., 2002).

De onrechtmatige, disproportionele en ondoelmatige bestraffingsystemen maakten tijdens de Verlichting de weg vrij voor humanere straffen. Om de samenleving te onthouden van het stellen van crimineel gedrag, werden de straffen niet meer zo wreed mogelijk gemaakt, maar moest elke straf precies voldoende effectief zijn om de burgers te weerhouden crimineel gedrag te vertonen (proportionaliteitsbeginsel) (Foucault, 2010). Zo kwam er een doorbraak van de vrijheidsstraf en het moderne gevangeniswezen (Maes, 2007).

Naar aanleiding van alle kritieken en veranderingen in de samenleving die we hierboven aan bod lieten komen, werden er verschillende gevangenisstelsels bedacht en ontworpen door verschillende personen. Onder punt drie van dit hoofdstuk bespreken we de belangrijkste figuren die de Belgische gevangenisarchitectuur beïnvloed hebben.

3. De verschillende achterliggende ideeën van de gevangenisarchitecturen onder de loep

3.1. Het panopticon van Jeremy Bentham

Het rationeel denkbeeld rond de straf vindt zijn hoogtepunt bij Jeremy Bentham (°1748 – † 1832). Hij ging er van uit dat gevangenisstraffen vooral potentiële daders moesten afschrikken en gevangenen moesten heropvoeden (Dubbeld, 2001). In de lijn daarvan werkte Bentham aan een ontwerp voor de ideale gevangenis en kwam zo met het ‘panopticon’-idee, waarbij inspectie centraal staat (Dubbeld, 2001). Elke gevangene moet daarbij het gevoel krijgen dat

hij of zij constant onder toezicht staat. Bentham stelde het panopticon voor als een cirkelvormig gebouw waarvan de buitenste ring van de cirkel bestond uit cellen. De bewaker kan daarvoor vanuit het middelpunt van de wachttoren in één oogopslag in alle cellen kijken (Franke, 1990; Franke, 1996). Het panopticon-ontwerp had als hoofddoel om alles binnen het zicht te houden (Semple, 1993).

Iedere cel zou voorzien zijn van twee ramen: één dat naar binnen gericht is en correspondeert met een raam in de wachttoren, en een buitenraam dat alle hoeken van de cel van licht moest voorzien. Dankzij het tegenlicht kan de bewaker vanuit zijn toren steeds de silhouetten van de gedetineerden waarnemen. De gevangenen daarentegen kunnen niet zien of er iemand in de – van grote ramen voorziene – wachttoren aanwezig is (Foucault, 2010). Het systeem van Bentham wordt dan ook ‘seeing without being seen’ genoemd. Bij Bentham kwam het idee van eenzame opsluiting dus al tot stand; elke gedetineerde heeft zijn eigen cel en kan/mag geen contacten hebben met medegedetineerden. De ideeën van Bentham zouden echter nooit doorgevoerd worden.

We vermeldde al dat Bentham uitging van afschrikken en heropvoeden; hij zag daar namelijk het meeste nut in. Het is uitgerekend dat nut dat voor Bentham van groot belang is. Hij wordt gezien als de grondlegger van de straftheorie van het utilitarisme, waarbij het nut centraal staat. Wanneer hij ‘nut’ toepast op het gevangenisconcept duidt hij dus op het nut van de algemene preventie. De straf wordt in die straftheorie gerechtvaardigd, omdat de straf volgens hem het geluk vergroot. Daarbij gaat het niet enkel over het menselijk geluk, maar ook over het geluk dat schuilt in een betere samenleving: “*An act is not to be judged by an irrational system of absolutes but by a supposedly verifiable principle ... [wich is] ‘ the greatest happiness for the greatest number’ or simply ‘the greatest happiness’*” (Bentham geciteerd in Reid: 1981, p. 30).

3.2. De verplaatsing van de gevangenen buiten de stad volgens John Howard

In 1750 bleek de hygiëne in de gevangenen niet optimaal te zijn. Er hingen walgelijke geuren en het sterftecijfer lag er zeer hoog, men had het over ‘goal fever’ (gevangenskooft) (Evans, 1982; Franke, 1996; Christiaens, 2001). Vanaf toen ging men steeds meer nadenken over een nieuwe gevangenisarchitectuur die een mogelijke epidemie moest voorkomen. Dat

was enkel mogelijk door voldoende verluchting in de gebouwen te voorzien (Stevens, 1891). Men onderstreepte de noodzaak om een groot belang toe te kennen aan de hygiënische omstandigheden. John Howard (°1726 – † 1790) suggereerde dat een gevangenis beter buiten de gemeenschap gebouwd kon worden, dus niet in de stad. Dat moest het mogelijk maken om meer lucht, ruimte en zonlicht te genereren (Dupreel, 1960). Stephen Hales, één van de meest invloedrijke gevangenisarchitecten uit die periode, vergeleek gevangenissen met broedplaatsen van dieren, beide hebben verluchting nodig (Jewkes, 2007).

Velen probeerden om de ideeën van verluchting gestalte te geven, maar alleen Howard sloeg erin die ideeën in praktijk om te zetten (Jewkes, 2007). Hij bezocht heel veel gevangenissen en zag hoe vele gevangenen weggroten in de vochtige en stikkende gevangenissen (Franke, 1990). Om die reden kwam hij op voor humanere condities in gevangenissen en een menswaardigere behandeling van diens bewoners (Montilla & Harlow, 1979).

Primair vond Howard dat de gevangenissen niet omringd mochten worden door gebouwen, maar gebouwd moesten worden in een open gebied en nog liefst op een bergtop of naast een rivier (Pratt, 2002). De voornaamste achterliggende redenering was dat die maatregel de verspreiding van ziektes en epidemieën kon voorkomen. Secundair was ook de gezondheid van de gevangenen zeer belangrijk voor hem (Pratt, 2002).

Bijkomend had Howard ook zijn idee over het ideale gevangenisgebouw. Het ontwerp van Howards ideale gevangenisgebouw was een assortiment van een zestal onregelmatig geplaatste paviljoenen, elk ontworpen voor een andere klasse van gevangenen. Elk paviljoen werd integraal opgeheven van de grond door arcades, zodat de lucht kon circuleren (Jewkes, 2007).

3.3. Het octagon van Jean Jacques Philippe Vilain XIII

Een belangrijke persoon in de Belgische gevangenisgeschiedenis was Jean Jacques Philippe Vilain XIII (°1712 – † 1777), in 1743 aangesteld als burgemeester van Aalst (Eriksson, 1976). In 1771 kreeg hij van de Statendeputatie van Vlaanderen de taak om een verslag, met betrekking tot de bestrijding van de toenemende bedelarij en de landloperij uit te schrijven. Ook werd van hem verlangd dat hij het strafrechtstelsel herzag. Vilain XIII kwam in zijn mémoires tot de conclusie dat de criminogene factoren van de bedelarij en de landloperij gro-

tendeels gebaseerd zijn op luiheid (Constant, 1950; Depreeuw, 1988). Hij pleitte daarom voor de oprichting van een tuchthuis voor landlopers, bedelaars en andere delinquenten. Dat tuchthuis zou tegelijkertijd een strafinrichting en een vormingscentrum worden (Martyn, 2011). Daar zou de interesse voor arbeid worden heraangeleerd, want volgens Vilain XIII heeft arbeid altijd een wederopvoedende waarde gehad (Eriksson, 1976; Van Outrive, 1978). Vilain XIII stelde het als volgt: “*L’homme est né pour le travail.*” (Vilain XIII geciteerd in De Ruyver: 1988, p. 68). De wens van Vilain XIII werd werkelijkheid in 1773, toen in Gent een tuchthuis werd gebouwd (Stevens, 1993). Vilain XIII liet zich inspireren door de Nederlandse Rasp- en Spinhuizen, waar ook arbeid voor de gedetineerden voorop stond (Eriksson, 1976).

Dat Gentse tuchthuis, dat gerealiseerd werd door architect Malfaison (Eriksson, 1976), werd in de vorm van een achthoek gebouwd en bestond uit vier verdiepingen en een kleine achthoek in het midden. Het gebouw moest opgedeeld worden in acht³ secties, elk in de vorm van een trapezium die voorzien was van werkhuisen en gangen die uitgaven op het centrum (Van Outrive, 1978; Evans, 1982). Uiteindelijk werden er maar vijf secties gebouwd. Het gebouw had wel één nadeel, er bestond geen centraal punt van waaruit het geheel kon worden overschouwd (Martyn, 2011).

Naast het tuchthuis in Gent, kwamen er in die periode nog andere tucht- en verbeterhuizen tot stand in België, (Maes, 2007) zoals anno 1776 in Vilvoorde (De Ruyver, 1988).

Het regime van een tuchthuis hanteert tijdens de dag een gezamenlijke tewerkstelling en een afzonderingsregime gedurende de nacht. Het doel van dat regime is de opgeslotene, via regelmatige productieve arbeid, voor te bereiden op de maatschappelijke re-integratie (Stevens, 1993).

Vilain XIII was ook de eerste om een classificatiesysteem, waarbij de verschillende soorten misdadigers van elkaar gescheiden werden, te hanteren in de gevangenissen. De buitenlandse vagebonden en zij die wegens ouderdom of een te lange gevangenisstraf weinig of geen hoop gaven op een positieve reclassering, moesten onderscheiden worden van de andere misdadigers (De Ruyver, 1988; Maes, 2007). Ook mannen en vrouwen werden apart opgesloten, want

³ In het boek van KELLENS, G. (1991). *Précis de pénologie et de droit des sanctions pénales. La mesure de la peine.* Luik: Ed. Collection Scientifique de la Faculté de Droit de Liège. staat er dat het zeven secties waren.

er werd ook geclassificeerd op basis van geslacht (Constant, 1950; Van Outrive, 1978; De Ruyver, 1988).

Na de dood van Vilain XIII, tijdens de **Franse Periode** (1794-1815), namen enkele ondernemers het tuchthuis van Gent over. Lieven Bauwens was er één van. Hij sloeg grote munt uit de tuchtarbeid en exploiteerde het tuchthuis maximaal (Van Outrive, 1978). Hij liet gedetineerden, die goed werk leverden in andere tuchthuizen, overkomen naar het tuchthuis van Gent om de productie te verhogen (Dupont-Bouchat, 1988). De vooropgestelde doelstellingen van Vilain XIII werden helemaal opzij geschoven (Simon, 1939). Ook de classificatie van gedetineerden werd niet meer gerespecteerd (Constant, 1950). De enige dimensie van Vilain XIII die tot stand bleef, was de arbeid.

Door de bovenvermelde exploitatie brak er hongersnood uit in het tuchthuis van Gent. De levensomstandigheden werden zeer slecht en door de onreine omgeving ontstonden veel ziektes. Daardoor stierven veel gedetineerden in het tuchthuis zelf (Van Elewyck, 1924).

Na de Franse bezetting, onder het **Hollands Bewind** (1815-1830), werden de tuchthuizen ondergebracht bij de overheidsadministratie. Ook die overheidsadministratie maakte grote winsten op de tuchtarbeid en net als tijdens de Franse periode was dat ten koste van de organisatie van het gevangenisleven dat compleet verwaarloosd werd (Van Outrive, 1978).

3.4. Amerikaanse experimenten met eenzame opsluiting

In 1790 werd het strafstelsel binnen de Walnut Street Jail herbekeken door ondermeer Benjamin Rush en Benjamin Franklin. Hun straffilosofie schreef een nieuwe behandeling van criminelen voor, waarbij de gevangenen geclassificeerd werden, een individuele behandeling kregen en moesten werken. Die filosofie zou later aan de basis liggen van het Auburn- en het Pennsylvanian-stelsel (Reid, 1981). Zowel de architectuur van het Auburn- als van het Pennsylvanian-stelsel werden ook wel eens '*the architecture against communication*' genoemd (Evans, 1982).

Het Auburn-stelsel (New York System) 1816

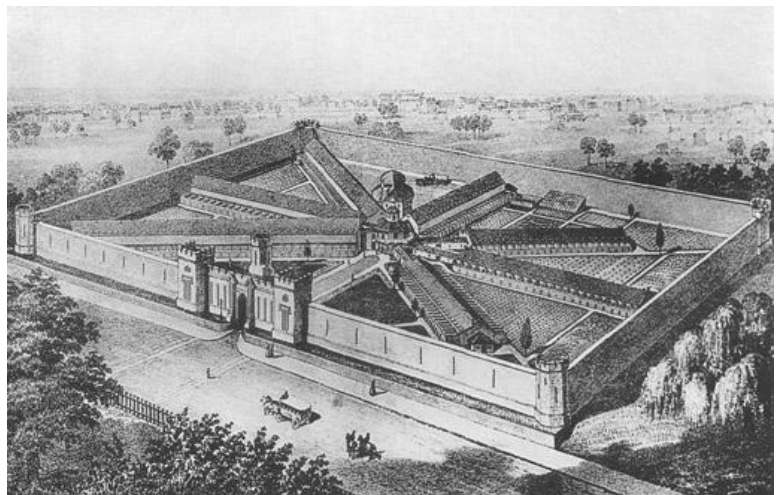
Het Auburn-model – dat bedacht werd door William Brittin en wiens gedachtegoed na zijn dood werd voortgezet door Elam Lynds (Eriksson, 1976) – is gebouwd in de vorm van een rotonde. Rond die rotonde worden zeven vleugels gebouwd. In elke vleugel bevinden zich rechthoekige cellenblokken aan de weerszijden van een lange gang (Dubbeld, 2001).

In dat systeem werd geëxperimenteerd met isolatie, zowel overdag als 's nachts. De gevangenen hadden geen recht op bezoek en mochten ook geen boeken lezen. Vandaar dat het Auburn-stelsel de naam 'the silent system' meekreeg (Reid, 1981). Tachtig misdadigers ondergingen het experiment. Tijdens het experiment stierven vijf gedetineerden; één gedetineerde werd krankzinnig en één gedetineerde ondernam een poging tot zelfmoord. Op basis van die bevindingen werd besloten om de isolatie enkel nog 's nachts toe te passen en dat er overdag in stilte samen gewerkt kon worden (Rothman, 1971; Roth, 1977; Van Oustrive, 1978; Dubbeld, 2001).

Het Pennsylvanisch-stelsel 1826

Het Pennsylvanisch-stelsel kwam er onder invloed van de zwaar godsdienstige Quakers⁴ (De Ruyver, 1988; Franke, 1990). De

meest gekende gevangenis dat dit systeem handhaafde was Cherry Hill (figuur 1), een gevangenis die ontworpen werd door de Britse architect John Haviland (Constant, 1950; Eriksson, 1976; Reid, 1981). De bouw voorzag solitaire cellen met elk een eigen wandeling. Centraal in het ontwerp stonden de gezondheid van de gedetineerden en

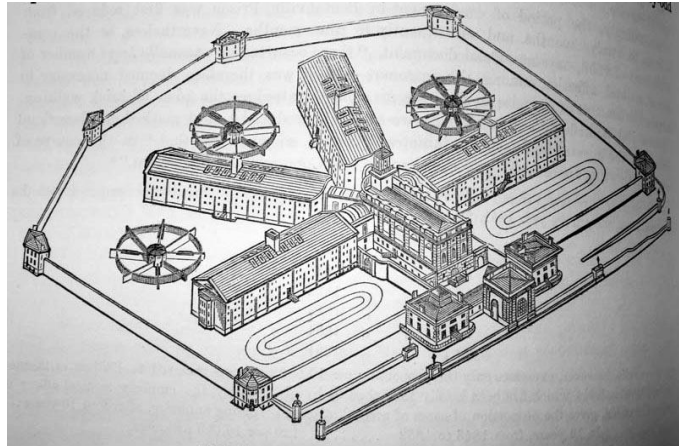
Figuur 1: Cherry Hill (Bron: http://www.sheldensays.com/crj_405_overheads.htm)

de onmogelijkheid om te kunnen ontsnappen (Reid, 1981). De gedetineerden konden en mochten elkaar niet zien waardoor arbeid op cel moest gebeuren. Ook in dat stelsel was bezoek verboden, van briefwisseling en lectuur was ook geen sprake (Constant, 1950).

⁴ Quakers worden ook de "Religieuze Genootschap der Vrienden" genoemd. Ze vormen een groep gelovigen, die hun wortels vinden in de christelijke tradities.

3.5. Pentonville Prison

In 1842 werd, naar het voorbeeld van Jeremy Bentham's panopticon, in Barnsbury (Londen) door Joshua Jebb de *Pentonville Prison* (figuur 2) gebouwd (Eriksson, 1976). Er bestaan onduidelijkheden over de basis van het Pentonville gevangenis. Sommige auteurs menen dat het gebaseerd is op het Pennsylvanisch-stelsel (Van Oustrive,

Figuur 2: Pentonville (Bron: <http://www.elton-engineeringbooks.co.uk/highlights/jebb.htm>.)

1978; Dupont-Bouchat, 1988), anderen menen dat het zich liet inspireren door het Auburn-stelsel. Ondanks het feit dat de bouwkosten van het Pennsylvanisch-stelsel hoger waren, werd door het management Pentonville Prison geoordeeld dat het Pennsylvanisch-stelsel beter is dan het Auburn-stelsel. (Eriksson, 1976; Dubbeld, 2001).

De Pentonville Prison bestond uit een centrale toren, met vier vleugels. Vanuit de toren kon de bewaker iedere cel in het oog houden en observeren (Jewkes, 2007). In die gevangenis stonden stilte en isolatie voorop (Cattrysse, Martyn & Vanhulle, 2011). In die tijd werden dergelijke gevangenissen gezien als 'model gevangenissen' (Evans, 1982).

3.6. De eenzame opsluiting geïntroduceerd in België door Edouard Ducpétiaux

Wanneer België de onafhankelijkheid verwierf veranderde zeer veel in het gevangeniswezen. Edouard Ducpétiaux (°1804 – † 1868) werd tussen 1830 en 1861 inspecteur-generaal der gevangenissen (Van Oustrive, 1978). Het was zijn verantwoordelijkheid om structuur en orde aan te brengen in de Belgische gevangenissen die tijdens de Franse bezetting verwaarloosd waren (Peters, 1993). Ducpétiaux had "ervaring" met het gevangeniswezen want had – nadat hij als journalist van de oppositie in de jaren 1820 een opripend pleidooi had neergeschreven ten voordele van de persvrijheid – zelf een jaar in een Antwerpse gevangenis doorgebracht (Dupont-Bouchat, 1988; Kellens, 1991; Cattrysse, Martyn & Vanhulle, 2011).

Ducpétiaux werkte als inspecteur-generaal der gevangenen een nieuw gevangenisbeleid uit, iets wat normaal onder de bevoegdheid van de Minister van Justitie valt. Het was een publiek geheim dat hij die verantwoordelijkheid kreeg toegeschoven door de Minister. Hij wist namelijk, door zijn korte opsluiting in de gevangenis, hoe het er in de gevangenis aan toe ging en wat beter kon (Cattrysse, Martyn & Vanhulle, 2011).

Zowel de gezondheid van de gevangenen, de algemene hygiëne, de voeding, de kleding als de inrichting van de gevangenen moesten volgens Ducpétiaux dringend aangepakt worden. Al het corrupte personeel werd ontslagen en elke gevangenis kreeg een aalmoezenier (Van Outrive, 1978).

De belangrijkste doelstellingen die Ducpétiaux wilde bereiken met zijn nieuwe gevangenen, lagen in de lijn van de denkwijzen van Bentham: intimidatie en afschrikking van potentiële misdadigers en het karakter van de gedetineerden hervormen. Wat met dat laatste bedoeld wordt, zal verderop (punt 'Cellulaire gevangenis') besproken worden.

Afschrikking was volgens Ducpétiaux in die periode één van de belangrijkste doelstellingen die nagestreefd moest worden; de graduele verzwaring van de uitvoeringswijze van de gevangenisstraf speelde daar een prominente rol in (Maes, 2007).

Scheiding van gevangenen: classificatie

Ducpétiaux bouwde verder op de gedachten van Vilain XIII. Hij koos er in zijn nieuw gevangeniswezen dus voor om een scheiding te hanteren tussen de verschillende categorieën van misdadigers. Vrouwen, landlopers, bedelaars, jongeren, verdachten en veroordeelden, werden allemaal gescheiden en afzonderlijk opgesloten (Dupont-Bouchat, 1988). Ducpétiaux had speciale aandacht voor de opsluitingomstandigheden van kinderen en jongeren. Zo voorzorg hij onderwijs en beroepsopleidingen voor minderjarige gedetineerden. Voor hen bouwde hij speciale verbeteringsscholen (Depreeuw, 1988; Christiaens; 2001), ondermeer anno 1849 in Ruislede en Beernem (Christiaens, 1999). Ook de veroordeelde militairen vormden een aparte categorie voor Ducpétiaux en dienden volgens hem in aparte gevangenen ondergebracht te worden (Van Outrive, 1978).

Er moet, volgens Ducpétiaux, ook een onderscheid gemaakt worden tussen de hechtenis en de gevangenisstraf. De hechtenis heeft als bedoeling de ontsnapping en de wederzijdse corruptie van gevangenen te voorkomen, terwijl de gevangenisstraf dan weer de bedoeling heeft te intimideren en te hervormen (Van Outrive, 1978).

Door gevangenen op te delen in verschillende categorieën, kwam Ducpétiaux tot zes verschillende soorten gevangenissen, namelijk:

- huizen van bewaring,
- arresthuizen,
- mannengevangenissen,
- vrouwengevangenissen,
- verbeteringsscholen voor jongeren en
- militaire gevangenissen.

Al de bovengenoemde gevangenissen zouden volgens Ducpétiaux cellulaire gevangenissen zijn (Van Outrive, 1978).

Cellulaire gevangenis

“Dat alles is maar bedrog, zolang het gemeenschapsleven zal blijven voortbestaan... Al die inspanningen hebben de basisoorzaak van het kwaad niet kunnen neutraliseren: het samen zetten, het door elkaar plaatsen van gedetineerden in gemeenschappelijke zalen en de gedwongen samenvoeging van gevangenen veroorzaakt hun wederzijdse corruptie...”

(Ducpétiaux geciteerd in Van Outive: 1978, p.26).

Ducpétiaux liet zich inspireren door Amerikaanse experimenten (Van Outrive, 1978). Hij richtte uiteindelijk een penitentiair stelsel op, gebaseerd op het Pennsylvania-stelsel, (Simon, 1939; Van Outrive, 1978) dat een einde zou maken aan de verkwistingen, het gebrek aan zedelijkheid en misbruiken in gevangenissen. Met misbruiken werd voornamelijk verwezen naar de gevangenisarbeid na Vilain XIII (Drossens, Vanhulle & Velle, 2011).

Ducpétiaux had veel kritiek op het feit dat gedetineerden binnen de gevangenis in een gemeenschap leefden en werkten (Christiaens, 2001). In een situatie waarin gedetineerden sa-

men aan activiteiten deelnemen, is het volgens Ducpétiaux onmogelijk om hen tot stille introspectie en oprecht berouw aan te zetten. Die twee gemoedstoestanden zijn volgens de denkbeelden van die tijd onmisbaar om de verbetering van de criminelen te bewerkstellen (Cattrysse, Martyn & Vanhulle, 2011). Ducpétiaux was ook de mening toegedaan dat elke veroordeelde de omgang met andere misdadigers ontzegd moest worden, dat om te vermijden dat delinquenten elkaar negatief zouden kunnen beïnvloeden (Dupreel, 1960; Peters, 1993).

Volgens Ducpétiaux is de volledig gecontroleerde omgeving van een cellulaire gevangenis de beste optie voor de morele regeneratie van criminelen. Isolatie wordt daarbij gezien als een geschikte maatregel om gevangenen te gaan heropvoeden (Dubbeld, 2001). Een aantal van de argumenten die Ducpétiaux naar voor schoof om isolatie te verkiezen boven een gemeenschapsregime waren ondermeer dat de immoraliteit geringer is in het geval van isolatie, dat de gezondheid van de gedetineerden aan minder gevaren is blootgesteld en dat er meer kansen op beterschap zijn (Van Oustrive, 1978). Ook de criminele besmetting zou door isolatie voorkomen kunnen worden (Drossens, Vanhulle & Velle, 2011).

Het cellulair stelsel werd gekenmerkt door de volledige afzondering van veroordeelden zowel overdag als 's nachts. Hij streefde ook een driedelige doelstelling na, namelijk die van de boetedoening, de intimidatie en de morele verbetering via religie (Evans, 1982). De strafvorm van het cellulaire gevangenisregime bood volgens Ducpétiaux de meeste waarborgen voor de morele verbetering van de gedetineerde (Cattrysse, Martyn & Vanhulle, 2011).

De cellulaire gevangenis werd zodanig ingedeeld en georganiseerd dat het onmogelijk was om in contact te komen met andere gedetineerden. Elk van hen moest ook zo vaak mogelijk in zijn of haar eigen cel blijven. Bepaalde activiteiten zoals het samen eten en werken, die vroeger nog gemeenschappelijk uitgevoerd werden, moesten vanaf dan in de eigen cel plaats hebben (Cattrysse, Martyn & Vanhulle, 2011).

Kenmerkend aan de cellen was dat zij zeer sober ingericht waren. Elke cel was voorzien van een bed dat ook tot een tafel omgeplooid kon worden en van een raampje dat opzettelijk boven manshoogte werd aangebracht waardoor het daglicht kon invallen en de gedetineerde niet buiten kon kijken. In elke celdeur werd een spion⁵ voorzien. Dat moest toelaten dat de gevan-

⁵ Een spion is een soort kijkgat in de deur, waardoor de bewakers konden binnenkijken in de cel van de gedetineerde zonder de deur te openen.

genisbewaker de gedetineerde in diens cel kon surveilleren (Drossens, Vanhulle & Velle, 2011).

Zelfs de kapel van de gevangenis was cellulair ingericht. Elke gevangene werd daarbij in een individueel hokje geplaatst, omringd met schotten voor, achter en naast zich. Enkel de aalmoezenier was voor elke gedetineerde hoorbaar en zichtbaar (Drossens, Vanhulle & Velle, 2011).

3.7. Opvolging van de eenzame opsluiting door de architecten Joseph Dumont en François Derré

Architect Joseph Dumont (°1811 – † 1859) trad in 1846 naar voor als expert in de Belgische gevangenisarchitectuur. Dumont had zijn ervaring te danken aan zijn vele bezoeken aan buitenlandse strafinstellingen. Dumont zou verschillende ontwerpen realiseren die geïnspireerd waren door het programma van Ducpétiaux. Toch zijn er verschillen met het model van Ducpétiaux te bespeuren. Zo ijverde Ducpétiaux voor een sober, helder en eenvoudig uitziend gevangenisgebouw, terwijl Dumont de voorkeur gaf aan een gebouw met veel torens, erkers en franjes. Dumont vond ook dat de celramen die Ducpétiaux voorzag, te klein waren en hij zou die tot vijf maal groter ontwerpen. Bij Ducpétiaux was er maar één opening in de omheiningmuur, ook daar bracht Dumont verandering aan. Waar Ducpétiaux slechts één ingang voor de gevangenis voorzag, koos Dumont er voor om verschillende ingangen te voorzien; dat ondermeer om goederen en gevangenen niet langs dezelfde ingang te moeten laten aanvoeren (Cattrysse, Martyn & Vanhulle, 2011).

François Derré (°1826 – † 1888) was de medewerker van Dumont en zou enkele gevangenis- en die ontworpen werden door Dumont verder afwerken na diens overlijden. In een later stadium zou Derré echter zelf twee bouwplannen koesteren. Het ene was een afgeleide van een koepelmodel, het andere van een stervormig model (Cattrysse, Martyn & Vanhulle, 2011).

Het eerste model, het koepelmodel, zou nooit gerealiseerd worden. Derré omschreef het als een circulair model dat een opdeling in klassen mogelijk maakt. De gedetineerden zouden onderverdeeld worden in vier cirkelvormige gebouwen die met elkaar verbonden zijn door

een gesloten gang, die uitmondt in een centraal gelegen keuken. Om een duidelijke scheiding te hebben tussen de verschillende groepen gevangenen, zouden muren voorzien worden tussen de verschillende cirkelvormige afdelingen (Cattrysse, Martyn & Vanhulle, 2011).

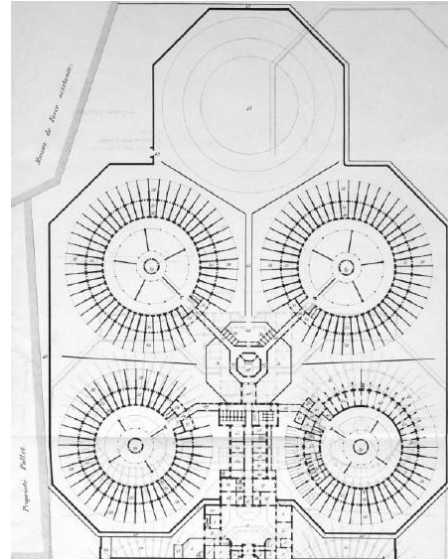
In zijn koepelmodel (figuur 3) was iedere cel voorzien van een wandeling (binnenkoer) dat afgesloten werd door een ijzeren omheining die het zicht van de gedetineerde bemoeilijkte. Er was voorzien dat, door middel van een systeem met tandwielen en veren, de bewaker de poorten naar de wandeling van iedere cel kon openen en sluiten zonder dat hij daarvoor de wandeling moet betreden. Bijkomend behoefden de wandelingen geen

constante bewaking omdat ze vanuit het centrum van het cirkelvormige gebouw steeds in de gaten gehouden konden worden. Communicatie tussen gedetineerden onderling werd onmogelijk gemaakt door nooit de aangrenzende wandelingen open te stellen voor gedetineerden; er werd een opdeling gehanteerd volgens even en oneven nummers.

Dat gevangenisstype voorziet geen gangen of galerijen, omdat iedere cirkelvormige afdeling verbonden wordt door een wandelgang met het centrum. De controlepost bevindt zich in het midden van elke afdeling, die telkens bemand wordt door één bewaker.

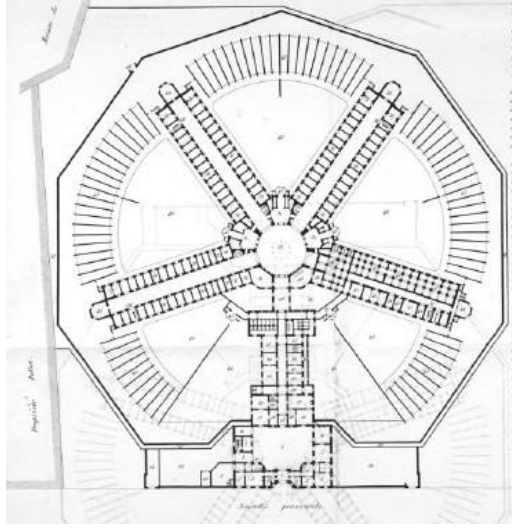
Dat type penitentiare architectuur voldoet aan de meeste eisen die door Ducpétiaux werden voorgeschreven. De kostprijs daarentegen is heel hoog en het domein vereist een heel grote oppervlakte. Een ander groot nadeel is het intimiderend karakter van het model. Dat komt door de absolute afzondering in cirkelvormige afdelingen waar elke cel voorzien is van een wandeling. Ook, door de afwezigheid van sociale contacten worden gevangenen snel depressief.

Het tweede model van Derré (figuur 4) zou de nadelen van het koepelmodel verhelpen. Dat model is een typisch Ducpétiaux-gevangenis: stervormig met vier armen. De wandelingen

Figuur 3: Koepelmodel van Derré (Foto van het boek: PENITENTIAIRE INRICHTING DE NIEUWE-WANDELING GENT. (Ed.). (2011). 150 jaar Nieuwewandeling. Gevangenis Gent, 1862 - 2012. Gent Uitgeverij Snoeck, pagina 57

bevinden zich tussen de armen van de vleugels. Door die vier armen van het gebouw ontstaan er verschillende wandelzones waar verschillende types gedetineerden afzonderlijk kunnen wandelen (Cattrysse, Martyn & Vanhulle, 2011).

Figuur 4: Gerealiseerd model van Derré (Foto van het boek: PENITENTIAIRE INRICHTING DE NIEUWEWANDELING GENT. (Ed.). (2011). 150 jaar Nieuwewandeling. Gevangenis Gent, 1862 - 2012. Gent Uitgeverij Snoeck, pagina 61

3.8. Kritiek op het cellulaire model van Edouard Ducpétiaux

Benjamin Appert

De eerste kritieken op het cellulair model van Ducpétiaux kwamen rond 1848 van filantroop Benjamin Appert.⁶ Hij zei dat cellulaire opsluiting een onwaardige straf was gezien de tijdsgeest. Hij vroeg zich daarbij af: ‘*Comment tolérer et excuser un tel emprisonnement?*’ (Appert: 1848, p 204). Appert organiseerde congressen in verschillende landen, met als centraal thema het cellulair regime. Hij was de mening toegedaan dat een cellulaire regime alleen gericht was op het sanctioneren van delinquenten, wat volgens hem een te negatieve benadering was. Het biedt volgens hem geen antwoord aan de misdaad zelf. Ook verschillende gevangenisbezoekers en artsen waren van mening dat het systeem niet ideaal was. Ook in andere landen, zoals ondermeer Frankrijk, wenste men, wegens nefast voor de delinquenten zelf, van dat systeem af te stappen. Uiteindelijk zouden de bevindingen van Appert niets veranderen

⁶ Deze man bezocht graag de gevangenissen om de toestanden hierin te onderzoeken.

aan het cellulaire model van Ducpétiaux. Pas enkele jaren later, wanneer zich een nieuw mensbeeld over de delinquenten begon te vormen, zou daar stilaan verandering in komen.

Het Sociaal Verweer – Adolphe Prins

Een nieuw mensbeeld zou het strafrecht vanaf het laatste kwart van de negentiende eeuw beïnvloeden. De misdaad werd niet langer gezien als het gevolg van louter de vrije keuze en het gebrek aan verantwoordelijkheid van het individu, maar werd steeds meer gezien als de uiting van een criminele persoonlijkheid. Vanaf toen besepte men dat criminelen niet gestraft moesten worden omwille van hun misdaden, maar dat zij een geïndividualiseerde behandeling en begeleiding behoeven (Cattrysse, Martyn & Vanhulle, 2011).

Het nieuwe mensbeeld kwam tot stand omdat de samenleving steeds meer onder druk kwam te staan van escalerend geweld en de sociaaleconomische onrust van de late jaren 1880. De samenleving werd ook geconfronteerd met hoge criminaliteitscijfers, die deels veroorzaakt werden door recidiverende oud-gevangenen. Nochtans hadden de voorstanders van de cellulaire opsluiting beweerd dat, mits de juiste toepassing van het penitentiaire systeem en het ondubbelzinnig straffen, misdadigers zouden verbeteren. Dat bleek dus niet het geval te zijn. Om die reden pleitten strafrechtsspecialisten voor een ander, meer wetenschappelijk onderbouwd strafrechtelijk beleid. Er werd vooral gewezen op de gebrekkige resocialisatiekansen van de in afzonderlijke cellen opgesloten gedetineerden als zijnde de oorzaak voor het falen van het gevangenisstelsel (Cattrysse, Martyn & Vanhulle, 2011). De conclusie was dat de vrijheidsstraf geïndividualiseerd moest worden (Dubbeld, 2001). Ook kreeg men steeds meer oog voor de negatieve gevolgen van een jarenlange opsluiting in eenzaamheid. De gevolgen daarvan worden vaak omschreven als een ‘gevangenispsychose’ (Franke, 1990; Dubbeld, 2001).

In België zou er stilaan een nieuw strafrechtelijk beleid ontwikkeld worden, dat georganiseerd werd rond het concept van het sociaal verweer. Het idee wat dat betreft was dat een samenleving het recht heeft om zich te verdedigen tegen het gevaar van gedetineerde criminelen. Daartoe heeft een samenleving nood aan instrumenten om de verdediging daartegen te organiseren en de risico's te voorkomen. Het sociaal verweer was in feite de synthese van het klassiek strafrecht en het positivisme (Christiaensen, 1993).

In België was het Adolphe Prins (°1845 – † 1919), jurist en tevens de medestichter van de *Union internationale de droit pénal*⁷, die het strafrechtelijk beleid in handen nam (Cattrysse, Martyn & Vanhulle, 2011). Prins, één van de meest gezaghebbende critici uit die periode (Van Oustrive, 1978), had het vooral gemunt op de cellulaire afzondering en de banale individuele arbeid. Hij vond dat er onvoldoende gekwalificeerd personeel aanwezig was en dat dit alles niet kon leiden tot een goede maatschappelijke re-integratie (Christiaensen, 1993).

Adolphe Prins poneert dat de principes van de Verlichting een fundamentele fout hebben gemaakt. Het strafrecht van die tijd ging uit van een te statisch en te abstract mensbeeld. Prins wou dat er tijdens het bepalen van de strafmaat, meer aandacht besteed werd aan de specifieke persoonlijkheid van elke delinquent. Rechters moesten, volgens Prins, oordelen over de graad van gevaarlijkheid van de misdadiger voor de maatschappij. Hij was geen voorstander van de opsluiting in de gevangenis en al helemaal niet van een cellulaire regime. Prins was de mening toegedaan dat het systeem van het cellulaire regime aan levensnoodzakelijke sociale stimuli ontbreekt (Cattrysse, Martyn & Vanhulle, 2011). Sociale contacten, individualisering van de straf, differentiatie van inrichtingen en de classificatie van gevangenen zijn, volgens hem, noodzakelijke voorwaarden voor het slagen van een goede heropvoeding (Dubbeld, 2001). Hij pleit ook voor zinvolle, professioneel vormende arbeid en voor een gemeenschapsregime (Christiaensen, 1993). Later, in 1884, werd Prins benoemd tot inspecteur-generaal van het Belgische Gevangeniswezen (De Ruyver, 1988).

3.9. Invloeden van Adolphe Prins bij de Ministers van Justitie

Minister van Justitie Jules Lejeune

Adolphe Prins vond voor zijn ideeën meteen een luisterend oor bij Minister van Justitie (1887 – 1894; Katholieke Partij), Jules Lejeune (°1828 – † 1911). Dat kwam ondermeer omdat Lejeune onder grote druk stond in 1886 naar aanleiding van de vele opsluitingen die volgden op arbeidersprotesten (Christiaensen, 1997). De doelstelling van Prins was een differentiatie in

⁷ Wetenschappelijke vereniging, een forum van collega's, academici en strafrecht professionals. Hun doel is het bevorderen van de ontmoeting en uitwisseling van hun zorgen en perspectieven met het uiteindelijke doel om een positieve en een constructieve invloed te ontwikkelen van het strafrechtelijk beleid van de verschillende landen in de wereld.

de bestraffing te realiseren. De strafpolitiek van Lejeune was daar op gebaseerd; hij wou de gevangnissen voorbehouden voor gedetineerden die er werkelijk thuis hoorden.

Lejeune was echter wel de mening toegedaan dat gedetineerden onvoldoende kansen kregen op een succesvolle re-integratie. Om die reden nam Lejeune verschillende maatregelen die de vrijheidsberovende straf beter moesten aanvullen of verbeteren. Enkele nieuwigheden, ingevoerd tijdens zijn ministerschap, waren de voorwaardelijke veroordeling, de uitbreiding van het geldboetesysteem en de voorwaardelijke invrijheidsstelling. Die verzachtende omstandigheden gingen wel gepaard met een repressiever optreden tegen recidivisten en plegers van gewelddadige of seksuele delicten. De wet van 31 mei 1888 betreffende de voorwaardelijke invrijheidsstelling en de voorwaardelijke beoordeling, voorzag ook beschermingscomités die later, na veel veranderingen, uiteindelijk het huidige justitieel welzijnswerk en de psychosociale dienst vormen (Roose, et al., 2012; Emmy Goossens, interview, 19 maart 2014).

Tot slot vroeg Prins ook aan Minister Lejeune om, weliswaar slechts tijdelijk, het bouwprogramma van cellulaire gevangnissen stop te zetten, iets waar de Minister uiteindelijk ook mee instemde. Na het aftreden van Minister Lejeune, in 1894, bleven enkel nog de voorwaardelijke invrijheidsstelling en de voorwaardelijke veroordeling behouden. Het bouwprogramma van cellulaire gevangnissen werd gewoon hervat (Cattrysse, Martyn & Vanhulle, 2011).⁸

Minister van Justitie Emile Vandervelde

Een andere minister die onder invloed van Prins noemenswaardige veranderingen in de gevangeniswereld doorvoerde, was de socialistische Minister van Justitie (1918-1921) Emile Vandervelde (°1866 – † 1938). Het accent werd daarbij verlegd van een moraliserende aanpak, naar een wetenschappelijk verantwoorde observatie, diagnose en uiteindelijk classificatie van de gedetineerde met het oog op zijn individuele behandeling. Die behandeling zou tevens gericht zijn op de re-integratie van de gedetineerde in de samenleving. Toch zou Vandervelde het cellulaire regime minder strikt toepassen (Cattrysse, Martyn & Vanhulle, 2011).

Onder het ministerschap van Vandervelde werd gemeenschappelijke arbeid heringevoerd. Hij vond dat er gespecialiseerde instellingen en afdelingen moesten opgericht worden voor de

⁸ Omdat Minister Lejeune aan de basis lag van veel verschillende wetsontwerpen, hebben we ons in deze masterproef enkel beperkt tot die wetsontwerpen die relevant zijn voor dit onderzoek.

behandeling van bepaalde types van gevangenen (Cattrysse, Martyn & Vanhulle, 2011). Het zou pas na de Tweede Wereldoorlog zijn dat de gevangenis aanpassingswerken zouden ondergaan in functie van het creëren van gemeenschapsruimtes (Van Outrive, 1978). De definitieve doorbraak van het gemeenschapsregime en de definitieve stopzetting van het cellulair regime konden dus geplaatst worden in die naoorlogse periode (Poll, 1936). De regel van het stilzwijgen, zoals Ducpétiaux het voorschreef, werd ook definitief afgeschaft (Cattrysse, Martyn & Vanhulle, 2011).

In het interbellum kreeg de gevangenis een belangrijke bijkomende functie. Er werd vanaf dan gekeken in welke mate de onderzochte crimineel kon worden verbeterd in een observatie- en triagecentrum. Dankzij het penitentiaire antropologisch laboratorium⁹ (Poll, 1936; De Ruyver, 1988; Emmy Goossens, interview, 19 maart 2014), werd de mate van gevaarlijkheid van de gedetineerde op een ‘wetenschappelijk’ manier achterhaald. Er werd een onderscheid gemaakt tussen geneesbare/verbeterbare en ongeneesbare/onverbeterbare criminelen (Cattrysse, Martyn & Vanhulle, 2011). Minister Vandervelde wou dus in elke gevangenis een medisch antropologische dienst oprichten die elke gedetineerde kon onderzoeken en observeren eenmaal hij of zij de gevangenis binnenkwam. Zowel de mentale toestand, het karakter als de professionele mogelijkheden en vaardigheden werden daarbij onderzocht (De Ruyver, 1988). Dat moest het mogelijk maken om elke gedetineerde te classificeren en te kunnen genieten van een aangepaste gevangenisbehandeling (Van Outrive, 1978).

Onder invloed van Vandervelde zouden er ook enkele halfopen gevangenissen, open gevangenissen en detentiecentra opgericht worden: (Constant, 1950)

- het penitentiaire schoolcentrum van Hoogstraten,
- het penitentiaire schoolcentrum van Marneffe,
- de halfopen gevangenis van Merksplas,
- het open penitentiaire landbouwcentrum van Ruislede en
- het detentiecentrum van Saint-Hubert.

⁹ Penitentiaire Antropologische Dienst, ingevoerd door K.B. van 30 mei 1920, deze zullen later de ‘Centrale Sociale Dienst’ heten, vervolgens ‘Sociale Dienst en Probatie, om uiteindelijk in 1997 de ‘Psychosociale Dienst’ te worden.

3.10. De huidige gevangenissen – gemeenschapsregime

De cellulaire gevangenissen werden aan het wankelen gebracht vanaf 1945. In de naoorlogse omstandigheden en door de aanwezigheid van verschillende tienduizenden gedetineerden wegens incivisme¹⁰, kon men niet meer spreken over de correcte toepassing van het cellulair stelsel (Dupreel, 1960). Men zou in die periode ook aanpassingswerken aanvatten om gemeenschapsruimtes te creëren. Sinds die periode praat men niet meer over het cellulaire regime, maar over een gemeenschapsregime (Van Outrive, 1978).

Een gemeenschapsregime ziet er als volgt uit (De Clercq, Stas & Wijns, 2011):

- Van 21u 's avonds tot 6u 's morgens worden de gedetineerden afgezonderd.
- De rest van de dag worden er andere activiteiten gepland, zoals werken, wandelen, sporten en (algemene) vorming. Al die activiteiten moeten zoveel mogelijk in gemeenschap uitgeoefend worden.

Door het gemeenschapsregime ontstond er een nieuwe classificatie van strafinrichtingen (Van Outrive, 1978). We onderscheiden drie verschillende types:

- De gesloten inrichting. Hier worden psychopaten, ontvluchters, gevaarlijke criminelen, zware recidivisten, immorelen, personen die nog niet definitief veroordeeld werden en de kort gestraften waarvoor behandeling onmogelijk is wegens de beperkte duur van hun opsluiting, ondergebracht. Het Directoraat-Generaal Penitentiaire Inrichtingen definieert gesloten inrichtingen als inrichtingen die met alle nodige bewakingsmiddelen en versterkte veiligheidsvoorzieningen uitgerust zijn. Nu zijn de meeste van de Belgische gevangenissen gesloten inrichtingen en focust men zeer veel op hoogbeveiligde gebouwen. 90% van de Belgische gedetineerden zitten in een gesloten inrichting (Nationaal Instituut voor Criminalistiek en Criminologie, 2014).
- De halfopen inrichting. In een halfopen inrichting worden de gedetineerden ondergebracht die de toestemming hebben om buiten de inrichting te werken. Het directoraat-generaal Penitentiaire Inrichtingen vult dit begrip in als instellingen met een cellulair regime 's nachts en met tewerkstelling overdag in open lucht of in werkplaatsen (Nationaal Instituut voor Criminalistiek en Criminologie, 2014).

¹⁰ Opsluiting wegens politieke onbetrouwbaarheid, in dit geval collaboratie tijdens de Tweede Wereldoorlog.

- De open inrichting. Daar vallen de schoolgevangenen en de landbouwwitbatingen onder. Die inrichtingen hebben beperkte veiligheidsvoorzieningen en maken het voor gedetineerden mogelijk om vrijwillig een opvoedingsregime met minieme dwangmiddelen te volgen. In België zijn er maar vier open inrichtingen (Hoogstraten, Marneffe, Ruislede en Saint-Hubert). 9.8% van de Belgische gedetineerden zitten in één van die open inrichtingen (Nationaal Instituut voor Criminalistiek en Criminologie, 2014).

Die classificatie is in de praktijk echter niet zo simpel. Men moet bij de classificatie van een gedetineerde ook rekening houden met demografische, economische en sociale factoren. Een voorbeeld dat we geven: gedetineerden moeten zo dicht mogelijk bij hun woonplaats opgesloten worden (Nationaal Instituut voor Criminalistiek en Criminologie, 2014).

In 1963 werd er in de gevangenis van Sint-Gillis een *penitentiair oriëntatiecentrum* gebouwd. Dat centrum moest het wetenschappelijk onderzoek aanvullen voor gedetineerden die bijzondere problemen stellen alsook een gepaste behandeling opmaken voor die personen. Steeds in dezelfde filosofie van de ontwikkeling en uitwerking van een geïndividualiseerde behandelingsgevangenis, kwamen er in 1971 in elf gevangenen *oriëntatie en behandelingseenheden*. Die eenheden voorzagen in een maatschappelijk werker, een psycholoog en een psychiater. Het was hun verantwoordelijkheid om voor de gedetineerden basisactiviteiten, zoals beroepsvorming en schoolactiviteiten, te organiseren en hen te vermaken (Van Oustrive, 1978).

Maar om al die gemeenschappelijke activiteiten te kunnen laten plaatshebben, was er nood aan geschikte gebouwen. Steeds opnieuw kwamen er klachten over en kritieken op de oude Ducpétiaux-gevangenen. Die waren amper geschikt voor de gedifferentieerde behandeling en voor het nieuwe gemeenschapsleven (Van Oustrive, 1978). Die Ducpétiaux-gevangenen waren nauwelijks van gemeenschappelijke lokalen voorzien, en het was niet gemakkelijk om die gevangenen te verbouwen (De Ruyver, 1988; Vanacker, 1996).

3.11. Alternatief concept: De Huizen

In dit deel wordt een alternatief concept uitgewerkt en worden de ideeën van onderzoekers weergegeven. Of dit concept er ooit zal komen, zal een vraag zijn die beantwoordt zal worden in de toekomst.

Sommige personen vinden dat een grote gevangenis geen ideaal model is en zoeken naar alternatieve oplossingen. Eén van hen is de directeur van de gevangenis te Oudenaarde, Hans Claus. Hij werkt al sinds 1990 in de penitentiaire sector. Hij stelt vast dat grote gevangenissen geen oplossing zijn om gedetineerden voor te bereiden op hun re-integratie in de samenleving en nochtans is het dat wat staat voorgeschreven in de Basiswet. Claus stelt dat *“het op de re-integratie van de gedetineerde afgestemde aanbod centraal zou moeten staan in gevangenissen”*. Hij verkiest gebouwen waarin voortdurend activiteiten plaatsvinden. Ook is hij de mening toegedaan dat de cellulaire huisvesting (i.e. de huidige gevangenissen) te veel gericht is op het aspect veiligheid. Hij pleit voor strafuitvoeringsinrichtingen waar niet meer dan honderd gedetineerden samen verblijven en waar straffen op maat mogelijk wordt. Per gevangenis zou er volgens hem één kernproblematiek centraal moeten staan en behandeld moeten worden. Elk van die gevangenissen zou zich dan kunnen specialiseren in die kernproblematiek, maar tevens ook ontspanningsruimtes, sportaccommodaties, een bibliotheek en dergelijke op maat kunnen aanbieden. Aan de rand van die centrale voorzieningen zouden volgens hem huizen kunnen komen te staan voor maximaal tien gedetineerden. Die huizen zouden onafhankelijk moeten kunnen zijn van elkaar, elk met een verschillend beveiligingsniveau en tegelijk verschillende intensiteiten van begeleiding moeten kunnen aanbieden. De gedetineerde evolueert van een meer beveiligd huis naar een minder beveiligd huis (Claus, 2009).

Detentiehuisen zijn gebaseerd op drie principes, hieronder sommen we ze op: (De Huizen, geraadpleegd op 8 december 2013; VZW De Huizen, 2013)

- Kleinschaligheid: De grote gevangenissen zullen vervangen worden door honderden kleine detentiehuisen, die georganiseerd worden per streek en per programma. Elke gedetineerde zou ook een individueel planbegeleider krijgen die zijn detentieplan en reclasseringsplan zal opvolgen.

- Differentiatie: De detentiehuisen zullen van elkaar verschillen qua beveiliging, qua detentie-invulling en qua begeleiding.

- Nabijheid: De bedoeling van de detentiehuisen is het aansluiten op de buurt van de gedetineerden.

Er doet zich wel meteen een groot probleem voor bij detentiehuisen, met name het ‘Not in my backyard’-syndroom (NIMBY-syndroom). Dat is de weerstand die bij de bevolking leeft ten aanzien van dergelijke projecten in hun directe omgeving. (VZW De Huizen, 2013)

4. Besluit

In de nasleep van de wrede en gruwelijke lijfstraffen ontstonden vrijheidsstraffen en later ook de moderne gevangenissen. Dankzij vele kritieken, onder andere ten tijde van de Verlichting, en veranderingen in de samenleving zijn moderne gevangenissen kunnen ontstaan. Die moderne gevangenissen waren niet langer kerkers die gebruikt werden in afwachting van de uitvoering van lijfstraffen.

Pas vanaf het begin van de 19de eeuw werden verschillende gevangenisconcepten uitgewerkt. We bespraken Bentham, die het panopticonconcept ontwierp. Het panopticon was een cirkelvormig gebouw waarvan de buitenste ring uit cellen bestond. Dat ontwerp zou deels overgenomen worden door Ducpétiaux en zal – dankzij de impact die Ducpétiaux in België had – dus ook in onze huidige gevangenissen teruggevonden worden.

John Howard pleitte er voor om gevangenissen buiten de gemeenschap, dus buiten de stad, te bouwen. De reden daartoe was dat Howard een goede verluchting als essentieel beschouwde. Met die suggestie werd in België niet echt rekening gehouden bij het bouwen van de gevangenissen. Verderop in deze masterproef gaan we daar verder op in.

In dit hoofdstuk hebben we ook – de zeer invloedrijke – Vilain XIII besproken. Hoewel zijn architecturale ideeën niet meer van toepassing zijn in de huidige gevangenissen, stelden we wel vast dat Ducpétiaux zijn classificatiesysteem er op baseerde.

Omdat Ducpétiaux zich er door liet inspireren bespraken we ook de Amerikaanse en Londense experimenten. Zo zijn onze huidige gevangenissen een combinatie van het panopticonmodel en van de vleugels die gebruikt werden in de Amerikaanse en Londense experimenten. In die experimenten werd er ook gebruik gemaakt van het concept eenzame opsluiting, een regime dat dankzij Ducpétiaux lang gehandhaafd zou worden in België.

Toch zou er veel kritiek komen op het gevangenisconcept van Ducpétiaux. Zo vond Benjamin Appert dat cellulaire opsluiting alleen gericht was op het straffen van de misdadiger en niet op de re-integratie van de delinquenten. Het zou pas onder invloed van Adolphe Prins zijn dat onze gevangenissen van systeem zouden veranderen. Sindsdien is het gemeenschapsregime prominent aanwezig. Daarin worden activiteiten georganiseerd om de gedetineerden op een adequate manier voor te bereiden op hun terugkeer in de maatschappij. Hoewel het regime veranderde, kan dat niet gezegd worden van de gevangenisarchitectuur. Er werden overal wel aanpassingswerken georganiseerd om gemeenschapsruimtes te creëren, maar die werden niet altijd even goed gerealiseerd.

We stellen vast dat het idee van re-integratie zeer belangrijk is voor sommige personen. Hans Claus schoof, ter vervanging van klassieke gevangenissen, een alternatief concept naar voor: de veel kleinere detentiehuisen. Afhankelijk van het type gedetineerden die er in verblijven, wordt de beveiliging van die huisen bepaald. Het voordeel van de detentiehuisen is dat gedetineerden individueler begeleid kunnen worden, iets wat in grotere gevangenissen veel moeilijker is. Een belangrijke struikelpunt in de realisatie van dat gedachtengoed is echter: is de samenleving hiervoor klaar?

Hoofdstuk II : Een overzicht van de verschillende doelstellingen van de vrijheidsstraf

1. Inleiding

In hoofdstuk één van deze masterproef werd de geschiedenis van de gevangenisarchitectuur besproken. Daar zagen we dat elke gevangenisbouw al achterliggende doelstellingen had. Ten tijde van de Verlichting werden gevangenissen gezien als instellingen die de delinquenten ervan moesten weerhouden om (nog) crimineel gedrag te vertonen. Jeremy Bentham schoof de afschrikking, de heropvoeding en de algemene preventie van de delinquenten naar voor. In België was het pas onder Vilain XIII dat de re-integratie van delinquenten vooropgesteld werd. Men ziet nu, beter dan ooit, dat re-integratie in de samenleving het belangrijkste uitgangspunt wordt.

In dit hoofdstuk is het de bedoeling om de andere doelstellingen die de vrijheidsstraf kan hebben, uit te leggen. Dat is belangrijk omdat sommige uitgangspunten van gevangenissen een negatieve invloed zouden kunnen hebben op de re-integratie van delinquenten. Belangrijk is om op te merken dat we het uitgangspunt 'veiligheid' in dit deel niet zullen behandelen; dat komt pas aan bod in hoofdstuk drie van deze masterproef, dat specifiek ingaat op de re-integratie.

We bespreken in dit hoofdstuk ook de doelstellingen die de Basiswet betreffende het gevangeniswezen en de rechtspositie van de gedetineerden voor ogen heeft. Alvorens we de doelstellingen zelf zullen bespreken, schetsen we in punt drie eerst de geschiedenis van die Basiswet.

2. De mogelijke doelstellingen van de gevangenis

De vrijheidsstraf of gevangenisstraf mag niet gezien worden als de opeenstapeling van gedetineerden. De gevangenisstraf kan veel meer doelstellingen nastreven dan omschreven in deel één van deze masterproef.

2.1. Doelstellingen van Willem Hendrik Nagel

Willem Hendrik Nagel onderscheidt, in zijn boek *'De functies van de vrijheidsstraf'*, dat hij schreef in 1977, maar liefst 57 verschillende doelstellingen van de vrijheidsstraf. Die verschillende doelstellingen kunnen samenvallen, maar kunnen elkaar ook tegenwerken. In dit deel, laten we ons inspireren door Nagel en bekijken we de verschillende doelstellingen van dichterbij. We hebben enkele doelstellingen samengenomen, omdat ze ongeveer dezelfde functie vervullen. Sommige van de doelstellingen werden ook weggelaten, omdat ze geen meerwaarde bieden voor deze masterproef .

1. Een eerste doelstelling is *het uitdrukken van afkeer*; de maatschappij drukt daarbij haar afkeer uit ten opzichte van misdaden en misdadigers.
2. *Afschrikking* is de oudste vooropgestelde doelstelling. Zoals we hebben gezien in hoofdstuk één van deze masterproef, was de afschrikking het eerste doel van de gevangenis en van de gevangenisarchitectuur. Verschillende auteurs, zoals Zimring en Morris (Van Stokkom, 2004), stellen dat afschrikking de primaire en essentiële eis is van het strafrecht.
3. *Arbeid* kan ook gezien worden als een doelstelling. Die kan dan weer ondergebracht worden in een grotere doelstelling, met name de doelstelling *beroepsopleiding*. In de periode waar Nagel zijn boek schreef, werd arbeid niet gezien als een mechanisme om de gedetineerde te re-integreren, maar zag men in de arbeid een zuiver productiemechanisme.
4. *Het beëindigen van de criminele carrière* kan als vierde doelstelling genoteerd worden. Met de vrijheidsberoving tracht men de criminele acties van een persoon te stoppen door hem of haar langdurig op te sluiten; dat kan ook een levenslange opsluiting zijn.
5. De gevangenisstraf kan ook als doel hebben het *berouw te honoreren* en het *schuldgevoel op te lossen*. Er is echter een verschil in betekenis tussen beide. Zo kan berouw vaak al vastgesteld worden nog voor men zich in de gevangenis bevindt; dus meteen na het plaatsvinden van de misdaad. Bij andere gedetineerden is dat niet het geval en

kan de vrijheidsstraf berouw bijbrengen. Een belangrijke nuance daarbij is dat iemand zich effectief schuldig moet voelen om berouw te kunnen ondervinden. Sommige gedetineerden komen dus nooit tot berouw, omdat zij – ondanks het feit dat ze schuldig bevonden werden – zich niet schuldig voelen. Dat maakt dat schuldgevoel een essentiële voorwaarde is voor berouw.

6. *Besef bijbrengen van de beperktheid van onze vrijheid* is een doelstelling die duidelijk beschrijft dat we beperkt zijn in onze vrijheid door het Strafwetboek, dat aan de basis ligt van het Belgisch strafrecht. Met die doelstelling wordt bedoeld dat de burgers van een land door het Strafwetboek beperkt worden in hun vrijheid om te doen wat ze wensen. Een misdaad begaan wordt op die manier buiten de wet gesteld.
7. *Mortificatie* heeft als doelstelling dat elke gedetineerde breekt met zijn rollen en deze vervangt door een nieuwe institutionele rol. We kunnen dit ook zien als het laten ‘afsterven’ van de persoon die gedetineerde was en een nieuwe persoonlijkheid geven. De rituelen en het ritme van leven wordt bepaald door de gevangenis (Goffman, 1973). Zo wil de gevangenis eigenlijk de gedetineerden terug een plaats geven in de samenleving en hem of haar de heersende normen en waarden van de samenleving weer bij brengen.
8. *Degradatie als burger* is het reduceren van de gevangene in zijn burgerschap. Zo worden er enkele van de burgerlijke rechten en plichten onttrokken van de gedetineerde. Een voorbeeld hiervan is het niet meer mogen stemmen tijdens politieke verkiezingen. We gaan de gedetineerden op een lagere plaats zetten op de echelons van onze samenleving.
9. *Isolering* is een doelstelling die voor ogen heeft om de misdadigers af te zonderen van de samenleving.
10. Een andere doelstelling van de gevangenisstraf is de *doodstraf vervangen; substitutie van dood- en lijfstraffen*. Zoals we in hoofdstuk één gezien hebben, werden gevangenen ontworpen om de lijfstraffen te ‘vervangen’.

11. In dezelfde lijn van de vorige doelstelling die we omschreven, is de *substitutie van een geldboete* ook een mogelijke doelstelling. Het komt er daarbij op neer dat de delinquent in de gevangenis wordt geplaatst omdat hij of zij de opgelegde geldboete niet kan of wil betalen.
12. De doelstelling van *gewenning* wil de gedetineerde zijn goede gewoontes, waarin hij opgevoed werd, terug bijbrengen.
13. Met de doelstelling *herscholing – onderwijs – vorming* wordt naar voor geschoven dat de gedetineerde in de gevangenis heropgevoed moet worden. Daar is natuurlijk fysieke ruimte voor nodig; die is echter niet in elke gevangenis (voldoende) voor handen.
14. *Herstel van de rechtsorde – normbevestiging* heeft als doel de normen van de sociale middenklasse terug bij te brengen bij de gedetineerde. Die normen gaan over het leren samenleven met anderen.
15. Sommige personen in de samenleving kunnen hun vrijheid niet op de juiste wijze gebruiken. Zo wordt bij *infantilisering* een deel van de vrijheid van de gedetineerde ontnomen en wordt hen geleerd om met die beperkte vrijheid om te gaan en verantwoordelijkheid voor hun keuze bij te brengen. Negatief bij deze doelstelling is dat de meeste gevangenen hierdoor hun gevoel van verantwoordelijkheid verliezen. Dat is nefast voor wanneer zij weer over hun volle vrijheden zouden beschikken op het moment dat ze terug in de vrije samenleving terechtkomen.
16. De doelstelling van *institutionalisering* kan vergeleken worden met vorming (zie doelstelling 13). Het is bij institutionalisering de bedoeling om gevangenen te vormen door hen andere kledij te geven, de haardracht te corrigeren en andere voedingspatronen aan te leren. Door in te grijpen in die zaken wil men de delinquent omvormen tot een persoon die wel de normen en waarden van de samenleving aanvaardt.
17. *Conflictoplossing – verzoening – lijden en medelijden verwerken*: deze doelstellingen kunnen volgens ons samen bekeken worden. Conflictoplossing kan zijn tussen de gedetineerde en een andere persoon, namelijk het slachtoffer, maar het kan ook een conflict betreffen tussen de gedetineerde en de samenleving. Medelijden en lijden van de

gemeenschap betekent dat de gemeenschap vreest voor de gevangenis. Door iemand die een misdrijf gepleegd heeft, op te sluiten, wordt het lijden en medelijden van de samenleving verwerkt.

18. Het kan ook een doelstelling van de gevangenisstraf zijn om *leed toe te voegen*. Dat kan zowel fysiek als geestelijk leed zijn, maar eveneens economische schade. Sommigen zijn de mening toegedaan dat de gevangenisstraf al een leed op zichzelf is en dat er geen leed meer aan toegevoegd moet worden. Andere theoretici, zoals Morris en Duff, stellen dat leedtoevoeging de morele bewustwording en de verantwoordelijkheid van de dader stimuleren (Van Stokkom, 2004).
19. De doelstelling van het *belemmeren van het lichamelijk leven* zorgt er voor dat de criminelen – door hen op te sluiten – niet meer kunnen doen wat ze willen en dat ze niet langer volledig vrij zijn om te gaan en te staan waar ze zelf willen. Daardoor worden ook criminele activiteiten voorkomen.
20. Met *ongewenste functies bestrijden* wordt bedoeld dat men trauma's gaat proberen te genezen die de strafrechtspleging hebben veroorzaakt.
21. Een andere doelstelling is het *onmachtig maken van* criminelen. Mathiesen (1990) noemt dat de '*power-draining function*'. Door criminelen op te sluiten worden ze onmachtig en kunnen ze geen nieuwe criminele feiten plegen, ze stellen dan ook de bestaande orde niet in vraag.
22. Het *onschadelijk maken – incapacitation – beveiliging* (Van Stokkom, 2004) van de delinquent slaat op het voorkomen dat hij of zij opnieuw een misdaad zou plegen wanneer hij of zij vrij komt na diens gevangenisstraf (Zimring & Hawkins, 1995). Het betreft dan ook het feit dat delinquenten beperkt worden in hun bewegingsvrijheid en dat nieuwe misdrijven plegen onmogelijk wordt. Volgens Zimring en Hawkins (1995) is het onschadelijk maken van een persoon de eerste rechtvaardiging voor het opsluiten van een delinquent.
23. Bij de vrijheidsstraf zullen enkele *rechten worden ontnomen* aan de delinquent. Het ontnemen van iemands rechten mag echter niet verder gaan dan bepaald in de wet.

24. Door de misdadiger op te sluiten in de gevangenis, gaat men aan de misdadiger laten voelen dat de maatschappij de *overmacht* heeft en dat ze niet mag aangetast worden.
25. De Engelse term '*prisonisation*' is een proces waarbij de gevangenen zich aanpassen in de gevangenis. Ze nemen daarbij de waarden en normen van het gevangenisregime aan. Ze gaan zich eigenlijk identificeren met het gevangenisstelsel.
26. *Resocialisatie, information en enculturation* hebben als bedoeling de zelfstandigheid van de misdadiger weer te bevorderen en de gedetineerde opnieuw te laten wennen aan de vrije omgang met mensen die zich wel conform de wet gedragen. Het wil ook de cultuurkenmerken van de samenleving aan de gedetineerde bijbrengen. Die doelstelling was in de periode waarin het boek werd uitgegeven (1977) echter moeilijk te realiseren. Het is dus de bedoeling om de gevangene voor te bereiden op zijn of haar terugkeer naar de samenleving. Die resocialisatie wordt door enkele schrijvers bekritiseerd, namelijk door McCorkle en Korn (1970). Zij stellen dat de gevangenis niet vergelijkbaar is met de vrije samenleving. De vraag stelt zich dan of het wel mogelijk is om een gedetineerde binnen de muren van een gevangenis voor te bereiden op zijn of haar terugkeer in de samenleving.
27. *Symbolische criminalisering* heeft tot doel de misdaad op zich te criminaliseren. Ook al is er geen sprake van een slachtoffer, toch is er behoefte aan criminalisering, omdat de samenleving moet weten dat criminaliteit bestraft wordt. Daarom noemt men dat 'symbolische' criminalisering.
28. Een andere doelstelling van de gevangenisstraf is het *slachtofferleed te verlichten*. Indien men de criminelen niet zouden opsluiten, zou dat de verergering van het leed van de slachtoffers kunnen betekenen.
29. De samenleving gaat de delinquent *stigmatiseren* door hem of haar in de gevangenis te plaatsen. De gevangenis wordt op die manier een psychologisch symbool dat doelt op de functie van stigmatisering.

30. Om het *strafrechtelijk systeem te laten functioneren* moet – wanneer dat aan de orde is – de gevangenisstraf, die een onderdeel is van het strafrecht, ook effectief toegepast worden.
31. *Therapie of behandeling* heeft als doel om de delinquent te behandelen met een therapeutisch doel (Mary, 1998). In die situatie wordt er bijstand verleend aan de gedetineerde. Men probeert om de problemen, die de delinquent aangezet hebben tot crimineel gedrag en in de gevangenis deden opsluiten, aan te pakken.
32. De *terechtwijzing* gebeurt eigenlijk al tijdens de straftoemeting, maar maakt ook deel uit van de strafuitvoering. Hier spreekt men dus van een voortgezette terechtwijzing.
33. *Verbetering* heeft als doel om delinquenten fysiek en moreel te verbeteren en de gedetineerde beter ‘terug te geven’ aan de samenleving dan wanneer zij destijds werden onttrokken aan diezelfde samenleving.
34. Ook *vergelding* wordt gezien als een doelstelling van de gevangenisstraf, maar mag in deze context niet gezien worden als wraak maar als een tegenmaatregel. De delinquent heeft een actie ondernomen die tegen de waarden en normen van de samenleving ingaat, en daarvoor heeft de samenleving een tegenmaatregel opgesteld, namelijk de gevangenisstraf. Er is echter sprake van kritieken als het aankomt op die vergelding (Van Stokkom, 2004). Volgens sommige auteurs zal vergelding geen gedragsveranderingen teweegbrengen. Bijkomend zou het ook geen aandacht hebben voor de slachtoffers.

2.2. Aanvullingen op de doelstellingen van Willem Hendrik Nagel

De Franse socioloog Emile Durkheim (°1858 – † 1917) kent aan de bestraffing een integratieve en systeembestendige functie toe. Voor hem heeft straffen niets te maken met controle, maar eerder met emoties en passie, de sociale solidariteit. De bestraffing moet bijdragen tot het in stand houden van de heersende morele orde. Durkheim ziet de bestraffing als het herbevestigen van de consensus die heerst in de maatschappij (Beyens, 2000; Garland 2001).

Mathiesen (1990) heeft kritiek op de doelstelling *rehabilitatie*. Gevangenen kunnen, volgens hem, de schade die ze veroorzaakt hebben niet herstellen. In plaats daarvan worden ze gerehabiliteerd, in die zin dat de schade die ze hebben berokkend, aan de samenleving of aan een slachtoffer, wordt overwonnen. Daardoor blijven ze volledig verantwoordelijk gehouden voor de geldige en wettige schade die ze hebben veroorzaakt. We mogen niet vergeten dat de criminaliteit (gedeeltelijk) geconditioneerd wordt door een context van complexe sociale krachten. Die sociale krachten dienen dus ook aangepakt te worden, en niet alleen het individu moet zich herstellen.

De belangrijkste onderdelen van rehabilitatie zijn *arbeid, vorming, morele beïnvloeding en discipline*. De *arbeid* had, zoals ook Nagel omschreef, als bedoeling om de gedetineerde te verbeteren en te corrigeren. De kritiek die Mathiesen hier op heeft is dat de arbeid die de gedetineerden kunnen krijgen onvoldoende gedifferentieerd is. De arbeidsmogelijkheden in detentie zijn niet zoals in de vrije samenleving.

De kritiek die hij over de *vorming* heeft, is dat er volgens hem maar weinig gevangenen kunnen genieten van dat aanbod, door een gebrek aan capaciteit. Mathiesen wijst er op dat er conflicten kunnen ontstaan tussen overwegingen van veiligheid en scholing. Zo kan het bijvoorbeeld gevaarlijk bevonden worden om een leerkracht alleen te laten wanneer hij of zij vorming geeft aan een groep gedetineerden. Andere knelpunten kunnen zijn dat de gevangene door een disciplinaire maatregel (eens) niet kan deelnemen aan een scholingsactiviteit of een activiteit die buiten de muren van de gevangenis georganiseerd wordt. Bijkomend zijn de klaslokalen krap en zeer ongeschikt; dat kan de scholingsactiviteiten belemmeren. Ook vinden veel leraren de samenwerking met een gevangenis zeer moeilijk. Volgens Mathiesen mogen niet alle activiteiten aangeboden worden aan alle gedetineerden. Sommige gevangenen zijn te gevaarlijk, en de belangrijkste doelstelling van de gevangenis blijft in de eerste plaats de beveiliging van de samenleving. Dat doet de vraag rijzen of *discipline* een efficiënte manier is om gedetineerde te rehabiliteren.

Mathiesen heeft ook kritiek op een doelstelling, namelijk de *generale preventie*, bij Nagel is dit de afschikkingsgedachte. De generale preventie bestaat uit afschrikking en angstopwekking (Van Veen, 1949). De generale preventie is zodanig vanzelfsprekend in onze maatschappij en de werking van de straf is zo diep geworteld in het gezond verstand van elk individu in de samenleving, dat niemand zich vragen stelt bij de werking van die generale preventie. Ma-

thiesen is van oordeel dat men voor generale preventie teveel denkt in termen van de economie en van de kosten en baten. Onderzoeken tonen aan dat veel misdadigers juist door andere factoren worden beïnvloed dan die van het strafrechtelijk systeem. Dat de gevangenis een invloed op hen heeft om criminaliteit te voorkomen is zeker, maar die invloed is niet zo algemeen als dat men voor ogen heeft. Ook Tsitsoura (1989) is niet zeker dat de gevangenis wel degelijk een preventieve invloed heeft voor de samenleving. Een andere invloed op de persoon kan bijvoorbeeld zijn of haar leefsituatie zijn.

Men moet wel ook de bedenking voor ogen houden dat algemene preventie ook kan leiden tot het opleggen van zeer hoge straffen, dat om er zeker van te zijn dat het voldoende afschrikwekkend werkt (Van Veen, 1949). In deze masterproef gaan we daar niet verder over uitweiden, omdat de oplegging van hoge straffen tijdens de straftoemeting gebeurt, en deze masterproef gericht is op de strafuitvoering.

Wat we ook zeker niet uit het oog mogen verliezen als doelstelling van de gevangenis, is de *veiligheid van de samenleving*. Met de veiligheid van de samenleving wordt hier bedoeld dat door het aanpakken van problemen en het aanbieden van activiteiten om aan die problemen te werken, de gedetineerde een andere persoon wordt, een persoon die geen gevaar meer zal zijn voor de samenleving. Die gedachte wordt vanaf de jaren tachtig als zeer belangrijk beschouwd. Het maatschappelijk belang van re-integratie kwam steeds meer voorop te staan (Van Stokkom, 2004). Verschillende doelstellingen die door Nagel omschreven werden kunnen we hieronder onderbrengen: verbetering, therapie of behandeling en resocialisatie. Het aanpakken van risicofactoren en oorzaken van problemen komt hierbij dus op de eerste plaats.

Zoals we eerder al aangaven dient de vraag gesteld te worden of al die verschillende doelstellingen wel verenigbaar zijn met elkaar. Een klein voorbeeld daarvan is het spanningsveld tussen enerzijds re-integratie en anderzijds uitsluiting, vergelding, controle, afschrikking, isolering en neutralisering.

We zullen in de volgende hoofdstukken zien dat de vooropgestelde doelstellingen ook implicaties kunnen hebben op de architectuur van de gevangenis.

3. Hedendaagse doelstellingen van de gevangenisstraf: een verdieping van de Basiswet betreffende het gevangeniswezen en de rechtspositie van de gedetineerden¹¹

3.1. Ontstaan van de Basiswet

Voor we de doelstellingen van de Basiswet uiteenzetten, schetsen we kort de geschiedenis van diezelfde wet. In België, eind de jaren tachtig, was er dringend nood aan een wettelijke regeling van de uitvoering van de vrijheidsstraffen en de rechtspositie van de gedetineerden. Er moest een duidelijke bepaling komen van de rechten en plichten van gedetineerden alsook van de doelstellingen bij de tenuitvoerlegging van die vrijheidsstraffen. Er werd in 1996 aan Prof. Dr. Lieven Dupont opdracht gegeven om een voorontwerp van een beginselenwet gevangeniswezen en tenuitvoerlegging van vrijheidsbenemende sancties, op te maken. Nadat Dupont zijn opdracht voltooid had, werd – bij koninklijk besluit van 25 november 1997¹² - de commissie *Basiswet gevangeniswezen en rechtspositie van gedetineerden* opgericht. Het voorzitterschap daarvan werd aan Dupont zelf toegekend. Het rapport dat die commissie in 2000 opmaakte werd ter bespreking ingediend bij de Kamercommissie van Justitie.¹³ Na veel tussentijdse ontwerpen werd de Basiswet betreffende het gevangeniswezen en de rechtspositie van de gedetineerden, ook wel de Wet Dupont genoemd, op 12 januari 2005 getekend (Neiryneck, 2009).

Een allereerste belangrijk artikel in die wet is artikel 5. Dat artikel stelt dat de vrijheidsstraffen uitvoering gebracht moet worden in psychosociale, fysieke en materiële omstandigheden die de waardigheid van de mens eerbiedigen, die het behoud of de groei van het zelfrespect van de gedetineerde mogelijk maken en die hem/haar aanspreken op zijn of haar individuele en sociale verantwoordelijkheid.

Detentieschade voorkomen enerzijds en het streven naar herstel en re-integratie anderzijds, komen zeer centraal te staan in de nieuwe wet. Er moet steeds rekening gehouden worden met de schade die door de tenuitvoerlegging in de gevangenis van de vrijheidsstraf wordt veroorzaakt (Buffard, 1977). Alle doelstellingen die kunnen bijdragen tot een menselijke, construc-

¹¹ Basiswet betreffende het gevangeniswezen en de rechtspositie van gedetineerden (Wet van 12 januari 2005), B.S. 1 februari 2005.

¹² Koninklijk besluit houdende oprichting van een Commissie "Basiswet gevangeniswezen en rechtspositie van gedetineerden" (Koninklijk besluit van 25 november 1997), B.S. 9 januari 1998.

¹³ Eindverslag van de commissie « basiswet gevangeniswezen en rechtspositie van gedetineerden », Verslag namens de commissie voor de Justitie uitgebracht door de heren Vincent DECROLY en Tony VAN PARYS, *Parl.St.*, Belgische Kamer van Volksvertegenwoordigers, 2000-2001, nr. 1076/001.

tieve en toekomstgerichte uitvoering van de vrijheidsstraf hebben geen enkele realiseringkans als men met die schade geen rekening houdt. De detentieschade betreft niet alleen de gevangene zelf, maar ook zijn naasten, zijn affectief milieu, de slachtoffers van de misdrijven en niet te vergeten ook de gehele gemeenschap. In de Basiswet werd dan ook een schadebeperkingbeginsel ingevoerd (Dupont, 1998).

Daarnaast is er ook het herstel en het re-integratieprincipe. Er moet in de gevangenis een zo gedifferentieerd mogelijk, maar geenszins dwingend, aanbod van activiteiten en diensten ter beschikking worden gesteld. Het is cruciaal dat die zo nauw mogelijk aansluiten bij de noden en de behoeften van de gevangenen. Herstel is een innoverende doelstelling bij de tenuitvoerlegging van de vrijheidsstraf. Herstel is hier een confrontatie met de betekenis en de implicaties van het gepleegde delict en op het mogelijk opnemen van zijn verantwoordelijkheid hiervoor. Dat kan ook een meerwaarde zijn voor de re-integratie van gedetineerden (Dupont, 1998).

3.2. Doelstellingen van de Basiswet

De doelstellingen die de Basiswet voor ogen houdt zijn de volgende:

- Artikel 6 § 1 stelt duidelijk dat de gedetineerde enkele van zijn rechten verliest wanneer hij of zij in de gevangenis verblijft. Dat artikel komt overeen met de doelstelling die Nagel al vermeldde over het ontnemen van rechten.
- Om de *detentieschade te voorkomen* of toch op zijn minst te beperken, is het aangewezen om de levensomstandigheden in de gevangenis zoveel mogelijk overeen te doen stemmen met die in de vrije samenleving. Dat wordt het normaliseringsbeginsel genoemd (Artikel 6 § 2).
- Artikel 9 § 2 heeft als doelstelling om het aan de slachtoffers aangedane *onrecht te herstellen*, de veroordeelde te *rehabiliteren* en de gedetineerde individueel voor te bereiden op zijn *re-integratie* in de vrije samenleving.
- Artikel 38 heeft dan weer voor ogen om een *detentieplan* op te richten per individuele gedetineerde. Dat detentieplan heeft als doel de detentieschade te beperken en de straf te

individualiseren. Het detentieplan bevat ook een luik waar er voorstellen worden gedaan van activiteiten waaraan de veroordeelde zou kunnen deelnemen (hulp- en dienstverleningstraject). Dat plan bevat ook een schets van het detentietraject die de gedetineerde zal volgen. Artikel 38 is echter nog niet ingevoerd en brengt dan ook met zich mee dat de doelstelling re-integratie in het gedrang komt (Luc Stas, interview, 13 februari 2014).

- Een doelstelling die aanvankelijk wel was opgenomen, maar intussen geschrapt werd in de Basiswet, is die van de *intimidatie* (zie Nagels). De reden daarvoor was dat ze als niet-aanvaardbaar voor onze hedendaagse samenleving beschouwd werd.

4. Besluit

In hoofdstuk twee van deze masterproef hebben we verschillende doelstellingen van de vrijheidsstraf besproken. Sommige van die doelstellingen kunnen echter de re-integratie van een gedetineerde in het gedrang brengen of blokkeren. Isolering en desocialisatie zijn daar twee voorbeelden van. Ook infantilisering kan de re-integratie negatief beïnvloeden. Dat komt omdat sommige gedetineerden hun gevoel van verantwoordelijkheid zouden kunnen verliezen, wat absoluut nefast is voor wanneer hij of zij weer in de vrije samenleving terecht komt. Verderop in deze masterproef zullen we zien dat bepaalde doelstellingen ook implicaties hebben op de gevangenisarchitectuur.

Andere doelstellingen die aan bod kwamen in dit deel bevorderen dan weer de re-integratie van een gedetineerde. Eén daarvan is ‘arbeid’. Door een beroepsopleiding aan te leren, kan een gedetineerde gemakkelijker werk vinden als hij of zij vrijkomt uit de gevangenis. Ten tijde van de publicatie van het boek van Nagel, vanuit wiens opsomming van doelstellingen we dit hoofdstuk opmaakten, werd arbeid nog niet gezien als een mechanisme dat de re-integratie bevordert. Wanneer de stelling geponeerd wordt dat het wel een re-integrerend mechanisme betreft, heeft Mathiesen daar dan weer kritiek op. Hij zegt dat de arbeidsmogelijkheden binnen de gevangensmuren niet voldoende gedifferentieerd zijn om de re-integratie te garanderen.

Een aantal andere doelstelling die het re-integratieproces goed bevorderen zijn (her)scholing of vorming en therapie of behandeling. Over normbevestiging kan hetzelfde gesteld worden.

Het is daarbij de intentie om de maatschappelijke normen en waarden terug aan te brengen bij de gedetineerde. Toch heeft Mathiesen ook daar kritieken over geformuleerd. Hij is van mening dat niet elke gedetineerde – door een gebrek aan capaciteit – kan meegenieten van dat aanbod.

In dit hoofdstuk stonden we ook stil bij de centrale doelstellingen van de *‘Basiswet betreffende het gevangeniswezen en de rechtspositie van de gedetineerden’*: enerzijds de detentieschaarde voorkomen en anderzijds het streven naar herstel en re-integratie. Ook het ontnemen van de rechten van een gedetineerde komt aan bod in de Basiswet. Hoewel het ook omschreven staat in de Basiswet, werd tot nader orde niet geïmplementeerd dat een detentieplan dient opgesteld te worden voor elke gedetineerde. Dat brengt de re-integratie van gedetineerden in het gedrang.

Een bedenking die we hierbij maken is of de oude gevangenisinrichtingen nog aan de eisen van de Basiswet beantwoorden? De gevangenissen die gebouwd zijn voor een cellulair stelsel van eenzame opsluiting, zijn eigenlijk niet geschikt voor het moderne gemeenschapsregime. Aanvankelijk waren geen ruimtes voor gemeenschappelijke voorzieningen of bezoek voorzien in gevangenissen. Die werden pas later in de 20ste eeuw bijgebouwd of ingewerkt in de bestaande inrichting. Dat vormt niet altijd een ideale werkomgeving. We gaan hier dieper op in, in hoofdstuk vier.

Hoofdstuk III: De doelstelling re-integratie onder de loep genomen

1. Inleiding

In dit hoofdstuk van deze masterproef wordt het concept *re-integratie* besproken. Re-integratie als doel op zich werd in verschillende regelgevingen besproken. In deze masterproef bespreken we enkel de voornaamste en relevante regelgevingen. We bespreken ook het belang van re-integratie, alsook de link met de veiligheid in gevangenissen.

2. Wat is re-integratie?

2.1. Re-integratie

Re-integratie wordt ook wel eens ‘resocialisering’ genoemd. In het woordenboek ‘Van Dale’ wordt integreren als volgt uitgelegd: *het opgaan in, tot een eenheid maken of worden*. Op de webpagina van de ‘online encyclopedie’ beschrijven ze integratie als volgt: “*de opname in een geheel, met name van bepaalde personen of bevolkingsgroepen in de maatschappij*”.¹⁴ Dat wil dus zeggen dat er in een samenleving een consensus is over gedeelde belangen en ervaringen, dat er dus heersende waarden en normen zijn binnen de samenleving.

De delinquent heeft bij het plegen van een misdrijf die waarden en normen geschonden en wordt daarom opgesloten in een gevangenis. Hij of zij wordt dus een tijd aan de samenleving onttrokken en moet bij zijn of haar invrijheidstelling, weer een plaats innemen in diezelfde samenleving met dezelfde normen en waarden. Daar zit het verschil tussen integreren en re-integreren.

Volgens McCorkle en Korn betekent het concept ‘socialisatie’ het lidmaatschap van een bepaalde groep. Zij veronderstellen dus dat het afgeleide begrip, resocialisatie, een verandering in het lidmaatschap van een groep impliceert. Ze vragen zich wel af in hoeverre een gevangenis mogelijkheden kan bieden voor het veranderen van de lidmaatschappen in een groep als-

¹⁴ Letterlijke opgenomen van: ENCYCLO: ONLINE ENCYCLOPEDIA: © Encyclo MMXII, geraadpleegd op 20 november 2013, <http://www.encyclo.nl/zoek.php?woord=integratie>.

ook in het omkeren van het socialisatieproces dat eerder heeft bijgedragen tot het gestelde criminele gedrag (Johnston, Savitz & Wolfgang, 1970).

Bouverne-De Bie en Roose (2000) geven aan re-integratie verschillende definities. Vooreerst omschrijven ze re-integratie als “*het vermijden van recidive*”. Een andere algemene definitie is het zien van sociale re-integratie als spiegelbegrip van sociale uitsluiting. Het aan elkaar koppelen van die twee begrippen betekent dat men gaat werken aan de positieve elementen die bij een gedetineerde aanwezig zijn.

De re-integratie moet niet alleen voorbereid worden naar het einde van de gevangenisstraf toe, maar moet heel de gevangenisstraf doorlopen. Die re-integratie wordt voorbereid en gerealiseerd door het detentieplan (artikel 38 van de Basiswet), maar zoals we in hoofdstuk twee meegaven is dat artikel van de Basiswet tot nader orde nog niet geïmplementeerd.

De voorbereiding tot re-integratie wordt georganiseerd door verschillende diensten binnen de gevangenis (intramuros) en verschillende diensten buiten de gevangenis (extramuros). De bedoeling van re-integratie is dat de gedetineerde profijt kan halen uit de gevangenisstraf en iets bijleert over zijn gedrag en misdaad (Université de droit, d'économie et des sciences d'Aix-Marseille, 1996).

Re-integratie kan mee gerealiseerd worden door het organiseren van activiteiten zoals sport, onderwijs, cultuur en werk (Tournel, 2009). De activiteiten worden door de gedetineerde op vrijwillige basis gevolgd. Sommige gedetineerden hebben daar veel aan, andere onder hen vinden die activiteiten nutteloos en hebben er geen behoefte aan (Bouverne-De Bie, et al., 2002).

2.2. Evolutie van re-integratie

Het begrip re-integratie is geëvolueerd binnen het systeem van de gevangenis. Het is sinds Vilain XIII dat men gedetineerden gaat ‘heropvoeden’ door hen de liefde van de arbeid bij te brengen. Toch werd die opvatting van ‘heropvoeden’ al snel vergeten en werden gedetineerden geëxploiteerd en werd nog maar weinig aandacht geschonken aan hun re-integratie in de vrije samenleving. Bijkomend, de gevangenis bevonden zich toen helemaal niet in een

goede staat en de levensomstandigheden waren er rampzalig. Het zou pas vanaf het einde van de Tweede Wereldoorlog zijn dat men meer aandacht begon te hebben voor de re-integratie van gedetineerden. Het begrip re-integratie (toen nog resocialisatie) werd vanaf toen meer en meer benadrukt. Vanaf de jaren '70 werd er echter terug minder belang gehecht aan de re-integratie van gedetineerden. Daar kwam ook de discussie 'What Works' uit voort. De vraag stelde zich toen of re-integratie effectief wel werkte (Dubbeld, 2001; Bouverne-De Bie et al., 2002). Op vandaag kunnen we stilaan weer een evenwicht constateren; men begint terug te geloven in de effecten van re-integratie (Bouverne-De Bie, et al., 2002).

3. Re-integratie en regelgeving

Het is belangrijk om even weer te geven wat de belangrijkste internationale en nationale regelgevingen zijn die iets te maken hebben met re-integratie. Hieronder volgt een korte opsomming van de regelgeving, met hun belangrijkste artikels.

Internationale regelgeving

The Standard Minimum Rules For the Treatment of Prisoners is een richtlijnenakkoord waar gewezen wordt op het belang van hulp- en dienstverlening voor het terugkeren van de gedetineerde in de samenleving (Artikel 59, Artikels 71-76 en Artikels 77-78).

Bij *The European Prison Rules* wordt duidelijk gesteld dat de gevangenis een plaats is voor 'hervorming' of 'verbetering', een plek waar persoonlijke hervorming kan worden aangemoedigd. Dat concept biedt een positieve rechtvaardiging voor wat anders een negatieve straf zou zijn. Hierbij is vooral artikel 6, dat vermeldt dat detentie zo beheerd moet worden dat het de re-integratie van gedetineerden in de vrije samenleving moet vergemakkelijken, zeer belangrijk. Verder werden ook aparte artikels voorgeschreven met betrekking tot werk, vorming en onderwijs voor gedetineerden (artikels 26 – 28). Ook familiaal contact is belangrijk (artikel 24). In *The European Prison Rules* wordt ook voorgeschreven dat het gevangenispersoneel goede opleidingen moet krijgen om de gedetineerden te helpen met hun re-integratie (Coyle, 2005).

Nationale regelgeving

De *Basiswet betreffende het gevangeniswezen en de rechtspositie van de gedetineerden* is de voornaamste wet op nationaal niveau. Zoals we eerder reeds meegaven in deze masterproef is re-integratie in de Basiswet één van de omschreven doelstellingen van het gevangeniswezen:

Artikel 9 § 2. “De tenuitvoerlegging van de vrijheidsstraf wordt gericht op het herstel van het door het misdrijf aan de slachtoffers aangedane onrecht, op de rehabilitatie van de veroordeelde en op de geïndividualiseerde voorbereiding van zijn reïntegratie in de vrije samenleving.”¹⁵

In de wet werden nog verschillende titels en hoofdstukken opgenomen die specifiek gaan over activiteiten die gedetineerden kunnen doen met het oog op hun re-integratie in de samenleving. De vernoemde activiteiten zijn bijvoorbeeld gevangenisarbeid, sport en cultuur, vorming, dienst- en hulpverlening. De belangrijkste titels en hoofdstukken worden hieronder kort weergegeven:

- Rubriek Contacten met de buitenwereld (Titel , Hoofdstuk III: artikels 58 – 63)
- Rubriek Vormingsactiviteiten en vrijetijdsbesteding (Titel V, Hoofdstuk V: artikels 76 –80)
- Rubriek Arbeid (Titel V, Hoofdstuk VI: artikels 81 – 86)
- Rubriek Sociale hulp- en dienstverlening (Titel V, Hoofdstuk IX, artikels 102 – 103)
- Rubriek Rechtshulpverlening en juridische bijstand (Titel V, Hoofdstuk X, artikel 104)

Het *Samenwerkingsakkoord van 28 februari 1994 tussen Federale Overheidsdienst Justitie en Vlaamse Gemeenschap inzake de sociale hulpverlening aan gedetineerden met het oog op hun sociale re-integratie* is een belangrijke regelgeving voor de gevangenen op Vlaams en Brussels grondgebied. Een korte schets van de situatie van het beheer van de gevangenen is noodzakelijk om de uitwerking van dat akkoord te verstaan.

De Belgische gevangenen zijn eigendom van de federale overheid, maar liggen altijd op het grondgebied van een specifieke gemeenschap. Dat heeft gevolgen voor de hulp- en dienstver-

¹⁵ Letterlijk overgenomen vanuit Basiswet betreffende het gevangeniswezen en de rechtspositie van gedetineerden (Wet van 12 januari 2005), B.S. 1 februari 2005.

lening. Zo voelde de Vlaamse Gemeenschap zich niet verantwoordelijk voor de gevolgen van de detentie die door de Federale Overheid werden aangericht. Dat maakt dat de gedetineerde voor zijn of haar hulp- en dienstverlening afhankelijk is van hoe de twee overheden overeenkomen (Claus, 2005).

Om conflicten te vermijden werd een samenwerkingsakkoord afgesloten tussen de twee overheden. In dat akkoord staat dat de hulp- en dienstverlening aan gedetineerden een gezamenlijke opdracht is van het Ministerie van Justitie en de Vlaamse diensten voor Justitieel Welzijnswerk. De beide overheden moeten volgens het akkoord elkaars bevoegdheden respecteren, elkaars bevoegdheidsuitoefening faciliteren en effectief samenwerken (Meyvis, 2005).

Het samenwerkingsakkoord voorziet ook in de oprichting van welzijnsteams in elke gevangenis (Vlaams Parlement, 2014). Die welzijnsteams werden opgericht opdat de samenwerking tussen beide diensten goed zou kunnen verlopen. De missie van de welzijnsteams bevat twee dimensies. Enerzijds staat ze in voor een humane en welzijnsgerichte strafuitvoering en anderzijds moet ze de sociale hulp- en dienstverlening aan gedetineerden en hun gezin waarborgen. Elk welzijnsteam bestaat uit justitiewerkers, welzijnswerkers, professionele hulpverleners en vrijwilligers. In sommige gevangenissen maken ook penitentiaire beambten en de directieleden deel uit van het welzijnsteam. Het welzijnsteam is een soort forum voor dialoog, taakverdeling, afstemming en planning. Dat forum moet er over waken dat de veilige strafuitvoering en de zorg voor het welzijn van de gedetineerden niet met elkaar in botsing komen (Koning Boudewijnstichting, 2009).¹⁶

Daarnaast is er op Vlaams niveau ook het *Strategisch plan 'Hulp- en dienstverlening aan gedetineerden'* van 8 december 2000. Dat plan is er gekomen na de staatshervorming van 1980, die verder uitgebouwd werd in 1988 (Mary, 1991; Demeersman, 2009). Sinds die staatshervorming is de Vlaamse Gemeenschap bevoegd voor alle aangelegenheden die persoonsgebonden zijn. Dat wil zeggen dat ze ondermeer bevoegd is voor welzijn, onderwijs, cultuur, sport, werkgelegenheid en gezondheidszorg. Die bevoegdheid strekt zich uit over heel veel domeinen en dus ook binnen de gevangensmuren die eigendom zijn van de Federale Overheid (Vlaamse Overheid departement welzijn, volksgezondheid en gezin, 2013).

In dat plan, dat gebaseerd is op het samenwerkingsakkoord van 1994 (Vogels, 2005), toont men aan dat gedetineerden inderdaad hun recht op vrijheid verliezen, maar dat ze hun andere

¹⁶ Samenwerkingsakkoord van 28 februari 1994 tussen de Staat en de Vlaamse gemeenschap inzake de sociale hulpverlening aan gedetineerden met het oog op hun sociale reïntegratie, B.S. 18 maart 1994.

grondrechten wel blijven behouden. Een van die rechten is het recht op maatschappelijke hulp- en dienstverlening. De gedetineerden moeten, via de hulp- en dienstverlening van de Vlaamse Gemeenschap, zich volwaardig en harmonisch kunnen ontplooiën in de gevangenis en later ook in de samenleving.

Er ligt een dubbele gedachtegang aan de grondslag van het strategisch plan. Eerst en vooral kan vastgesteld worden dat de uitoefening van het recht op maatschappelijk dienstverlening om continuïteit vraagt. De vrijheidsberoving mag geen rechtvaardiging zijn voor het onderbreken van die dienstverlening. Ten tweede is het van belang de mogelijkheden tot uitoefening van dat recht aan te bieden aan elke gedetineerde. Dat impliceert dat gedetineerden, ondanks de situatie waar ze zich in bevinden, toch burgers met rechten zijn en dat ook blijven (Bouverne-De Bie, et al., 2002) .

Er horen veel domeinen thuis binnen die hulp- en dienstverlening (onderwijs, cultuur, werk, sport,...). Al die domeinen moeten de gedetineerden voorbereiden op hun terugkeer naar de samenleving, dus op hun re-integratie in de samenleving. Omdat de gevangenen niet buiten de muren van de gevangenis naar de hulp- en dienstverlening kunnen gaan, wordt er daarom samengewerkt met verschillende partners om de hulp- en dienstverlening te organiseren binnen de muren van de gevangenis (Vanherk & Paterson, 2011). Voorbeelden daarvan zijn ondermeer samenwerkingen met de VDAB (Vlaamse Dienst voor Arbeidsbemiddeling en Beroepsopleiding), De Rode Antraciet (Cultuur en vormingswerk), het VOCVO (Vlaams Ondersteuningscentrum voor het Volwassenenonderwijs), het Justitieel Welzijnswerk en het penitentiair personeel (Vlaamse Overheid departement welzijn, volksgezondheid en gezin, 2013).

Een belangrijk minpunt is dat er in sommige van de Belgische gevangenis te weinig activiteiten georganiseerd worden door een gebrek aan middelen, infrastructuur, personeel en gemotiveerde dienstverleners van buiten de gevangenis om hun diensten ook binnen de gevangenis aan te bieden (Van Haegendoren et al., 2001).

Er werden de voorbije jaren ook nieuwe functies toegevoegd aan het strategisch plan. Zo is de functie *'beleidsmedewerker'* ontstaan. Hij of zij staat in voor de beleidscoördinatie van de hulp- en dienstverlening. Ook is er intussen sprake van een organisatieondersteuner; hij of zij staat in voor de praktische coördinatie van de hulp- en dienstverlening. Tot slot zijn er ook trajectbegeleiders toegevoegd aan het strategisch plan. Zij krijgen de opdracht om met elke gedetineerde een hulp- en dienstverleningstraject uit te stippelen doorheen de volledige deten-

tie (Vlaams Parlement, 2014). Dit hulp- en dienstverleningstraject ¹⁷ is niet te verwarren met het detentieplan ¹⁸ of detentietraject ¹⁹.

Een belangrijk Vlaams Decreet, is *het Decreet van 8 maart 2013 betreffende de organisatie van hulp- en dienstverlening aan gedetineerden*.²⁰ Het decreet poogt rechten van gedetineerden en van hun directe sociale omgeving die gericht zijn op het realiseren van de doelstellingen die in de Basiswet werden opgenomen te verzekeren. Het decreet beoogt een wettelijke basis voor de coördinatie, de planning en de uitvoering van het hulp- en dienstverleningsaanbod aan de gedetineerden (Paterson, 2013).

Een ander doel van het decreet is een betere afstemming van het aanbod op de specifieke justitiële context. Om dat te kunnen realiseren zijn specifieke coördinatie- en ondersteuningsmechanismen nodig.

Ook de re-integratie van gedetineerden wordt specifiek vermeld in het decreet. De doelstellingen op dat vlak die worden opgenomen in het decreet zijn de volgende (Paterson, 2013) :

- De zelfontplooiing van de gedetineerden stimuleren.
- De negatieve gevolgen die door detentie worden veroorzaakt, voor zowel de gedetineerde als diens directe omgeving, beperken.
- De integratie en participatie in de samenleving na de detentieperiode bevorderen.
- De kans op hervat beperken.

Die doelstellingen werden eveneens vertaald naar specifieke opdrachten (Paterson, 2013) :

- De Vlaamse Regering moet een kwaliteitsvol en integraal hulp- en dienstverleningsaanbod voor de gedetineerden en zijn directe omgeving uitbouwen.
- De Vlaamse Regering moet dat aanbod bekend maken en de gedetineerden motiveren om er aan deel te nemen.
- De Vlaamse Regering moet samenwerkingsmodellen en organisatievormen ontwikkelen en implementeren. Zo moet ze komen tot een inbedding en integratie van de Vlaamse Gemeenschap en het Vlaamse Gewest in de gevangnissen met het

¹⁷ Dit is onderdeel van het detentietraject en omvat de intenties en deelname van de gedetineerde aan het hulp- & dienstverleningsaanbod.

¹⁸ Dit is de schriftelijke weergave van het detentietraject.

¹⁹ Dit beslaat het traject dat iemand in de gevangenis doorloopt; het omvat zijn of haar hele verblijf in alle aspecten (werk in de gevangenis, hoe hij of zij zich gedraagt, tuchtsancties,...).

²⁰ Decreet betreffende de organisatie van hulp- en dienstverlening aan gedetineerden (Decreet van 8 maart 2013), B.S. 21 april 2013.

oog op de grootst mogelijke efficiëntie en effectiviteit van een integrale aanbod van hulp- en dienstverlening.

4. Belang van re-integratie

De vele activiteiten die worden aangeboden binnen de gevangenis, vertrekken vanuit een ‘heropvoedingsgedachte’ (Van Haegendoren et al., 2001). In het boek van Mary (1991) wordt vermeld dat re-integratie van gedetineerden als bedoeling heeft om een succesgarantie te geven voor hun terugkeer in de samenleving.

Mary (1991) vermeldt ook dat activiteiten met het oog op re-integratie ook georganiseerd worden met als doel het verblijf in de gevangenis vol te houden. Als er geen activiteiten georganiseerd zouden worden, zou het voor gedetineerden extreem moeilijk zijn om te kunnen overleven in de gevangenis.

Uit de studie van Street, Vinter en Perrow, die de verschillende effecten van een typische ‘bewakende’ en een typische ‘behandelende’ gevangenis nagingen, werden de behandelende gevangenissen gunstiger bevonden dan bewakende gevangenissen (Buitelaar & Sierksma, 1972).

Uit internationale literatuur betreffende ‘*desistance*’, wat omschreven wordt als het proces van stoppen met delinquentie, en het verminderen van het recidiverisico, blijkt dat tewerkstelling en vorming belangrijke factoren zijn voor het vermijden van recidief gedrag na de invrijheidstelling (Tournel, 2009). Die bevindingen worden ook onderschreven door onderzoekers zoals Sedgley, Scott, Williams & Derrick (2010).

Men heeft ook ondervonden dat het leven in een totalitaire instelling, waar geen contact is met de buitenwereld, zeer nefast kan zijn voor de re-integratie van gedetineerden in de maatschappij. Om die reden zijn bezoeken van familie en vrienden zeer belangrijke momenten voor een gedetineerde. Die bezoeken moeten dan ook georganiseerd worden in de gevangenissen (Franke, 1996; Verschuere, 2010; VZW De Huizen, 2013).

Enkele andere auteurs hebben een nog andere kijk op de hulp- en dienstverlening. Zo vinden Tassier (2005), Tubex & Van Camp (2005) en Declerck (2005) dat men niet moet kijken naar studies en experimenten om aan te tonen dat re-integratie werkt. Zij stellen dat hulp- en

dienstverlening gewoon een recht is voor iedere persoon en dus bij uitbreiding ook voor gedetineerden.

5. Re-integratie en veiligheid

Wat niet mag vergeten worden is dat gevangenen ook zeer sterk beveiligd zijn, de ene gevangenis al wat meer dan de andere. In artikels 2 tot 8 van de Basiswet wordt weergegeven wat er verstaan wordt onder veiligheid. Men maakt een verschil tussen interne veiligheid en externe veiligheid:

- Interne veiligheid: *een toestand waarbij in de gevangenis de fysieke integriteit van personen gevrijwaard wordt en waarin roerende of onroerende goederen geen gevaar lopen van wederrechtelijke beschadiging, vernieling of ontvreemding*²¹
- Externe veiligheid: *een toestand waarbij de samenleving beschermd wordt door middel van de verzekerde bewaring van gedetineerden en door het voorkomen van misdrijven die zouden gepleegd kunnen worden vanuit de gevangenis*²²

Zo worden in alle gevangenen de veiligheidsaspecten afgespiegeld tegen de materiële voorzieningen en wordt er geëquipeerd bewakingspersoneel ingezet (Maes, 2007). Zoals hierboven al vermeld zijn sommige gevangenen beter beveiligd dan andere; hetzelfde geldt voor de infrastructuur ervan. Door die situatie kan veiligheid wel een hinderpaal vormen voor re-integratie. Voorstellen die met re-integratie te maken hebben wekken vaak onveiligheidsargumenten op. Het valt wel niet te ontkennen dat sommige nieuwe initiatieven, die de re-integratie moeten bevorderen, bepaalde risico's inhouden. Een voorbeeld daarvan zijn ladders – die in een gevangenis niet binnen mogen – tijdens schildersopleidingen (Demyttenaere, 2002).

In de Basiswet staan enkele bepalingen die dat weergeven:

- Lectuurvoorziening – Artikel 77 § 3: De gevangenisdirecteur kan, wanneer hij dat noodzakelijk acht voor de veiligheid binnen de gevangenis, de kennisgeving van bepaalde gedeelten van publicaties of gehele publicaties ontzeggen aan één of meerdere gevangenen.

²¹ Letterlijke overname van artikel 2 - 9° van Basiswet betreffende het gevangeniswezen en de rechtspositie van gedetineerden (Wet van 12 januari 2005), B.S. 1 februari 2005.

²² Letterlijke overname van artikel 2 - 10° van Basiswet betreffende het gevangeniswezen en de rechtspositie van gedetineerden (Wet van 12 januari 2005), B.S. 1 februari 2005.

- Radio- en televisieprogramma's – Artikel 77 § 4: De gevangenisdirecteur kan het volgen van bepaalde programma's ontzeggen, als dat volstrekt noodzakelijk is voor de veiligheid.
- Niet-winstgevende activiteit – Artikel 80: De gevangenisdirecteur kan op elk moment aan één of meerdere gedetineerden de niet-winstgevende activiteit weigeren of intrekken op grond van de eigen behoeften van de instelling.
- Arbeid – Artikel 85: De directeur kan de toelating tot de beschikbaar gestelde arbeid weigeren wanneer, rekening houdend met de behoeften van de instelling, de arbeid een gevaar inhoudt voor de veiligheid binnen of van de instelling.
- Sociale hulp- en dienstverlening – Artikel 103 § 2: Met betrekking tot de hulp- en dienstverlening stelt de Basiswet dat de directeur alles in het werk moet stellen opdat de diensten voor sociale hulp- en dienstverlening hun aanbod ter beschikking kunnen stellen van de gedetineerden. De directeur moet daarbij wel een afweging maken met betrekking tot de veiligheid en orde in de gevangenis.

Men kan opmerken dat er inzake sociale hulp- en dienstverlening en de organisatie van activiteiten binnen de gevangensmuren een lossere beleid gevoerd wordt (door de gevangenisdirecteurs). Steeds meer verschillende activiteiten worden toegelaten in de Belgische gevangensissen (Luc Stas, interview, 13 februari 2014).

We maken tot slot nog een laatste nuance met betrekking tot de veiligheid binnen de gevangensissen als het aankomt op activiteiten die de re-integratie in de hand moeten werken. Er moet rekening mee gehouden worden dat een gedetineerde ook looplijnen moet afleggen tussen zijn cel en het lokaal waar een activiteit doorgaat. Die looplijnen kunnen soms heel lang zijn, waardoor het langer kan duren voordat alle gedetineerden voor een activiteit aanwezig zijn. Dat kan frustrerend werken voor de persoon die de activiteit aanbiedt, maar ook voor de gevangene zelf. Daarom zou het ideaal zijn moesten alle activiteitslokalen zich dicht bij het cellulaire gedeelte bevinden (Inge Van Acker, interview, 20 februari 2014; Johanna Van Hoylandt, interview, 3 maart 2014; Emmy Goossens, interview, 19 maart 2014).

6. Besluit

Het plegen van een misdrijf komt neer op het ingaan tegen of het schenden van de heersende waarden en normen in een samenleving. Wanneer die misdaad leidt tot een gevangenisstraf,

wordt men gedurende een bepaalde tijd onttrokken van de samenleving, weg van die heersende normen en waarden. Wanneer men zich dus in opsluiting bevindt, zullen de heersende waarden en normen opnieuw aangeleerd of bijgeschaafd moeten worden, ter voorbereiding op de invrijheidsstelling in de maatschappij die hem of haar eerder tot opsluiting veroordeelde.

Dat proces van re-integratie moet van in het begin voorbereid worden en opgevolgd worden aan de hand van een detentieplan. Dat detentieplan, dat omschreven staat in de Basiswet, is wel nog niet geïmplementeerd. Dat kan voor sommige gedetineerden de re-integratie afremmen. Bij gebrek aan een detentieplan stellen we vast dat de re-integratie momenteel gerealiseerd wordt door het organiseren van verschillende activiteiten (sport, cultuur, arbeid, onderwijs) binnen de gevangensmuren.

We zien doorheen de geschiedenis dat re-integratie geëvolueerd is binnen het gevangensysteem. In België is het pas vanaf Vilain XIII dat arbeid betrokken werd bij het re-integratieproces van gedetineerden. De achterliggende idee, om bij te dragen tot de re-integratie van gedetineerden, maakte snel plaats voor exploitatie en zou pas na de Tweede Wereldoorlog weer op de voorgrond komen.

De meeste activiteiten die de re-integratie willen bevorderen, hebben een opvoedingsgedachte en hebben als centrale doel een succesgarantie te geven voor de terugkeer van gevangenen in de samenleving.

In dit hoofdstuk stelden we ook vast dat wanneer gevangensystemen sterk beveiligd zijn, dat negatieve gevolgen voor de re-integratie van een gedetineerde met zich kan meebrengen. Zo kunnen door de gevangenisdirecteur sommige activiteiten geweigerd worden als hij/zij denkt dat ze de veiligheid in de instelling in het gedrang zouden brengen. Tot slot maakten we ook de nuance dat de grote looplijnen binnen gevangensmuren een hinderpaal kunnen vormen voor het vlotte verloop van re-integratieactiviteiten. Daarom is het best dat alle activiteitenlokalen zich dicht bij het cellulaire gedeelte bevinden.

Hoofdstuk IV: Re-integratie in de nieuwe architectuur van de nieuwe gevangenissen in België

1. Inleiding

Alvorens we aan het onderzoek kunnen beginnen, wordt de methodologie van dat onderzoek besproken. Daarin wordt weergegeven wie geïnterviewd werd, op welke manier de interviews werden afgenomen en welke ethische aspecten belangrijk zijn in het onderzoek.

Daarna zullen we de verschillende geïnterviewde diensten kort schetsen. Dat doen we om weer te geven wat hun functie binnen de gevangenis is en wat hun specifieke functie binnen het re-integratieproces van een gedetineerde is. Elk van die diensten heeft ook een eigen gewenste gevangenisarchitectuur; we geven die ook in dit hoofdstuk weer. Die bevindingen worden binnen verschillende domeinen weergegeven.

Omdat dit onderzoek zich focust op de nieuwe gevangenissen, is het ook van belang om te vermelden waarom die gebouwd werden of zullen worden²³. Om die reden zal het Masterplan 2008-2012-2016 uitvoerig besproken worden in dit deel van de masterproef.

Na die inleidende onderdelen zullen we dieper ingaan op de architectuur van de nieuwe gevangenissen. Onder punt 6 bespreken we de buitenaspecten en de vorm van de nieuwe gevangenissen. Onder het daaropvolgende punt zal de infrastructuur binnenin de nieuwe gevangenissen besproken worden.

2. Methodologie

2.1. Literatuurstudie en casestudie

We hebben het onderzoek van deze masterproef gebaseerd op een literatuuronderzoek en een casestudy.

²³ Twee gevangenissen zijn al gebouwd en twee zijn in constructie.

Alvorens de casestudy gerealiseerd kon worden, was er nood aan een diepgaand literatuuronderzoek. Aan de hand van die literatuurstudie kon de vragenlijst opgesteld worden voor de geplande interviews.

Een case – die het voorwerp uitmaakt van een onderzoek – kan zowel een persoon, een institutie of een situatie zijn. In deze masterproef vormen de nieuwe Belgische gevangenissen, en in het bijzonder die van Beveren de case. Die penitentiaire instelling werd getoetst aan de criteria die professionele diensten – die zich de re-integratie van gedetineerden aantrekken – vooropstellen met betrekking tot de infrastructuur die zij nodig achten in gevangenissen om hun doelstellingen daadwerkelijk te kunnen realiseren. Ook de lokalisaties van de ruimtes die voorzien zijn voor re-integratie binnen de gevangenissen worden hier besproken.

Om de nodige informatie op een efficiënte manier te kunnen verzamelen bij de professionele diensten werden er interviews afgenomen. Op basis van de verkregen informatie werden er richtlijnen opgesteld waaraan de vernoemde gevangenis getoetst zal worden.

De beoogde respondenten werden via mail uitgenodigd om mee te werken aan dit onderzoek. Wanneer bleek dat een respondent hier voor open stond, werd hij of zij persoonlijk opgebeld door de onderzoekster. Het was volgens de onderzoekster beleefder om eerst de respondenten via mail te contacteren en later via de telefoon.

Om een volledig en globaal beeld samen te kunnen stellen van de te onderzoeken materie is het noodzakelijk om de te interviewen diensten voldoende te differentiëren. Er werden zowel interviews afgenomen bij diensten die actief zijn binnen gevangenismuren als bij diensten die actief zijn buiten gevangenismuren. Hieronder geven we de geïnterviewde personen en diensten weer:

- Psychosociale Dienst van de gevangenis van Oudenaarde
- Justitieel Welzijnswerk van Gent
- VZW De Rode Antraciet
- VDAB
- Klasbak
- Gevangenisdirecteur van Gent

- Sportcoördinator van De Rode Antraciet
- Onderwijscoördinator van de gevangenis van Oudenaarde
- Beleidscoördinator van de gevangenis van Oudenaarde
- Beleidscoördinator van de gevangenis van Dendermonde
- Sportcoördinator actief in de gevangenis van Oudenaarde
- Communicatieverantwoordelijk van de gevangenis van Oudenaarde

De onderzoekster koos om pragmatische redenen om enkel een medewerker van de psychosociale dienst van Oudenaarde, een medewerker van het justitieel welzijnswerk van Gent en de gevangenisdirecteur van Gent te interviewen. De reden daartoe is tweeledig. Enerzijds is het onmogelijk om in een masterproef alle psychosociale diensten, alle justitieel welzijnswerkers en alle gevangenisdirecteurs in Vlaanderen te ondervragen; anderzijds zijn die gevangenissen voor de onderzoekster logistiek beter bereikbaar.

Om een beeld te krijgen van de nieuwe gevangenissen werd er getracht om via de verantwoordelijke van de Regie der Gebouwen en een medewerker van de federale overheidsdienst Justitie, meer informatie te verkrijgen over de infrastructuur van de nieuwe gevangenissen.

2.2. Interviews

We gaven er de voorkeur aan om de interviews face-to-face te doen. Zo kon een vraag enerzijds onmiddellijk toegelicht worden indien de respondent de vraag niet volledig begreep en anderzijds konden er door de interviewster bijkomende vragen gesteld worden indien de respondent niet voldoende accuraat antwoordde op de gestelde vraag.

Het betroffen telkens halfgestructureerde interviews, waardoor ze een open karakter hadden. Het komt er dus op neer dat er een vragenlijst werd opgemaakt en dat de onderwerpen die besproken werden bij voorbaat vastgelegd werden. Hoe elke vraag precies gesteld werd, hing af van de situatie zelf. Wel moesten de vragen of onderwerpen die aan bod kwamen elkaar logisch opvolgen (Billiet & Waeye, 2010).

Het gebruik van een dictafoon tijdens het interview moest er voor zorgen dat de interviewster zich kon focussen op de antwoorden van de respondent en op het globale verloop van het interview. Er werd in elk geval schrijfmateriaal voorzien voor het geval een respondent niet instemde met het op band opnemen van het interview.

2.3. Ethische aspecten

Bij elk onderzoek moet rekening gehouden worden met ethische aspecten. Zowel tijdens de omgang met de geïnterviewde personen, het analyseren van de resultaten, als tijdens het rapporteren van de resultaten moet daar over gewaakt worden. Hieronder zullen de belangrijkste aspecten waarmee de onderzoekster tijdens een onderzoek rekening moet houden, kort weergegeven en toegelicht worden (Punch, 1986; Denzin & Lincoln, 2000; Keats, 2000; Kvale & Brinkmann, 2009).

- **Informed consent:** de onderzoekssubjecten en respondenten hebben het recht om informatie te krijgen over het doel, de mogelijke gevolgen, de dataverwerking en de datarapportering van een onderzoek.
- **Misleiding van onderzoekssubjecten vermijden:** de onderzoekster dient altijd duidelijk te kunnen weergeven wat de bedoeling is van een onderzoek.
- **Geen schade berokkenen:** de onderzoekster moet er alles aan doen om te vermijden dat het onderzoek fysieke of emotionele schade berokkent aan de onderzoekssubjecten van het onderzoek. In deze masterproef kwamen geen gevoelige onderwerpen aan bod. Toch maakte de onderzoekster er een punt van dat elke respondent ten allen tijde het onderzoek kon stopzetten indien hij of zij dat om gelijk welke reden wenste.
- **Privacy en vertrouwelijkheid garanderen:** aan elke respondent dient gevraagd te worden of hij of zij verkiest op anonieme wijze bij te dragen tot het onderzoek. Wanneer dat het geval is dient de onderzoekster een fictieve naam te gebruiken voor de respondent in kwestie en alle (onrechtstreekse) verwijzingen naar die persoon weg te laten uit het onderzoek. Ook eventuele opnamebestanden (met een dictafoon) dienen in dat geval vernietigd te worden na de analyse van het gesprek. Dat was in dit onderzoek niet nodig. Wanneer een respondent zo'n maatregelen niet verwacht dient de respondent wel nog steeds mee te geven dat de opnamebanden niet gedupliceerd zullen

worden en niet toegankelijk gesteld zullen worden voor derden als daar geen voorafgaandelijke toestemming van de respondent voor is.

- **Professionele houding van interviewster:** op ethisch vlak is ook een belangrijke rol weggelegd voor de interviewster. Hij of zij – die niet per se dezelfde persoon als de onderzoekster hoeft te zijn – dient een professionele houding aan te nemen. Concreet wordt verwacht dat niet te familiair omgegaan wordt met respondenten, dat een beleefde houding wordt aangenomen, dat respondenten niet onderbroken worden en dat hun mening gerespecteerd wordt.

- **Juiste data en informatie:** het is zeer belangrijk dat de onderzoekster er over waakt dat er nauwkeurig omgegaan wordt met alle data die verzameld en verwerkt wordt.

3. Korte beschrijving van de verschillende diensten die geïnterviewd werden

3.1. Beleidscoördinator

De taak van een beleidscoördinator is het coördineren, het begeleiden en het evalueren van de uitvoering van het *Strategisch Plan hulp- en dienstverlening* in de gevangenis waar de coördinator tewerkgesteld is. De beleidscoördinator leidt de werkzaamheden van het planningsteam maatschappelijke dienstverlening (PMD). Het PMD wordt samengesteld uit de vertegenwoordigers van de relevante sectoren (sport, onderwijs, hulpverlening,...) van de Vlaamse maatschappelijke dienstverlening. Samen met de gevangenisdirecteur neemt de beleidscoördinator beslissingen in verband met de uitvoering van de hulp- en dienstverlening (Annelies Jans, persoonlijke communicatie, 18 december 2013; Eleni De Roeck, persoonlijke communicatie, 29 januari 2014).

Ook het plannen van de verschillende activiteiten is een opdracht van de beleidscoördinator. Hij of zij dient daarbij rekening te houden met verschillende aspecten (personeelsbezetting, beschikbaarheid van middelen en infrastructuur) die eigen zijn aan de gevangenis. Een eenvoudig voorbeeld daarvan is de onmogelijkheid om op het zelfde ogenblik twee onderwijsactiviteiten te organiseren als er maar één klaslokaal beschikbaar is (Annelies Jans, persoonlijke communicatie, 18 december 2013; Eleni De Roeck, persoonlijke communicatie, 29 januari 2014).

3.2. Gevangenisdirecteur

Een gevangenisdirecteur is een leidinggevende persoonlijkheid. De leiding van een gevangenis wordt niet alleen waargenomen door de gevangenisdirecteur, maar door het volledige directieteam, waarvan de directeur de teamleider is (Luc Stas, interview, 13 februari 2014).

Een gevangenisdirecteur is verantwoordelijk voor de optimale werking van de volledige gevangenis en dus ook van alle (maatschappelijke) diensten. Alle diensten moeten op elkaar afgestemd zijn en moeten goed draaien. Het is de rol van de directeur om dat raamwerk te creëren en waar nodig bij te sturen (Luc Stas, interview, 13 februari 2014).

Het is de beleidscoördinator die nieuwe zaken, zoals activiteiten, voorlegt aan de directeur. Met betrekking tot de re-integratie van gedetineerden is het dus de taak van de directeur om – samen met zijn directieteam – te beslissen of een activiteit al dan niet kan doorgaan. In die afweging spelen ondermeer het budget, de personeelsbezetting en de veiligheid in de gevangenis een rol. De eindverantwoordelijkheid ligt in de handen van de gevangenisdirecteur (Luc Stas, interview, 13 februari 2014).

De heersende cultuur binnen de meeste gevangenissen is om zo weinig mogelijk activiteiten te weigeren en er zoveel mogelijk te organiseren. Het is gebleken dat de mate waarin activiteiten in een gevangenis georganiseerd worden een impact heeft op hoe de gedetineerden voorbereid worden op hun invrijheidstelling. Dat is natuurlijk een bevinding van de gevangenisdirecteur van Gent. Door de gevangenen gedurende een redelijk aantal uren per dag te laten participeren aan zinvolle activiteiten, wordt veiligheid binnen de gevangenis als het ware gecreëerd. Wanneer gevangenen de klok rond op cel gelaten zouden worden, wordt een explosieve situatie gecreëerd (Luc Stas, interview, 13 februari 2014).

3.3. Psychosociale Dienst (PSD)

Er is pas sprake van een psychosociale dienst (PSD) sinds 1997; ze kwam ter vervanging van de Penitentiaire Antropologische Dienst²⁴. De PSD valt onder de federale overheidsdienst Justitie, directoraat-generaal Strafinrichtingen en werkt binnen de muren van de gevangenis (=intramuros). De psychosociale dienst is een multidisciplinair team van psychiaters, psycho-

²⁴ Bij de Penitentiaire Antropologische Dienst lag de nadruk vooral op wetenschappelijk verantwoorde observatie, diagnose en classificatie van de persoonlijkheid van de veroordeelde en gerichtheid op de re-integratie in de samenleving (Emmy Goossens, interview, 19 maart 2014).

logen en maatschappelijke assistenten; eventueel kunnen ook administratieve krachten deel uitmaken van de dienst (Emmy Goossens, interview, 19 maart 2014 ; Bouverne- De Bie et al., 2002).

De missie van een PSD bestaat uit het verlenen van advies met betrekking tot de uitvoering van de verschillende vrijheidsberovende straffen en maatregelen. De PSD omkadert en begeleidt de gedetineerden bij de voorbereiding op hun re-integratie en evalueert ook de reclasseringsvoorstellen. De PSD verleent ook hun medewerking aan een rechtsconforme, veilige en humane uitvoering van de vrijheidsberovende straffen en maatregelen. Dat alles gebeurt binnen een geest van herstelgerichte justitie (Emmy Goossens, interview, 19 maart 2014).

De PSD staat ook in voor het onthaal en de begeleiding van de nieuw binnengekomen personen in de strafinrichtingen. Ze begeleidt de gedetineerden doorheen het volledige penitentiaire traject dat ze afleggen. Ook onderzoekt ze, en verleent ze advies in verband met risicotaxatie, probatieverslagen, evaluatieverslagen en dergelijke (Emmy Goossens, interview, 19 maart 2014 ; Bouverne- De Bie et al., 2002)

Een andere kernopdracht van de PSD is zich bezighouden met de maatschappelijke re-integratie van gedetineerden. Zo staat ze in om – samen met vrijwilligers en het Justitieel Welzijnswerk – activiteiten te organiseren die de re-integratie bevorderen (Demyttenare, 2002). Ze moet een geïndividualiseerd reclasseringsplan uitwerken samen met de gedetineerden. Een zeer belangrijke rol voor de PSD is dus een advies formuleren over de mate waarin een gedetineerde klaar is om in de maatschappij terug te keren. Wanneer dat advies negatief is, moet dat gezien worden als de inschatting van een PSD dat een gedetineerde nog niet volledig klaar is om te re-integreren in de samenleving, of dat het risico te groot is dat hij of zij terug zou vervallen in criminele activiteiten (Emmy Goossens, interview, 19 maart 2014).

We maken nog een kleine doch zeer significante kanttekening: de psychosociale dienst heeft meldingsplicht ten aanzien van de gevangenisautoriteiten. Alle informatie dat wordt meegegeven door de gedetineerde aan de psychosociale dienst wordt opgenomen in hun verslag en wordt doorgegeven aan de gevangenisautoriteiten (Van Haegendoren et al., 2001).

3.4. Justitieel Welzijnswerk

In het begin bestond het *justitieel welzijnswerk* (JWW) onder de naam van de *beschermingscomités*. Zoals in het vorige hoofdstuk al werd vermeld, werden die comités opgericht door de wet Lejeune van 31 mei 1888. Na een hele reeks van veranderingen, van beschermingscomités, naar *diensten voor sociale re-integratie*, naar de *werken der wederaanpassing*, werden ze uiteindelijk omgevormd tot het justitieel welzijnswerk dat we nu kennen (Roose et al., 2012). In elk gerechtelijk arrondissement is een afdeling justitieel welzijnswerk actief, dat een onderdeel is van de grotere Centra Algemeen Welzijn²⁵ (Meyvis, 2003). Het justitieel welzijnswerk valt onder de bevoegdheid van Vlaams Ministerie van Welzijn, Volksgezondheid en Gezin en is specifiek bevoegd voor sociale hulp- en dienstverlening aan gedetineerden en hun naasten. De medewerkers van het justitieel welzijnswerk hebben, in tegenstelling tot hun collega's bij de psychosociale dienst, geen meldingsplicht ten aanzien van de gevangenisautoriteiten. Dat zorgt ervoor dat de gevangenen meer vertrouwen hebben in de justitiële welzijnswerkers (Van Haegendoren et al., 2001).

De hoofdtaak van het JWW is de gedetineerden wegwijs maken in het aanbod van hulp- en dienstverlening binnen de gevangenis. Dat gebeurt aan de hand van individuele gesprekken tussen een welzijnswerker en een gedetineerde; die gesprekken zijn echter optioneel en dus niet verplicht (Rudi Rijckx, interview, 26 februari 2014). Daarnaast werkt een justitieel welzijnswerker een reclasseringsplan uit voor die gedetineerde. Dat gebeurt ook in samenspraak met de psychosociale dienst, want die beheert het dossier van de gedetineerde.

Tot slot merken we op dat justitieel welzijnswerkers alles wat ze vaststellen, zowel goed als slecht, signaleren aan hun teambegeleider of de beleidscoördinator van de gevangenis (Rudi Rijckx, interview, 26 februari 2014). Zij hebben dus geen meldingsplicht aan de gevangenisautoriteiten, dus die informatie kan geen gevolgen hebben voor hun strafvorderingen.

3.5. Klasbak – Netwerk voor onderwijs aan gedetineerden

Klasbak is een project dat onder het groter geheel van het Vlaamse Ondersteuningscentrum voor het Volwassenenonderwijs (VOCVO) kan geplaatst worden (Vlaamse Ondersteuningscentrum voor het volwassenenonderwijs, geraadpleegd op 19 februari 2014). Één van de ba-

²⁵ CAW's geven antwoord op vragen en problemen die mensen hebben.

sisopdrachten van het VOCVO is het ondersteunen van onderwijs aan gedetineerden in de Vlaamse en Brusselse gevangenen (Cuypers, 2008).

Het netwerk Klasbak werd pas opgericht in 2012 en is er gekomen omdat er vanuit het werkveld vraag was naar een nauwere samenwerking tussen scholen en andere organisaties. Op die manier werd Klasbak, een expertisenetwerk, opgericht. Het is de intentie om van Klasbak in de nabije toekomst een volwaardige vzw te maken met een eigen rechtspersoonlijkheid, iets wat tot op heden nog niet het geval is. Momenteel betreft het eigenlijk niet meer dan een samenwerkingsovereenkomst tussen verschillende partners (Inge Van Acker, interview, 20 februari 2014).

Het hoofddoel van Klasbak is het organiseren van onderwijs voor gedetineerden. Zelf geeft Klasbak dus geen onderwijs, maar ondersteunt het de gevangenen en de partners door samenwerkingsverbanden en projecten op te zetten (Inge Van Acker, interview, 20 februari 2014). Een belangrijk decreet voor Klasbak is het decreet betreffende het volwassenenonderwijs van 15 juni 2007; het is binnen dat wettelijk kader dat Klasbak opereert (Decreet 15 juni 2007).²⁶

3.6. Vlaamse Dienst voor Arbeidsbemiddeling en Beroepsopleiding (VDAB)

De Vlaamse Dienst voor Arbeidsbemiddeling en Beroepsopleiding (VDAB) is vooral gekend als een dienst die de tewerkstelling in Vlaanderen wil bevorderen. Binnen de VDAB zijn ook detentieconsulten actief die gedetineerden helpen om bij hun invrijheidsstelling ook meteen de weg naar de arbeidsmarkt (terug) te vinden. Ze helpen de gedetineerden door te informeren over waar ze vacatures kunnen aantreffen en welke opleidingen beschikbaar zijn buiten de gevangenis. Dat laatste is niet onbelangrijk, want de VDAB biedt geen opleidingen aan binnen de muren van de gevangenis. Tot slot kunnen we ook vermelden dat de detentieconsulten ook sollicitatie-, communicatie-, oriëntatie- en assessmenttrainingen geven (Marina De Maesschalck & Antoon Ternier, interview, 28 februari 2014).

²⁶ Decreet betreffende het volwassenenonderwijs (Decreet van 15 juni 2007), B.S. 31 augustus 2007.

3.7. De Rode Antraciet

De Rode Antraciet²⁷ is een fusie die in 2005 ontstond tussen de *Vlaamse Federatie Forensisch Welzijnswerk (VFFW)*, *Samen* (een vormingsinstelling in Antwerpen) en *Dialogo* (een vormingsinstelling in Leuven). Die drie organisaties kwamen vaak met elkaar in contact op de werkvloer in de gevangenissen, maar nooit daarbuiten. Toenmalig Minister van Cultuur Bert Anciaux (Sp.a.) wou in alle Vlaamse gevangenissen sociaal-cultureel vormingswerk aanbieden. Zo besloot het VFFW, dat zich tot dan al bezig hield met sociaal-cultureel werk in gevangenissen, om samen met Dialogo en Samen een nieuwe organisatie te vormen voor sociaal-cultureel werk voor gedetineerden. De meerwaarde daarvan is dat elke gevangenis nu sociaal-cultureel vormingswerk kan aanbieden (Fredirik Janssens, interview, 21 februari 2014).

De missie van de Rode Antraciet is het ontplooiën van culturele, educatieve, gemeenschapsvormende en sportieve initiatieven voor gedetineerden die werkzaam zijn binnen een penitentiaire context. Er wordt daarbij ook rekening gehouden met hun sociale omgeving (familie, vrienden). Persoonlijke groei, verbindend werken, maatschappelijke activering en sociale integratie zijn de referentiepunten voor een gevarieerd en gespecialiseerd aanbod en voor een constructieve samenwerking met de sportieve en sociaal-culturele partners van buiten de gevangensmuren (Fredirik Janssens, interview, 21 februari 2014).

3.8. Onderwijscoördinator

De functie van onderwijscoördinator werd in het leven geroepen door het ‘Decreet betreffende het volwassenenonderwijs’ van 15 juni 2007,²⁸ dat er kwam omdat het volwassenenonderwijs beter op elkaar moest afgestemd worden. Per gevangenis is er iemand aanwezig die deze rol op zich neemt (Philippe Deridder, interview, 4 maart 2014).

De onderwijscoördinator heeft een aantal verschillende taken waaronder het detecteren van de onderwijs- en vormingsbehoeften van de gedetineerden en het begeleiden van hun onderwijstraject. De coördinator moet ook de verschillende lesgevers ondersteunen en hij staat in om

²⁷ De naam is afkomstig van de vergelijking met steenkool, dat ook gloeit in een koude omgeving (=de gevangenis).

²⁸ B.S. 31 augustus 2007.

overleg en communicatie tussen de medewerkers in de strafinrichting, het consortium volwassenenonderwijs en de betrokken centra te bevorderen (Philippe Deridder, interview, 4 maart 2014).

3.9. Communicatieverantwoordelijke

Slechts in één Vlaamse gevangenis is een fulltime communicatieverantwoordelijke actief: in Oudenaarde. Zij, Marion Vanden Bossche, houdt zich bezig met het plannen van activiteiten en is de link tussen de mensen die de activiteiten organiseren en het personeel binnen de gevangenis zelf. De communicatieverantwoordelijke maakt wekelijks een activiteitenkalender op, zodat elke gedetineerde en elk personeelslid weet welke activiteit georganiseerd worden alsook in welk lokaal. Zij weet dus perfect of er voldoende beschikbare ruimte is om een bepaalde activiteit te laten doorgaan. Mevrouw Vanden Bossche gaf toe dat ze binnen de gevangenis van Oudenaarde hun activiteitenaanbod aanpassen aan de infrastructuur van de gevangenis en dat het aanbod groter zou zijn indien er meer beschikbare ruimte was.

4. De nodige infrastructuur op de verschillende domeinen

Als we over re-integratie praten, kunnen we zes verschillende domeinen onderscheiden: welzijn, gezondheid, onderwijs, cultuur, sport en werk. In deze masterproef hebben we besloten om het domein *gezondheid* buiten beschouwing te laten, omdat het een complex verhaal op zich is. Daarom zullen hier maar vijf van de zes domeinen besproken worden.

Omdat het onmogelijk was in de gegeven tijd om bij alle domeinen meerdere personen te interviewen, werd er besloten om per onderdeel één persoon of één dienst te interviewen en de responsen te toetsen aan het onderzoek van Beyens, Gilbert en Devresse (2012). In dat onderzoek wordt enkel gefocust op het gevangeniscomplex dat te Haren²⁹ gebouwd zal worden en klaar zou moeten zijn in 2017. De gevangenis van Haren zal een groot gevangeniscomplex worden en zal gezien kunnen worden als een soort gevangenisdorp met “open dorpen” en “gesloten dorpen”. Er zullen zowel mannen, vrouwen, jongeren en geïnterneerden gevangen gehouden worden. Een dergelijke gevangenis zou de re-integratie van de gedetineerden moe-

²⁹ Het gevangeniscomplex van Haren moet de gevangenen van Sint-Gillis, Vorst en Berkendaal vervangen

ten bevorderen, omdat ze meer geresponsabiliseerd worden en dat ze een normaler dagritme krijgen (Johanna Van Hoylandt, interview, 3 maart 2014).

4.1. Onderwijs

Om onderwijs- en vormingsactiviteiten te kunnen geven moeten natuurlijk ook *klaslokalen* ter beschikking staan. Die zouden moeten ingericht worden als (polyvalente) klaslokalen, waar deftige stoelen, banken, een bord, opslagruimte en multimediamateriaal (computer, beamer,...) aanwezig zijn (Inge Van Acker, interview, 20 februari 2014). Die vastellingen worden bijgetreden door het onderzoek van Beyens, Gilbert en Devresse (2012), dat vaststelt dat lokalen geschikt moeten zijn om onderwijs te kunnen geven.

De ideale locatie van de klaslokalen is in het cellulaire gedeelte, of daar dicht bij. Hoe korter de afstanden tussen de klaslokalen en de cellen zijn, hoe minder problemen er zich kunnen voordoen en hoe sneller de gedetineerden verzameld zijn. Idealiter zouden er op elke celvleugel één of twee lokalen aanwezig moeten zijn (Inge Van Acker, interview, 20 februari 2014; Philippe Deridder, interview, 4 maart 2014).

Ook het bureau van de onderwijscoördinator ligt best zo dicht mogelijk bij het cellulaire gedeelte. Zo is hij of zij beter aanspreekbaar en kan er gemakkelijker gecommuniceerd worden met gedetineerden (Philippe Deridder, interview, 4 maart 2014).

Per onderwijsactiviteit zouden er maximum twintig gedetineerden mogen deelnemen. Het onderzoek van Beyens, Gilbert en Devresse (2011) schuift een maximum van vijftien deelnemers naar voor. Dat maximaal aantal deelnemers is nodig om de kwaliteit van de lessen te kunnen garanderen. Hoe groter de groep, hoe moeilijker het wordt voor de leerkracht om individueel met de gedetineerden bezig te zijn. Een vaststelling die gemaakt kan worden is dat de ICT-lessen de meest succesvolle zijn. Om die reden is het dan ook noodzakelijk om te investeren in een apart computerlokaal (Inge Van Acker, interview, 20 februari 2014; Philippe Deridder, interview, 4 maart 2014).

4.2. Sport

Ook sport maakt een wezenlijk onderdeel uit van de re-integratie van de gevangene. Daarom zou elke gevangenis moeten beschikken over een *fitnesszaal*. De grootte van die zaal is afhankelijk van gevangenis tot gevangenis. In sommige gevangenissen beschikt men over een degelijk groot uitgebouwd lokaal, bij andere gevangenissen gaat het over een bestaande cel die omgebouwd werd tot een fitnesszaal. Volgens de sportfunctionarissen en volgens de deelnemers van de focusgroepen in het onderzoek van Beyens, Gilbert en Devresse (2011), zou er minstens één fitnesszaal moeten zijn per vleugel, maar dat zou de veiligheid in het gedrang kunnen brengen (Tom Huys, persoonlijke communicatie, 6 februari 2014).

Twee zaken die zelden aanwezig zijn, zijn een *indoorsporthal* en een *grasveld*. Ter compensatie daarvan wordt meestal gebruik gemaakt van bestaande (polyvalente) zaaltjes of de wandeling. Beide zijn op zich geen vereiste, maar ze verhogen wel het comfort en de toegankelijkheid (Tom Huys, persoonlijke communicatie, 6 februari 2014).

De sportfunctionarissen verwachten geen *apart kantoor*; ze delen dan ook een kantoor samen met andere medewerkers. Wel gaat hun voorkeur uit naar een kantoor op het cellulaire gedeelte, omdat dat het contact met de gedetineerden bevordert (Tom Huys, persoonlijke communicatie, 6 februari 2014).

De activiteiten die De Rode Antraciet voorstelt, zijn zeer uitgebreid. Een greep uit dat aanbod: voetbal, volleybal, basketbal, yoga, zumba, fitness, conditietraining, dans, tjoekbal, badminton, fietsen op rollen, new games, start to run, touwtrekken, tafeltennis, tafeltennis, tafeltennis, biljart en hockey. De voorgestelde activiteiten zijn wel gebonden aan bepaalde gevangenissen, sommige activiteiten kunnen niet doorgaan omdat er niet altijd de infrastructurele mogelijkheden aanwezig zijn (Tom Huys, persoonlijke communicatie, 6 februari 2014).

We stellen vast dat de fitnesszaal en voetbal het meest in de smaak vallen bij de mannelijke gedetineerden. Bij de vrouwelijke gedetineerden gaat de voorkeur veelal uit naar zumba (een soort fitnessprogramma dat gebaseerd is op verschillende Latijns-Amerikaanse dansen).

In de Basiswet staat dat elke gedetineerde recht heeft op twee uur sport per week, maar in de praktijk blijkt dat niet haalbaar te zijn in de meeste gevangenissen. Dat heeft voornamelijk te maken met de overbevolking, een gebrekkige infrastructuur en een tekort aan sportmomenten. Het is duidelijk dat in de meeste gevangenissen de vraag groter is dan het aanbod en daarom zijn er ook meestal wachtlijsten voor de verschillende activiteiten. Een oplossing daarvoor is

dat steeds meer gevangenen fitnessstoestellen op de wandelingen voorzien, zo kunnen de gedetineerden ook sporten tijdens hun wandeling (Tom Huys, persoonlijke communicatie, 6 februari 2014).

4.3. Cultuur

Om culturele activiteiten te laten doorgaan zou het ideaal zijn om *ateliers* te hebben, waar de gedetineerden creatief bezig kunnen zijn, alsook een *vormingsruimte*. In die ruimte zou er infrastructuur aanwezig moeten zijn om powerpoints te kunnen weergeven. Ook een bord zou in elke ruimte aanwezig moeten zijn. Zoals we onder punt 4.1. aanhaalden, zouden de lokalen vergelijkbaar moeten zijn met de leslokalen die in de vrije samenleving terug te vinden zijn (Frederik Janssens, interview, 21 februari 2014).

Idealiter zijn er een tweetal ruimtes dicht bij het cellulair gedeelte. Volgens Frederik Janssens, sociaal-cultureel medewerker bij de Rode Antraciet, zouden diensten die zich te ver van het cellulair gedeelte bevinden een drempel betekenen voor de gedetineerden om deel te nemen aan de activiteiten. Ook de sociaal-culturele medewerkers vragen niet om een aparte bureau.

De culturele projecten die worden aangeboden binnen een gevangenis kunnen zeer divers zijn. Zo werden er al kookprojecten georganiseerd, waarbij gedetineerden de recepten van hun lievelingsgerechten konden delen met elkaar. Bijkomend werden ze dan nog eens op placemats geprint en verdeeld binnen de gevangenis. Dat maakte het mogelijk voor andere gedetineerden om de gerechten/recepten zelf uit te proberen. Andere activiteiten gaan dan weer over kunst, tekenen, schilderen, poëzie, assertiviteitstraining of agressiebeheersing (Frederik Janssens, interview, 21 februari 2014).

4.4. Welzijn

Om het welzijn van de gedetineerden te bevorderen is ook infrastructuur nodig. De justitieel welzijnswerkers van Gent hadden tot zes jaar geleden geen eigen lokaal en dat leidde tot dagelijkse zoektochten naar vrije lokalen. Wat tot grote frustraties leidde bij hen en bij de gedetineerden was, dat dit niet steeds lukte waardoor ze terug naar huis moesten keren (Rudi Rijckx, interview, 26 februari 2014).

Tegenwoordig hebben ze in de gevangenis van Gent vier vaste ruimtes die zich in het cellulair gedeelte bevinden. Die vaste ruimtes doen geen dienst als kantoor voor de justitieel welzijns- werkers, want die bevinden zich binnen het CAW, maar wel voor gesprekken met gedetineer- den te voeren. Dat moet het voor gedetineerden duidelijker maken dat het JWW een dienst van buiten de gevangensmuren is. De gesprekslokalen moeten enkel uitgerust zijn met een kast, een tafel en twee stoelen. Een computer en een telefoon vormen een meerwaarde (Rudi Rijckx, interview, 26 februari 2014).

De psychosociale dienst heeft ook vaste gesprekslokalen nodig. De lokalen bevinden zich rond het centrum en dus dicht bij het cellulaire gedeelte. Ze verkiest een apart lokaal boven een gemeenschappelijk groot kantoor en dat de gesprekslokalen zich in het cellulaire gedeelte bevinden. Dat komt omdat de PSD-medewerkers zich anders continu zouden moeten ver- plaats en minder contact zouden hebben met de gedetineerden. Ook in het onderzoek van Beyens, Gilbert en Devresse (2012) wordt dat gesuggereerd (Emmy Goossens, interview, 19 maart 2014).

Ook al hebben een PSD en het JWW ongeveer dezelfde missie, toch moet het voor de gedeti- neerde duidelijk blijven wie welke verantwoordelijkheden heeft. Dat is het gemakkelijkste door beide diensten aparte kantoren te geven. Bijkomend is er ook het feit dat het JWW ge- bonden is door beroepsgeheim; voor de PSD geldt dat slechts gedeeltelijk (Rudi Rijckx, inter- view, 26 februari 2014; Emmy Goossens, interview, 19 maart 2014).

De justitieel welzijns werkers en de psychosociale hulpverleners denken dat een goede mix van activiteiten het beste is om de gedetineerde goed te kunnen re-integreren. Samen stellen zij vast dat bibliotheken meer aantrek hebben dan sport. De verklaring daarvoor is dat er in de bibliotheek een groot aanbod is van computerspelletjes en DVD's (Rudi Rijckx, interview, 26 februari 2014; Emmy Goossens, interview, 19 maart 2014).

Onder welzijn kunnen we ook *bezoek* plaatsen. Volgens de gevangenisdirecteur van Gent is contact tussen de gedetineerde en zijn familie, vrienden de belangrijkste re-integratieactiviteit die er bestaat. Ook andere auteurs zoals Verschueren (2010) en Francke (1996) vinden dat zeer belangrijk.

In de gevangenis zal het nooit zo zijn als in de gewone vrije samenleving, dat je zomaar binnenkomt en naar de cel van de gedetineerde gaat en terugweg gaat. Daarom is de aanwezigheid van een goede *bezoekzaal* noodzakelijk. Men kan die zaal inrichten als een kantine met gewone kantine tafels en goedkope stoelen, maar dat schept geen leuke sfeer. Daarom is het best om de bezoekzaal zo sfeervol mogelijk aan te kleden. Gebruik van lucht, licht, kleur en kunst zijn heel cruciaal in die ruimte. Niet alleen de gevangenisdirecteur van Gent vindt dat belangrijk, ook de deelnemers van de focusgroepen in het onderzoek van Beyens, Gilbert en Devresse (2012) vinden het belangrijk dat de ruimte sfeervol aangekleed wordt. Men suggereert in het onderzoek ook dat er voldoende ruimte moet zijn, zodat de gedetineerde en zijn bezoekers voldoende privacy hebben.

Ook de ruimtes voor het ongestoord bezoek moeten goed aangekleed worden, opdat zowel de gedetineerde als zijn of haar partner zich op zijn/haar gemak voelt.

4.5. Arbeid

We hebben het in dit onderdeel enkel over de Vlaamse Dienst voor Arbeidsbemiddeling en Beroepsopleiding (VDAB); de werkhuisen worden in dit onderzoek buiten beschouwing gelaten, omdat die beheerd worden door de gevangenissen zelf en zeer verschillend zijn per gevangenis en per regime (Marina De Maesschalck & Antoon Ternier, interview, 28 februari 2014).

Qua infrastructuur hebben de medewerkers van de VDAB nood aan twee types lokalen. Om individuele gesprekken met gedetineerden te kunnen voeren hebben ze nood aan een kantoor. Wanneer ze echter een groepsactiviteit organiseren hebben ze nood aan een polyvalent klaslokaal. Naast de klassieke benodigdheden (bank, stoelen en computer) hebben ze ook nood aan een goede internetverbinding, dit om samen met een gedetineerde op zoek te kunnen gaan naar geschikte werkaanbiedingen (Marina De Maesschalck & Antoon Ternier, interview, 28 februari 2014). Ook in het onderzoek van Beyens, Gilbert en Devresse (2011) wordt daar op gewezen.

4.6. Algemene aanbevelingen ³⁰

- Lokalen dicht bij cellulair gedeelte:

Alle diensten die door ons geïnterviewd werden en de onderzoekers van het onderzoek van Beyens, Gilbert en Devresse (2012) zijn het ermee eens dat de lokalen die de re-integratie van gedetineerden moeten bevorderen zich dicht bij het cellulaire gedeelte moeten bevinden. Dat bevordert de toegankelijkheid en de aanspreekbaarheid van de diensten. Een nadeel is wel dat er bijna geen anonimiteit meer bestaat over welke gedetineerde beroep doet op welke diensten.

-Sanitaire voorzieningen:

De meeste diensten die geïnterviewd werden en de deelnemers van de focusgroepen in het onderzoek van Beyens, Gilbert en Devresse (2012) vinden het belangrijk dat er sanitair voorzieningen aanwezig zijn in de nabijheid van de lokalen.

- Kleur en kunst:

Alle diensten vinden dat in de gevangenis kleur en kunst zeer belangrijk zijn, dat wordt ook ondervonden in het onderzoek van Beyens, Gilbert en Devresse (2012). Die twee elementen zorgen voor een levendigere sfeer in de gevangenis en dat is ook goed voor het psychische welzijn van de gedetineerden.

- Licht en groen:

Ook de aanwezigheid van daglicht in cellen en gemeenschappelijke lokalen is zeer belangrijk. De noodzakelijke aanwezigheid van groen op de wandeling is een element dat vaak terug kwam tijdens de gesprekken. Het blijkt gezelliger te zijn voor de gedetineerden om te wandelen als er groen aanwezig is.

- Klaslokalen:

Volgens alle diensten die meewerkten aan dit onderzoek is het bevorderlijk dat alle klaslokalen polyvalent gebruikt worden, zolang dat er maar voldoende materiaal aanwezig is om de activiteiten te kunnen doen plaats hebben. Indien de klaslokalen polyvalent ingericht worden kunnen onderwijs- en cultuuractiviteiten plaatsvinden, net als VDAB-opleidingen. Bijkomend

³⁰ Informatie verkregen uit alle interviews met de verschillende diensten.

is het volgens hen van belang dat die lokalen dicht bij het cellulair gedeelte gelegen zijn. Dat wordt bevestigd door de vaststellingen in het onderzoek van Beyens, Gilbert en Devresse (2012).

5. Ontstaan van de nieuwe gevangenissen: Masterplan 2008-2012-2016

De overbevolking in de gevangenissen is al decennia lang een probleem in België. In 1996 schreef Minister van Justitie Stefaan De Clerck (CD&V), tijdens de regering-Dehaene II, in zijn *Oriëntatienota over het straf- en gevangenisbeleid* dat hij er een reductionistisch visie op de gevangenisstraf op na zou houden en dat hij geen voorstander was van het bijbouwen van nieuwe gevangenissen (Beyens & Janssens, 2009: b).

Een reductionistische visie komt er op neer dat de vrijheidsberoving als *ultimum remedium* gebruikt wordt; daarbij worden zowel voordeurstrategieën als achterdeurstrategieën toegepast. Voordeurstrategieën beperken de instroom van de gedetineerden door gebruik te maken van gevangenisvervangende straffen, terwijl achterdeurstrategieën de uitstroom uit de gevangenissen stimuleren door bijvoorbeeld gedetineerden vervroegd in vrijheid te stellen (Beyens & Janssens, 2009: b).

De Clerck is er niet in geslaagd om die reductionistische visie in praktijk om te zetten. Daarom heeft Minister van Justitie Jo Vandeurzen (CD&V) tijdens de regering Verhofstadt III, twee nieuwe beleidsnota's aan justitie voorgesteld, namelijk de nota van 7 april 2008 en de nota van 5 november 2008.³¹ Die beleidsnota's stellen dat gevangenissen een *ultimum remedium* moeten blijven, maar dat de overbevolking een capaciteitsuitbreiding absoluut noodzakelijk maakt (Beyens & Janssens, 2009: a; Claus, 2008). De beleidsnota's zouden uiteindelijk verder uitgewerkt worden op vlak van renovatie en uitbreiding van de gevangenisinfrastructuur in het Masterplan 2008-2012; daarbij was ook veel aandacht voor een gevangenisinfrastructuur in humane omstandigheden.³² Na het aftreden van Minister van Justitie Jo Vandeurzen werkte zijn opvolger, Minister van Justitie Stefaan de Clerck (CD&V), het Masterplan verder uit.

³¹ Algemene beleidsnota van Minister van Justitie, *Parl. St. Belgische Kamer van Volksvertegenwoordigers*, 2007-2008, nr. 0995/003 ; Algemene beleidsnota van Minister van Justitie, *Parl. St. Belgische Kamer van Volksvertegenwoordigers*, 2008-2009, nr. 1529/016.

³² Door de slechte timing zal dit Masterplan hernoemd worden naar Masterplan 2008-2012-2016.

Het plan, wanneer afgewerkt, bestond uit vier verschillende luiken. Het eerste luik ging over het renovatieprogramma voor het herstellen van verloren capaciteit. Het tweede luik behandelt het uitbreiden van de capaciteit op bestaande sites, luik drie de volledige nieuwbouw en het vierde en laatste luik gaat over de nieuwbouw met het oog op vervanging van sommige oude instellingen (Daems, 2008 ; Daems, 2009).

Zeer opmerkelijk aan het Masterplan is dat er nergens een verwijzing naar de Basiswet in werd opgenomen. In die Basiswet staat namelijk dat er rekening gehouden moet worden met de groeiende nood aan infrastructuur, opleidingen, sport, ontspanning en aan een betere omkadering voor arbeid. Bij de bouw van nieuwe gevangenissen krijgen de architecten een optimale kans om daar rekening mee houden (Daems, 2008).

6. Architectuur van de nieuwe gevangenissen

Wat het meeste opvalt bij de nieuwe gevangenisbouw is het buitenaspect van de gevangenis. De gevangenissen van de achttiende en negentiende eeuw hebben een afschrikwekkend, somber uiterlijk, steeds in overeenstemming met de in die tijd heersende morele en punitieve opvattingen. De passant werd afgeschrikt door de hoge muren met wachttorens, kantelen en prikkeldraad (VZW De Huizen, 2013). Hij of zij kon zich alleen maar inbeelden wat er zich achter die muren afspeelde. Dat uitzicht was volgens sommigen te sober, te dreigend en onaangenaam (Jewkes, 2007). De gevangenissen van nu zijn niet enkel bedoeld voor het terugdringen of voorkomen van de criminaliteit, maar ook voor het verbeteren of heropvoeden van de crimineel. Die rol neemt de gevangenis op zich om de samenleving te beveiligen en te beschermen. Die nieuwe opvattingen zijn ook zichtbaar aan het uiterlijk van de nieuwere gevangenissen die opvallend veel veranderd zijn in vergelijking met hun voorgangers. De gebouwen zijn nu onopvallend en hebben een aangenaam en bijna vriendelijk uiterlijk. Dat heeft er voor gezorgd dat de nieuwere gevangenissen niet meer onmiddellijk herkenbaar zijn als penitentiaire instellingen (Dubbeld, 2001).

Wat ook opvalt, is dat gevangenissen vroeger gebouwd werden in het centrum van steden, zodat ze voor iedereen zichtbaar zouden zijn. Ze moesten een afschrikwekkend effect hebben op de bevolking. Daar tegenover staan de hedendaagse gevangenissen die eerder buiten de

grenzen van de bewoonde wereld, op industrieterreinen of in landbouwgebieden, worden opgetrokken. Dat zorgde er mede voor dat ze uit het zicht van de samenleving waren (Dubbeld, 2001). Men had het over anonieme en onzichtbare gevangenissen (Pratt, 2002). Die tendens wordt door René Boomkens omschreven met het principe van het ‘geborgenheidmechanisme’. De gevangenis wordt als het ware gecamoufleerd (Dubbeld, 2001). Zo is de nieuwe gevangenis van Leuze-en-Hainaut gebouwd in een landbouwgebied dat grenst aan een industriezone en die van Marche-en-Famenne en Dendermonde zijn ingepland in landbouwgebied. De nieuwe gevangenis van Beveren ligt aan de rand van een industrieterrein in een kleinschalig landbouwlandschap (Regie der Gebouwen, 13 september 2012; Regie der Gebouwen, 29 juni 2011; Regie der Gebouwen, 28 juni 2011; Regie der Gebouwen, 28 juni 2011). Omdat het de gedetineerden nog meer isoleert en uitsluit, vinden Claes, Geluyckens & Christiaens (2009) het niet goed dat gevangenissen uit het gezichtsveld van de burger genomen worden.

De gevangenissen van de eenentwintigste eeuw zijn gebaseerd op een ‘*invisible pedagogy*’, vrij vertaald als ‘een onzichtbare opvoedkunde’, dat ondersteund wordt door de filosofie dat iedere gevangene/gedetineerde lid is van een verantwoordelijke groep die gecontroleerd wordt (Jewkes, 2007). Maar om dat te kunnen doen moeten er wel diensten zijn die de gedetineerden kunnen begeleiden. Er moeten dus binnen de gevangenis mogelijkheden tot ontplooiing aangeboden worden (zie hoofdstuk II & III). Die activiteiten kunnen, zoals eerder besproken, een positief effect hebben op de gedetineerde eenmaal hij of zij in vrijheid gesteld wordt (Dubbeld, 2001).

Nieuwe gevangenissen zijn dan misschien minder afschrikwekkend, ze zijn wel beter beveiligd dan oudere gevangenissen. Een klein voorbeeld daarvan is het feit dat er tussen de hoge gevangensmuur en de prikkeldraad ook thermische camera’s³³ worden voorzien. Ook is er perimeterdetectie met stroom³⁴ voorzien rond de gevangensmuur (Els Van Herck, interview, 28 maart 2014).

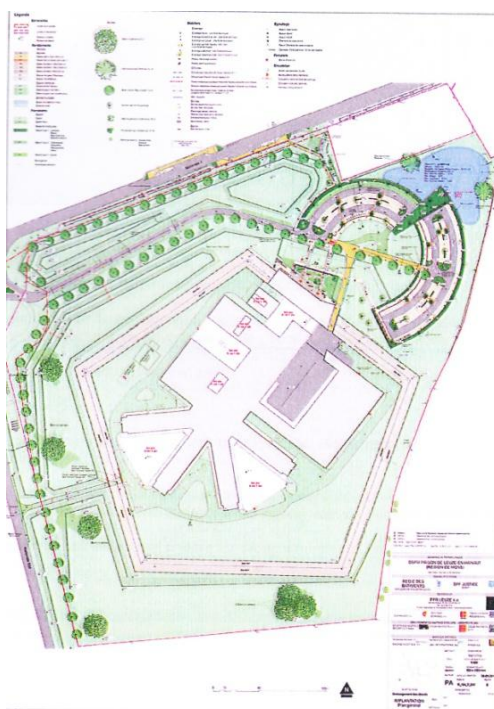
³³ Deze camera’s kunnen de warmte van een lichaam weergeven op een radarscherm.

³⁴ Enkele meters voor de muur is er dus een perimeterdetectie, wanneer een gedetineerde hierover stapt krijgt hij een schok en gaat er een alarm af.

Figuur 5: Edouard Ducpétiaux gevangenis³⁵

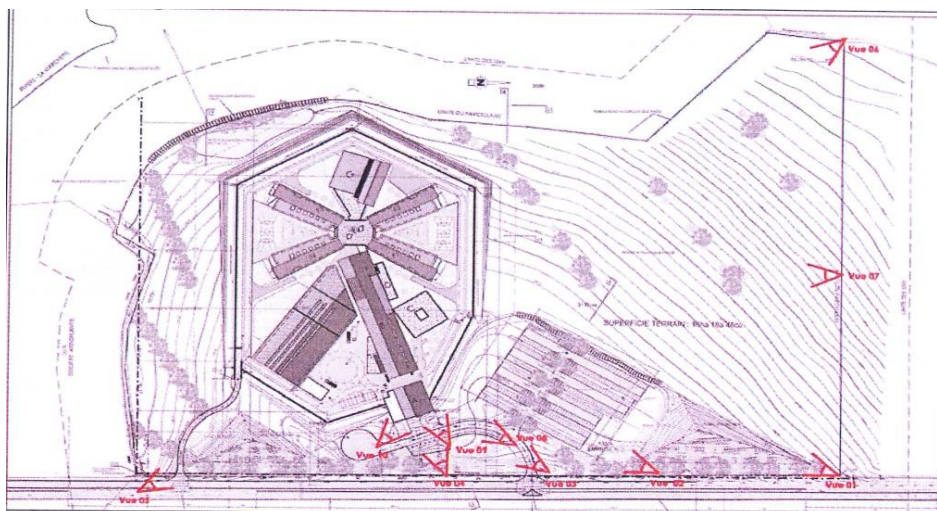
Wat daarentegen niet veranderd is, is het inwendig ontwerp van de gevangenissen. Op dat vlak vertonen ze nog veel gelijkenissen met de vroegere gevangenisgebouwen. De nieuwe gevangenissen (zoals dat van Leuze-en-Hainaut) hebben nog allemaal, mits kleine wijzigingen, een panoptisch model zoals door Ducpétiaux ontworpen werd (Dubbeld, 2001). Het hoofdgebouw heeft de vorm van een ster, een panoptisch centrum en vier cellenvleugels (zie figuren 5 en 6). Het enig verschilpunt is dat de vier vleugels niet helemaal rond het centrum liggen, maar slechts aan één kant van dat centrum liggen (Regie der Gebouwen, 13 september 2012).

Figuur 6: Gevangenisplan van Leuze-en-Hainaut³⁶

³⁵ Bron: http://www.irismonument.be/nl/Sint-Gillis.Edouard_Ducpetiauxlaan.106.html

De gevangenis van Marche-en-Famenne heeft ook een kleine aanpassing gedaan aan het Ducpétiaux-model. Het gebouwencomplex heeft de vorm aan van een bloem. Het cellencomplex heeft de vorm van een ‘bloemknop’ dat door een ‘stengel’ verbonden wordt met het inkomgebouw. Aan de zijkant van de ‘stengel’ bevinden zich het bezoekersgebouw en verschillende ateliers (zie figuur 7).

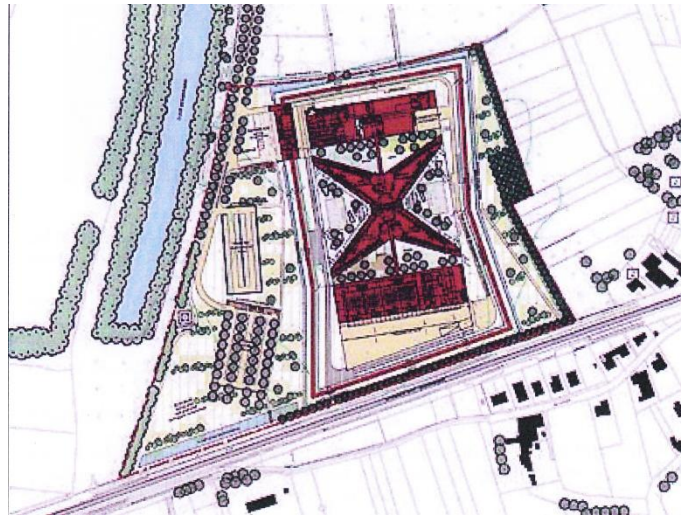

Figuur 7: Gevangenis van Marche - en - Famenne³⁷

Tot slot kunnen we ook de nieuwe gevangenissen van Beveren en Dendermonde bespreken. Voor Beveren zijn de werken al uitgevoerd; de gevangenis werd geopend op 14 februari 2014. In Dendermonde ligt de bouw stil na protest van omwonenden (Johanna van Hoylandt , interview, 3 maart 2014). Beide zijn qua architectuur zeer genegen aan het panoptisch model van Ducpétiaux, maar hebben toch een paar wijzigingen doorgevoerd. Beide veranderen de ster in een kruis. Dat kruismodel werd gekozen opdat er meer ruimte zou ontstaan tussen de vleugels onderling (zie figuren 8 en 9).

³⁶ Bron: REGIE DER GEBOUWEN, (13 september 2012). "*Persdossier: De nieuwe gevangenis van Leuze - En - Hainaut*". Brussel: Regie der gebouwen,. Extra vermelding: © design and image by assar architecten.

³⁷ Bron: REGIE DER GEBOUWEN, (29 juni 2011). "*Persdossier: De nieuwe gevangenis van Marche – En - Famenne*". Brussel: Regie der gebouwen,. Extra vermelding: © CERAU – SCAU Architects Partners.

Figuur 8: Gevangenis van Dendermonde ³⁸

Figuur 9: Gevangenis van Beveren ³⁹

³⁸ Bron: REGIE DER GEBOUWEN, (28 juni 2011). "*Persdossier: De nieuwe gevangenis van Dendermonde*". Brussel: Regie der gebouwen,. Extra vermelding: © POLYGON Graphics.

³⁹ Bron: REGIE DER GEBOUWEN, (28 juni 2011) . "*Persdossier: De nieuwe gevangenis van Beveren*". Brussel: Regie der gebouwen,. Extra vermelding: © Stéphane Beel Architecten.

7. Infrastructuur van de nieuwe gevangenissen

Voor de infrastructuur van de nieuwe gevangenissen wordt er één concept uitgewerkt, dat geldig is voor de vier nieuwe strafinrichtingen. In de volgende onderdelen wordt er meegegeven hoe de gevangenis er vanbinnen uit ziet en welke lokalen en infrastructuur er allemaal aanwezig is (Johanna van Hoylandt, interview, 3 maart 2014).

7.1. Veiligheid

De veiligheid rond een gevangenis werd hierboven in het vorige hoofdstuk (punt 5) al besproken. De veiligheid binnenin een gevangenis wordt steeds zo humaan mogelijk gehouden. Zo zijn er speciale ramen en deuren voorzien om te vermijden dat ze kapot gemaakt worden door een gedetineerde. Zonder dat gedetineerden dat merken worden hun bewegingen ook in de gaten gehouden door bewegingscamera's (Els Van Herck, interview, 27 maart 2014).

Binnenkort zullen gedetineerden van nieuwe gevangenissen zelfs een polsbandje krijgen dat hen toelaat om bepaalde deuren zelf te openen. Of dat mogelijk is voor een gedetineerde en welke deuren hij of zij zou kunnen openen wordt bepaald door het regime waarin hij of zij zich bevindt en wat het reclasseringsplan voor hem/haar inhoudt (Els Van Herck, interview, 27 maart 2014).

7.2. Capaciteit van de gevangenissen

De gevangenissen van Beveren, Marche-en-Famenne en Leuze-en-Hainaut zullen elk een capaciteit hebben van 312 gedetineerden. De capaciteit van de gevangenis van Dendermonde ligt met 444 plaatsen voor gedetineerden een stuk hoger (Johanna van Hoylandt, interview, 3 maart 2014).

7.3. Verdiepingen

Ook qua indeling van verdiepingen is er een wezenlijk verschil tussen oudere gevangenissen en de nieuw gebouwde gevangenissen of ontwerpen die voorliggen. In sommige van de oudere gevangenissen is er sprake van gesloten galerijen. In de nieuwe gevangenissen is dat niet langer het geval en zijn het open galerijen (zie figuur 10). Het personeel van Beveren vindt dat beter en ook overzichtelijker. Zo kunnen ze oogcontact maken met collega's op andere verdiepingen; dat creëert een subjectief veiligheidsgevoel (Els Van Herck, interview, 27 maart 2014). Ook laat de grote open ruimte meer drukte toe, zonder dat het leidt tot chaos. Dat komt omdat de akoestiek daar wel goed is aanangepast.

Figuur 10: Open galerijen in Beveren (Bron: REGIE DER GEBOUWEN, „Beveren. Penitentiaire inrichting, Brussel.)

7.4. Bezoekerscomplex

Het bezoekerscomplex bevindt zich op het gelijkvloers buiten het cellulaire gedeelte, maar toch in de nabijheid ervan. Het bezoekerscomplex bestaat uit verschillende groepen van lokalen, elk van sanitair voorzien (Johanna van Hoylandt, interview, 3 maart 2014):

- Gemeenschappelijk tafelbezoek en kindvriendelijk bezoek

Deze bezoekerszaal heeft met dertig bezoektafels een capaciteit van 120 personen. Zo kunnen er dus dertig gedetineerden tegelijk bezoek krijgen. De aan deze zaal gekoppelde speelhoek voor kinderen wordt door geluidsabsorberende wanden afgeschermd van de gemeenschappelijke bezoekszaal.

- **Individueel bezoek achter glas**

Voor gedetineerden die geen fysiek contact mogen hebben met hun bezoekers zijn er lokalen met een scheidingswand uit veiligheidsglas voorzien. De gedetineerde mag daarbij maximum drie bezoekers op het zelfde moment ontvangen.

- **Ongestoord bezoek**

Ook worden in de nieuwe gevangenissen kamers voor ongestoord bezoek voorzien. Dergelijke kamers worden ingericht met een zithoek, een bed en het nodige sanitair (toilet, douche, lavabo). De kamers worden enkel gebruikt om de gedetineerde de kans te geven ongestoord intiem bezoek te krijgen. Er is ook aandacht besteed aan de akoestiek in die kamers.

Naast het bezoekerscomplex is eveneens een tuin voorzien met een buitenspeelruimte die vanuit het gemeenschappelijk bezoek toegankelijk is.

7.5. Apart bureau voor de PSD buiten het cellulaire gedeelte

In de oudere gevangenissen hebben de psychosociale medewerkers meestal elk een apart bureau (Emmy Goossens, interview, 19 maart 2014). In de nieuwere gevangenissen heeft de psychosociale dienst een bureau, waar alle psychosociale medewerkers samen zitten, vlak buiten het cellulaire gedeelte. De psychosociale medewerkers van de nieuwe gevangenissen vinden dat een aangename evolutie omdat het hen in staat stelt om rustig en ongestoord verslagen op te maken en administratieve zaken te regelen en toch vlot te kunnen communiceren met collega's. Een voordeel voor de psychosociale dienst is dan ze minder gestoord wordt door gedetineerden die zonder afspraak langskomen. Voor de gedetineerden is dat enigszins wel nadelig, omdat ze telkens een afspraak moeten maken voor een gesprek. Wanneer één van de psychosociale medewerkers dan effectief een afspraak heeft met een gedetineerde, wordt gebruik gemaakt van één van de gesprekslokalen die rond het centrum aanwezig zijn (Emmy Goossens, interview, 19 maart 2014; Els Van Herck, interview, 27 maart 2014).

7.6. Lokalen voor beroepsopleiding

Om de beroepsopleidingen mogelijk te maken worden er buiten het cellulair gedeelte, doch in de nabijheid ervan, twee leslokalen (met sanitaire voorzieningen) voorzien. Die lokalen moeten zodanig polyvalent zijn dat ze verder opgesplitst kunnen worden tot bijvoorbeeld één lesruimte en drie werkplaatsen. Grenzend aan die lokalen zullen ook drie opberglokalen voorzien worden (Johanna van Hoylandt, interview, 3 maart 2014).

7.7. Lokalen op het einde van de vleugels

Op elk eerste en tweede verdiep van het cellulaire gedeelte zal op het einde van de vleugel een activiteitenzone voorzien worden. Die ruimtes moeten enerzijds visueel contact met de sectie mogelijk maken en anderzijds moeten ze – om veiligheidsredenen – door middel van een traliedeur van de rest van de eenheid afgesloten kunnen worden (Johanna van Hoylandt, interview, 3 maart 2014).

Die lokalen zijn multifunctioneel en verschillen van vleugel tot vleugel van elkaar. Zo worden de volgende activiteitenzones voorzien in een gevangenis: een polyvalente sportzaal, twee klaslokalen (met projector, projectiescherm en raamverduistering), een polyvalente ontspanningszaal en een activiteitenlokaal dat onder andere voor muziek- en creatieve activiteiten gebruikt kan worden (Johanna van Hoylandt, interview, 3 maart 2014).

7.8. Lokalen rondom de centrale kern

Rond de centrale kern van het gebouw worden eveneens leslokalen voorzien, net als de gesprekslokalen van de psychosociale dienst waar we het onder punt 7.5. over hadden. Ook externe actoren zoals de VDAB en het JWW krijgen er een lokaal ter beschikking en dat ze naar eigen behoeften kunnen inrichten. Ook een bibliotheek en extra lokalen voor sociaaleducatieve activiteiten (zoals gedichten lezen of knutselen), telkens uitgerust met een projector en projectiescherm, zijn voorzien. Hetzelfde geldt voor het computerlokaal, waar computeropleidingen gegeven kunnen worden. Aanwezig in het lokaal zijn ondermeer twintig computers, een projector, een projectiescherm en de mogelijkheid om de ramen te verduisteren. Tot slot

is ook een keuken voorzien waar kooklessen in kunnen doorgaan (Johanna van Hoylandt, interview, 3 maart 2014).

7.10. Polyvalente sportzaal

De polyvalente sportzaal die voorzien zal worden zal niet enkel voor sportieve doeleinden gebruikt kunnen worden. Er worden ondermeer een (verwijderbaar) podium en een tribune voorzien. De vloer bestaat uit industrieel beton dat afgewerkt werd met een universele sportvloer. Dat moet het mogelijk maken om de sportzaal ook te gebruiken als concertzaal. Door dat de zaal ook – door middel van een schuifwand – in twee delen kan opgedeeld worden, is het mogelijk dat twee groepen gedetineerden tegelijk gebruik maken van de zaal. De sportzaal is ook voorzien van kleedkamers, sanitaire voorzieningen, een douchecomplex en een aparte kleed- en doucheruimte voor externen. Qua fitnessfaciliteiten is voorzien dat er op elke vleugel een mogelijkheid is om te fitnessen (Johanna van Hoylandt, interview, 3 maart 2014).

7.11. Kleur, licht en lucht

Zoals hierboven al weergegeven (punt 4.6), vinden de respondenten van ons onderzoek het belangrijk dat kleur en kunst aanwezig zijn in de gevangenissen. Volgens Johanna Van Hoylandt zijn de gevangenissen tegenwoordig verplicht om kunstintegratie te voorzien.

Zo hebben de muren van elk verdiep in de gevangenissen van Beveren en Marche-en-Famenne een andere kleur gekregen. Dat zou een aangename sfeer bijbrengen volgens Els Van Herck.

Licht is ook zeer belangrijk in de gevangenissen. Zo werd ervoor gezorgd dat er in de nieuwe gevangenissen sprake is van veel lichtinval. Er is ook genoeg luchtverversing aanwezig, zodat er altijd verse lucht is binnenin de gevangenissen.

7.12. Prison Cloud

De gedetineerden moeten in de oudere gevangenissen alle gesprekken en inschrijvingen voor activiteiten schriftelijk aanvragen. Het duurt soms lang vooraleer de aanvragen op de juiste bestemming terecht komen en soms gaan aanvragen verloren (Emmy Goossens, interview, 19 maart 2014). In de nieuwere gevangenissen is per cel een computer aanwezig. Dat moet het voor gedetineerden gemakkelijker maken om hun dossier te raadplegen, zich in te schrijven voor een activiteit die georganiseerd wordt door de gevangenis of om een gesprek met een sociaal werker aan te vragen. Ook contacten onderhouden met familie en vrienden wordt daardoor eenvoudiger. De computer laat hen eveneens toe om deel te nemen aan *e-learning*. Toch is hun toegang tot het internet beperkt (Johanna van Hoylandt, interview, 3 maart 2014; Els Van Herck, interview, 27 maart 2014).

7.13. Detentieplan

Eerder in deze masterproef hadden we het over het detentieplan; een instrument dat de re-integratie van de gedetineerde moet bevorderen, maar dat nog niet geïmplementeerd werd in België. In Beveren is het de bedoeling toch al met dat detentieplan te gaan werken. Zo gaat elke gedetineerde bij intake gescreend worden en wordt er dan samen met de psychosociale dienst een individueel detentieplan opgemaakt. Op basis van dat plan zal dan een vleugel (bijvoorbeeld opleidingsvleugel of arbeidsvleugel) toegewezen worden aan de gedetineerde.

Dat komt niet alleen de veiligheid ten goede, maar heeft ook organisatorische voordelen. Zo kunnen alle gedetineerden die arbeid verrichten of een opleiding volgen, gezamenlijk naar hun werkplaats of leslokaal gebracht worden (Els Van Herck, interview, 27 maart 2014).

8. Besluit

Er zijn binnen de gevangensmuren veel verschillende diensten en personen betrokken bij de re-integratie van gedetineerden. De diensten of personen die in het kader van dit onderzoek geïnterviewd werden, hebben elk hun eigen visie op de noodzakelijkheden binnen een gevangenisinstelling om hun opdracht goed uit te voeren.

In functie van dit onderzoek werden een beleidscoördinator, een gevangenisdirecteur, een communicatieverantwoordelijke, een sportcoördinator, een medewerker van een psychosociale dienst, een justitieel welzijnswerker, de organisatie Klasbak, een medewerker van de VDAB en een medewerker van de Rode Antraciet geïnterviewd. Elk van hen draagt bij tot de re-integratie van gedetineerden, doch elk van uit een andere invalshoek.

Uit ons onderzoek is gebleken dat alle bovenvermelde diensten vragende partij zijn om de lokalen die gebruikt worden in functie van de re-integratie van gedetineerden zo dicht mogelijk bij het cellulaire gedeelte te voorzien. Dit vinden ze beter omdat ze dan gemakkelijker met de gedetineerden in contact kunnen komen. De lokalen worden ook best gegroepeerd, opdat de verschillende diensten gemakkelijker zouden kunnen communiceren met elkaar.

Het literatuuronderzoek van deze masterproef heeft aangetoond dat de bouw van nieuwe gevangenissen een rechtstreeks gevolg zijn van het Masterplan 2008-2012-2016 dat tegemoet wil komen aan de overbevolking in de Belgische gevangenissen. De reductionistische visie die aanvankelijk naar voor geschoven was om het hoofd te bieden aan die overbevolking had namelijk niet het gewenste effect. Ook constateerden we dat nieuwe gevangenissen steeds vaker gebouwd worden op meer afgelegen plaatsen, daar waar ze vroeger nog midden in de stad werden voorzien. Binnen de gevangeniswanden is nog steeds het panoptisch model van Ducpétiaux prominent aanwezig, doch mits kleine wijzigingen. De nieuwe gevangenissen zijn wel beter beveiligd aan de buitenkant dan de oudere gevangenissen. Nu hebben ze niet enkel een muur en een draad, maar ook thermische camera's en perimeterdetectie. Die conclusie kunnen we echter niet maken voor de beveiliging binnen de gevangeniswanden; die werd namelijk amper aangepast.

Qua ontwerp aan de binnenkant van de gevangenissen zien we dat er niet langer scheidingen zijn tussen de verschillende verdiepingen. Dat noemt men open galerijen. Het personeel van de nieuwe gevangenissen vindt dat beter omdat het overzichtelijker werken is en omdat het een (subjectief) veiligheidsgevoel creëert. Een klein minpunt aan die open galerijen is dat de atmosfeer wat drukker is, maar dat wordt opgevangen door een goed aangepaste akoestiek.

In de nieuwe gevangenissen worden ook een bezoekerscomplex, lokalen voor beroepsopleidingen, een apart kantoor van de psychosociale dienst, lokalen op de vleugels zelf, lokalen rond de centrale kern, polyvalente zalen, een polyvalente sportzaal en een fitness op de wan-

deling voorzien. Aan de noodzakelijkheid om voldoende activiteitslokalen ter beschikking te hebben om de re-integratie van gedetineerden te bevorderen, wordt dus weldegelijk tegemoet gekomen.

Eveneens nieuw in de recente gevangenissen is het 'Prison Cloud'-systeem. Het betreft een systeem waarbij gedetineerden, via een computer in hun eigen cel, zich efficiënt kunnen inschrijven voor activiteiten, gesprekken kunnen aanvragen met een sociaal werker alsook hun dossier raadplegen.

Tot slot geven we mee dat het detentieplan, dat tot nader orde nog niet geïmplementeerd werd, in voege zal treden in de nieuwe gevangenissen. In de nieuw gebouwde gevangenis van Beveren merkten we op dat elke gevangenisvleugel een welbepaalde bestemming heeft. Zo is er sprake van een opleidingsvleugel en een arbeidsvleugel. Dat biedt verschillende voordelen op organisatorisch- en veiligheidsvlak.

Algemeen besluit

In deze masterproef stellen we ons de vraag op welke manier de architectuur en infrastructuur van gevangenissen de re-integratie van gedetineerden belemmert of bevordert. We combineren een literatuurstudie met een eigen diepteonderzoek.

In de literatuurstudie van dit onderzoek merkten we meteen op dat de periode waarin gevangenissen ontstaan zijn niet met zekerheid kunnen aangeduid worden; wel hadden ze hun voorgangers in de vorm van kerkers, maar die hadden niet de vrijheidsberoving per se als doelstelling. Het staat wel vast dat de gevangenissen zoals we ze nu nog kennen er kwamen ter vervanging van de lijfstraffen die tot en met het Ancien Régime gehanteerd werden. De vele veranderingen in de samenleving en de kritieken van ondermeer de Verlichters hebben daar toe bijgedragen. Vanaf die periode werd de vrijheidsberoving de zwaarste straf die toegepast kon worden.

Wat de organisatie en indeling van de gevangenissen betreft, constateren we dat ze in de laatste twee eeuwen verschillende ontwerpen en achterliggende ideeën hebben gekend. Heel wat verschillende personen hebben een belangrijke invloed gehad op die evolutie.

John Howard was één van die personen. Hij ondervond dat de gevangenissen in slechte staat waren en dat er – door een gebrek aan hygiëne en goede verluchting – veel ziektes uitbraken in de gevangenissen. Het zou op basis van zijn ideeën zijn dat gevangenissen steeds meer een plaats kregen buiten de leefgemeenschappen, weg van de steden. Tot op vandaag wordt dat nog steeds toegepast, doch niet enkel om de redenen die hij aanhaalde. Vandaag worden gevangenissen buiten de stad gebouwd omwille van een gebrek aan ruimte om een dergelijk groot gebouw neer te planten.

Jean Jacques Philippe Vilain XIII was de eerste om te zorgen voor een classificatie van gevangenen op basis van bijvoorbeeld geslacht, leeftijd of criminele daad. Ook introduceerde hij het idee dat gedetineerden meer invulling zouden moeten kunnen geven aan hun leven tijdens hun opsluiting. Hij vond dat er binnen de gevangenismuren ruimte moest zijn om te arbeiden; het zou volgens hem een wederopvoedende waarde hebben. In de lijn daarvan bouwde hij

twee tuchthuizen (Gent en Vilvoorde) waar dat toegepast werd. De ideeën van Vilain XIII werden ook in de Verenigde Staten van Amerika overgenomen, echter daar werd geëxperimenteerd met twee verschillende stelsels: één waarbij gedetineerden gezamenlijk, doch in stilte, konden werken (Auburn) en één waarbij gedetineerden geen contact hadden met hun medegedetineerden en de arbeid in hun cel moesten doen (Pennsylvania).

Edouard Ducpétiaux, die samen met Vilain XIII één van de voornaamste figuren was in de geschiedenis van de Belgische gevangenisarchitectuur, zou zich voor zijn ontwerp baseren op het Pennsylvanian-stelsel. Hij combineerde de bevindingen van dat experiment met het panopticonmodel van Jeremy Bentham en de ideeën van Vilain XIII. Zo ontstonden geclassificeerde gevangnissen met een cellulair regime, waarbij geen gezamenlijke activiteiten zoals arbeid mogelijk waren. In dat laatste verschilde hij dus van Vilain XIII; afzondering was de regel, gedetineerden moesten er van weerhouden worden dat ze elkaar negatief zouden konden beïnvloeden.

Adolphe Prins zou de meeste kritiek op de cellulaire gevangnissen van Ducpétiaux leveren. Voor hem kwamen de behandeling en begeleiding van de gevangenen op de eerste plaats; sindsdien is re-integratie steeds meer op de voorgrond gekomen. Samen met de Ministers van Justitie Lejeune en Vandervelde zou hij het gemeenschapsregime, met gemeenschappelijke activiteiten, in de gevangnissen introduceren. Onder die re-integratie wordt verstaan dat de gedetineerde weer voorbereid moet worden op een normaal leven in de samenleving. Die re-integratie kan in de hand gewerkt worden door ondermeer vormingsactiviteiten, arbeid, sport en cultuur.

Echter, er gaan meer doelstellingen gepaard met een opsluitingmaatregel dan enkel de re-integratie van gedetineerden realiseren. Niet al die doelstellingen hebben een positief effect op de doelstelling re-integratie. Isolering en infantilisering zijn bijvoorbeeld doelstellingen die de re-integratie belemmeren terwijl vorming, conflictoplossing, ongewenste functies bestrijden en behandeling voorbeelden zijn van gevangenisdoelstellingen die de re-integratie bevorderen.

Ook de Basiswet van 2005 schuift naast re-integratie andere doelstellingen naar voor; allen worden ze op heden nog uitgevoerd in de Belgische gevangnissen. De detentieschade voorkomen, het aan de slachtoffers aangedane onrecht herstellen en de veroordeelden rehabiliteren

zijn daar maar enkele van. Om die doelstellingen te realiseren wordt per gedetineerde voorzien dat een detentieplan opgemaakt wordt. Die manier van werken is echter nog niet geïmplementeerd in de oudere gevangenissen; in de nieuwe gevangenis van Beveren zal dat wel het geval zijn.

Een groot probleem waar we sinds de introductie van het gevangenisregime mee geconfronteerd worden, is het gebrek aan ruimte in de Ducpétiaux-gevangenissen om dat regime goed te kunnen toepassen. Dat is nog steeds de realiteit in de oudere Belgische gevangenissen. De nieuw gebouwde gevangenissen hebben wel hetzelfde inwendig concept van Ducpétiaux behouden, maar er wordt bij de bouw rekening mee gehouden dat er gemeenschappelijke ruimtes gebouwd worden.

Uit ons onderzoek blijkt dat er voor onderwijs- en cultuuractiviteiten noodzaak is aan goed geëquipeerde klaslokalen. Ze worden best voorzien in de buurt van het centrum van de gevangenissen en ook op de celvleugels zelf. Gezien het succes van ICT-activiteiten geldt hetzelfde voor een computerlokaal. Om tegemoet te komen aan de mogelijkheid om sportactiviteiten te organiseren is een polyvalente sportzaal (die ook gebruikt kan worden als theater- of concertzaal) noodzakelijk, net als fitnessstoestellen op de wandeling en een fitnesszaal per gevangenisvleugel. Voor aangename bezoekmomenten te kunnen organiseren is ook een goed ingericht bezoekerscomplex noodzakelijk.

In de nieuwe gevangenissen wordt met al die noodzakelijkheden rekening gehouden; in de oudere gevangenissen is men genoodzaakt te werken met de ruimtes die ter beschikking zijn, en dat heeft niet steeds het gewenste effect.

Om het welzijn van de gedetineerden te garanderen en om hun re-integratie te bevorderen wordt beroep gedaan op twee diensten: de psychosociale dienst (intramuraal) en het justitieel welzijnswerk (extramuraal). In de nieuwe gevangenissen worden daar speciaal gespreksruimtes voor gebouwd; ook de medewerkers van de VDAB kunnen daar gebruik van maken. De psychosociale dienst beschikt daarnaast ook over een apart bureau, weg van de vleugels om verslagen op te maken. Uit ons onderzoek concluderen we echter dat niet alle medewerkers daar vragende partij voor zijn; sommigen verkiezen toegankelijker en steeds bereikbaar te zijn voor de gedetineerden.

Tot slot

Wanneer we de evolutie van de gevangenissen naast de verwachtingen van het gevangenis-personeel leggen, stellen we vast dat er progressie gemaakt wordt als het aankomt op de gevangenissen beter afstemmen op de doelstelling re-integratie. Nieuwe systemen (Prison Cloud, detentieplan) werden op poten gezet om de re-integratie van de gedetineerden te bevorderen. Ook de architectuur van een gevangenis speelt daar een zeer belangrijke rol in.

Omdat de nieuwe gevangenis van Beveren pas opgeleverd werd in de eindfase van deze masterproef en dat andere geplande nieuwe gevangenissen nog niet afgewerkt zijn, kan nog niet nagegaan worden of er een correlationeel verband bestaat tussen de gevangenisarchitectuur en de re-integratie van gedetineerden. Wel kunnen we stellen dat er met de doelstelling re-integratie heel veel rekening gehouden wordt in de ontwerpfase van de nieuwe Belgische gevangenissen. Dat op zich is al een zeer positieve evolutie.

Wordt vervolgd...

Bibliografie

Wetgeving

Algemene beleidsnota van Minister van Justitie, *Parl. St. Belgische Kamer van Volksvertegenwoordigers*, 2007-2008, nr. 0995/003

Algemene beleidsnota van Minister van Justitie, *Parl. St. Belgische Kamer van Volksvertegenwoordigers*, 2008-2009, nr. 1529/016

Basiswet betreffende het gevangeniswezen en de rechtspositie van gedetineerden (Wet van 12 januari 2005), B.S. 1 februari 2005.

Decreet betreffende het volwassenenonderwijs (Decreet van 15 juni 2007), B.S. 31 augustus 2007.

Decreet betreffende de organisatie van hulp- en dienstverlening aan gedetineerden (Decreet van 8 maart 2013), B.S. 21 april 2013.

Eindverslag van de commissie « basiswet gevangeniswezen en rechtspositie van gedetineerden », Verslag namens de commissie voor de Justitie uitgebracht door de heren Vincent DECROLY en Tony VAN PARYS, *Parl.St.*, Belgische Kamer van Volksvertegenwoordigers, 2000-2001, nr. 1076/001.

Samenwerkingsakkoord van 28 februari 1994 tussen de Staat en de Vlaamse gemeenschap inzake de sociale hulpverlening aan gedetineerden met het oog op hun sociale reïntegratie, B.S. 18 maart 1994.

COYLE, A., Revision of the European Prison Rules. A Contextual Report (2005), <http://www.law.kuleuven.be/strafrecht/english/BijlagenENGELS/COYLEcontextualreport.pdf>

Boeken

APPERT, B. (1848). *Voyage en Belgique, dédié au Roi, et conférences sur les divers systèmes d'emprisonnement, dédiées à la Reine*. Brussel: Garcin et Beelaerts.

BECCARIA, C. (1982). *Over misdaden en straffen. Ingeleid van aantekeningen voorzien en vertaald door Dr. J. M. MICHIELS. Voorwoord door Prof. Mr. J. M. VAN BEMMELEN.* Antwerpen: Kluwer Rechtswetenschappen.

BEYENS, K. (2000). *Straffen als sociale praktijk. Een penologisch onderzoek naar straftoemeting.* Brussel: VUBPress.

BILLIET, J. & WAEGE, H. (Ed.). (2010). *Een samenleving onderzocht. Methoden van sociaal wetenschappelijk onderzoek.* Antwerpen: De Boeck.

BOUVERNE-DE BIE, M., KLOECK, K., MEYVIS, W., ROOSE, R. & VANACKER, J. (Ed.). (2002). *Handboek forensisch welzijnswerk.* Gent: Academia Press.

BOUVERNE-DE BIE, M. & ROOSE, R. *Het begrip sociale integratie.* In: GOETHALS, J. & BOUVERNE-DE BIE, M. (Ed.). (2000). *Voorwaardelijke invrijheidstelling: wetgeving, predictie en begeleiding.* Gent: Academia Press.

BUITELAAR, W. & SIERKSMA, R. (1972). *Gevangen in de gevangenis. Beschouwingen over gevangenis, misdaad en maatschappij.* Meppel: Boom.

CATTRYSSE, M., MARTYN, G. & VANHULLE, B. Een nieuwe gevangenis op grond van nieuwe ideeën. In: PENITENTIAIRE INRICHTING DE NIEUWEWANDELING GENT. (Ed.). (2011). *150 jaar Nieuwewandeling. Gevangenis Gent, 1862 - 2012.* Gent Uitgeverij Snoeck

CHRISTIAENS, J. (1999). *De geboorte van de jeugddelinquent.* Brussel: VUBPress.

CHRISTIAENSEN, S. *Adolphe Prins 1845-1919.* In: FIJNAUT, C. (Ed.). (1993). *Gestalten uit het verleden.* . Deurne: Kluwer rechtswetenschappen.

DE CLERCQ, L., STAS, L. & WIJNS, N. Het leven in de Nieuwewandeling vandaag. In: PENITENTIAIRE INRICHTING DE NIEUWEWANDELING GENT. (Ed.). (2011). *150 jaar Nieuwewandeling. Gevangenis Gent, 1862 - 2012.* Gent Uitgeverij Snoeck

DE RUYVER, B. (1988). *De strafrechtelijke politiek gevoerd onder de socialistische Ministers van Justitie E. Vandervelde, P. Vermeylen En A. Vranckx*. Antwerpen: Kluwer Rechtswetenschappen.

DEAN, T. (2004). *Misdaad in de Middeleeuwen*. Amsterdam: Pearson Education Benelux.

DEMYTTENAERE, B. (2002). *Een blik achter de tralies van de Belgische gevangenen*. Antwerpen: Standaard Uitgeverij.

DENZIN, N. K. & LINCOLN, Y.S. (Ed.). (2000). *Handbook of Qualitative research*. Londen: Sage Publications.

DEPREEUW, W. (1988). *Landloperij, bedelarij en thuisloosheid. Een socio-historische analyse van repressie, bijsytand en instellingen*. Antwerpen: Kluwer Rechtswetenschappen.

DROSSEN, P., VANHULLE, B. & VELLE, K. Het dagelijkse leven in de gevangenis voor de Tweede Wereldoorlog. In: PENITENTIAIRE INRICHTING DE NIEUWEWANDELING GENT. (Ed.). (2011). *150 jaar Nieuwewandeling. Gevangenis Gent, 1862 - 2012*. Gent Uitgeverij Snoeck

DUBBELD, L. (2001). *In de geborgenheid van de gevangenis. De betekenis van de nieuwe Nederlandse gevangenisbouw*. Amsterdam: Amsterdam University Press.

DUPONT, L. (Ed.). (1998). *Op weg naar een beginselenwet gevangeniswezen*. Leuven: Universitaire Pers Leuven.

DUPREEL, J. (1960). *Penitentiaire studiën en perspectieven*. Nijvel: Penitentiaire drukkerij.

ERIKSSON, T. (1976). *The Reformers. An Historical Survey of Pioneer Experiments in the Treatment of Criminals*. Amsterdam: Elsevier.

EVANS, R. (1982). *The fabrication of virtue. English prison architecture, 1750-1840*. Cambridge: Cambridge University Press.

FOUCAULT, M. (2010). *Discipline, toezicht en straf. De geboorte van de gevangenis*. Groningen: Historische Uitgeverij

FRANKE, H. (1990). *Twee eeuwen gevangen. Misdaad en straf in Nederland*. Utrecht: Het Spectrum.

FRANKE, H. (1996). *De macht van het lijden. Twee eeuwen gevangenisstraf in Nederland*. Amsterdam: Balans.

GARLAND, D. (2001). *The culture of control : crime and social order in contemporary society*. Oxford: Oxford University Press.

GOFFMAN, E. (1973). *Asylums : essays on the social situation of mental patients and other inmates*. London: Penguin books.

JEWKES, Y. (Ed.). (2007). *Handbook on prisons*. USA: Willan Publishing.

KEATS, D. M. (2000). *Interviewing. A practical guide for students and professionals*. Buckingham: Open University Press.

KELLENS, G. (1991). *Précis de pénologie et de droit des sanctions pénales. La mesure de la peine*. Luik: Ed. Collection Scientifique de la Faculté de Droit de Liège.

KVALE, S. & BRINKMANN, S. (2009). *Interviews. Learning the craft of qualitative research interviewing*. Londen: Sage.

MAES, E. (2007). *Van gevangenisstraf naar vrijheidsstraf : Onderzoek naar de ontwikkeling van en de samenhang tussen penitentiaire regelgeving (inzake het regime van gedetineerden) en penologische visies en andere normeringsrationaliteiten) - Deel 1*. Leuven: Katholieke Universiteit Leuven.

MAES, E. (2007). *Van gevangenisstraf naar vrijheidsstraf: Onderzoek naar de ontwikkeling van en de samenhang tussen penitentiaire regelgeving (inzake het regime van gedetineerden) en penologische visies en andere normeringsrationaliteiten) - Deel 2*. Leuven: Katholieke Universiteit Leuven.

MARTYN, G. Een blik in de 'oude doos'. Gevangen in Gent voor 1862. In: PENITENTIAIRE INRICHTING DE NIEUWEWANDELING GENT. (Ed.). (2011). *150 jaar Nieuwewandeling. Gevangenis Gent, 1862 - 2012*. Gent Uitgeverij Snoeck

MARY, P. (Ed.). (1991). *L'aide sociale aux justiciables*. Brussel: Bruylant.

MARY, P. (1998). *Délinquant, délinquance et insécurité: un demi-siècle de traitement en Belgique (1944-1997)*. Brussel: Bruylant.

MATHIESEN, T. (1990). *Prison on Trial* Londen Sage Publications

MATTHEWS, R. & FRANCIS, P. (Ed.). (1996). *Prisons 2000. An international perspective on the current state and future of imprisonment*. Londen: Macmillan Press.

MCCORKLE, L. W. & KORN, R. (1970). Resocialization within walls. In N. JOHNSTON, SAVITZ, L. & WOLFGANG, M.E. (Ed.), *The sociology of punishment and correction*. Londen: John Wiley and Sons, Inc.

MONTILLA, M. R. & HARLOW, N. (Ed.). (1979). *Correctional facilities planning*. Toronto: Lexington Books.

NAGEL, W. H. (1977). *De funkties van de vrijheidstraf*. Alphen aan den Rijn Samsom uitgeverij.

PETERS, T. *Edouard Ducpetiaux 1804-1868*. In: FIJNAUT, C. (Ed.). (1993). *Gestalten uit het verleden*. . Deurne: Kluwer rechtswetenschappen.

PRATT, J. (2002). *Punishment & civilization*. London: Sage Publications.

- PUNCH, M. (1986). *The politics and ethics of fieldwork*. California: Sage Publications.
- REID, S. T. (1981). *The correctional system. An Introduction*. Londen: Holt, Rinehart and Winston.
- ROOSE, R., VANDER LAENEN, F., AERTSEN, I. & VAN GARSSE, L. (Ed.). (2012). *Handboek forensisch welzijnswerk*. Gent: Academia Press.
- ROTHMAN, D. J. (1971). *The Discovery of the Asylum. Social Order and Disorder in the New Republic*. Canada: Little, Brown & Company.
- SEMPLE, J. (1993). *Bentham's Prison: A study of the panopticon penitentiary* Oxford: Clarendon Press
- SPIERENBURG, P. (2013). *Violence & Punishment. Civilizing the body through time*. Cambridge: Polity Press.
- STEVENS, F. *Jean Vilain XIII 1712-1777*. In: FIJNAUT, C. (Ed.). (1993). *Gestalten uit het verleden*. Deurne: Kluwer rechtswetenschappen.
- STEVENS, J. (1891). *Les prisons cellulaires en Belgique. Leur hygiène physique et morale*. Brussel: Larcier.
- TSITSOURA, A. (Ed.). (1989). *Les objectifs de la sanction pénale. En hommage à Lucien SLACHMUYLDER*. Brussel: Bruylant.
- UNIVERSITE DE DROIT, D'ECONOMIE ET DES SCIENCES D'AIX-MARSEILLE. (1996). *La réinsertion des délinquants: mythe ou réalité?* . Aix-En-Provence: Presses universitaires d'Aix - Marseille
- VAN DER LANDEN, D. (1992). *Straf en maatregel*. Arnhem: Gouda Quint BV.

VAN ELEWYCK, T. (1924). *Audience solennelle de rentrée du 1er octobre 1924. La maison de force à Gand sous le consulat*. Gent: Vercauteren.

VAN HAEGENDOREN, M., LENAERS, S. & VALGAEREN, E. (2001). *De gemeenschap achter tralies. Onderzoek naar de behoeften van gedetineerden aan maatschappelijke hulp- en dienstverlening*. Diepenbeek: Sociaal Economisch Instituut.

VAN OTRIVE, L. (1978). *De gevangenis: een systeem op drift* Leuven Davidsfonds.

VAN STOKKOM, B. (Ed.). (2004). *Straf en herstel. Ethische reflecties over sanctiedoeleinden*. Den Haag: Boom juridische uitgevers.

VAN VEEN, Th. W. (1949). *Generale Preventie*. Antwerpen: De Sikkel.

VANDEKERCKHOVE, L. (1989). *Over het ontstaan van de gevangenisstraf. Een kijk op het Oude Rome*. Leuven: Acco.

VZW DE HUIZEN (Ed.). (2013). *Huizen. Naar een duurzame penitentiaire aanpak*. Brussel: Academic & scientific publishers.

ZIMRING, F. E. & HAWKINS, G. . (1995). *Incapacitation: Penal confinement and the restraint of crime*. Oxford: Oxford University Press.

ZYL SMIT, D. & SNACKEN, S. (2009). *Principles of European prison law and policy: penology and human rights*. Oxford: Oxford University Press.

Tijdschriften

BEYENS, K., GILBERT, E. & DEVRESSE, M-S. (2012). Architecturale behoeften van gevangenisbewoners en -gebruikers. *Fatik*, 133, 5-16.

BEYENS, K. & JANSSENS, F. (2009: a). Gevangenisbouw voor de eenentwintigste eeuw. De missie is helder: méér capaciteit! Maar waar is de visie? *De orde van de dag*, 48, 7-20.

BEYENS, K. & JANSSENS, F. (2009: b). Gevangnissen voor de eenentwintigste eeuw: op-
poruiteit of gemiste kans? *De orde van de dag*, 48, 3-6.

BUFFARD, S. (1977). Y a-t-il une évolution de la prison? Réflexion du groupe multiprofession-
nel de Lyon sur les questions pénitentiaires. *Déviance et société*, 1(2), 203-208.

CHRISTIAENS, J. (2001). Het stenen hemd. Aspecten van het 19e-eeuwse penitentiaire vraag-
stuk in België. *Panopticon*, 319-341.

CHRISTIAENSEN, S. (1997). De zaak Falleur & co: de opmerkelijke aanleiding tot de 'Wet Le-
jeune'. *Panopticon*, 1, 507-525.

CLAES, B., GELUYCKENS, T. & CHRISTIAENS, J. (2009). Stenen muren maken nog geen gevan-
genis. Reflecties bij het rapport van de Europese Commissaris voor de Mensenrechten. *Pa-
nopticon*, 52-65.

CLAUS, H. (2005). Is het Strategisch Plan voor hulp- en dienstverlening aan gedetineerden wel
zo strategisch? *De orde van de dag*, 31, 35-38.

CLAUS, H. (2008). Blijven geloven? Een kritische benadering van het beleidsplan van Minister
Jo Vandeuren. *Fatik*, 118, 23-24.

CLAUS, H. (2009). De huizen, een concept voor de Belgische gevangenis van de eenentwintig-
ste eeuw. *De orde van de dag*, 48, 39-43.

CONSTANT, J. (1950-1951). L'évolution du régime pénitentiaire (1). *Revue de droit pénal et de
criminologie*, 9, 1001-1035.

CUYPERS, R. (2008). Onderwijs aan mensen in detentie: een blijvende uitdaging. *Fatik*, 120, 19-22.

DAEMS, T. (2008). Baksteen in de maag, steengruis in de nieren. De beleidsnota Justitie en het Masterplan 2008-2012 voor een gevangenisinfrastructuur in humane omstandigheden. *Panopticon*, 4, 67-79.

DAEMS, T. (2008). De plannen van Justitie: inleiding tot de FATIK-discussie. *Fatik*, 118, 17-19.

DAEMS, T. (2009). Het gevangeniswezen in crisistijd -en vice versa. Enkele reflecties naar aanleiding van de tekst Masterplan 2008-2012 voor een gevangenisinfrastructuur in humane omstandigheden; stand van zaken en bijkomende projecten tot 2016. *Fatik*, 121, 23-27.

DECLERCK, B. (2005). Sociaal-cultureel volwassenenwerk en sport voor gedetineerden: De Rode Antraciet. *De orde van de dag*, 31, 45-48.

DEMEERSMAN, T. (2009). Met twee voeten in de samenleving. Over wat gedetineerden nodig hebben en wie daarvoor moet zorgen. *De orde van de dag*, 48, 61-68.

DUPONT-BOUCHAT, M.-S. (1988). Dupcétieux ou le rêve cellulaire. *Déviance et société*, 12(1), 1-27.

MEYVIS, W. (2003). Uitvoering Vlaams Strategisch Plan Hulp- en Dienstverlening aan gedetineerden. Een overzicht. *Panopticon*, 591-599.

MEYVIS, W. (2005). Hulp- en dienstverlening aan gedetineerden: Vlaamse Gemeenschap én Justitie uitgedaagd. *De orde van de dag*, 31, 7-12.

NEIRYNCK, L. (2009). Gevangenisbouw voor de eenentwintigste eeuw. De missie is helder: méér capaciteit! Maar waar is de visie? ACV openbare diensten heeft er één. *De orde van de dag*, 48, 81-82.

PATERSON, N. (2013). Het Vlaamse decreet hulp- en dienstverlening aan gedetineerden: tussenhalte of eindstation. *Fatik*, 31(138), 20-25.

POLL, M. (1936). Mémoires. La réforme pénitentiaire en Belgique. *Revue de droit pénal et de criminologie et Archives Internationales de Médecine légale*.

ROTH, R. (1977). Prison-modèle et prison symbole: l'exemple de Genève au XIXème siècle. *Déviance et société*, 1(4), 389-410.

SEDGLEY, N. H., SCOTT, C.E., WILLIAMS, N.A. & DERRICK, F.W. (2010). Prison's Dilemma: Do Education and Jobs Programmes Affect Recidivism? *Economica*, 77, 497-517.

SIMON, J. (1939). Trois grandes figures de la science pénitentiaire belge: Philippe Vilain XIII, Edouard Ducpétiaux, Adolphe Prins. *Revue de droit pénal et de criminologie*, 588-605.

TASSIER, M. (2005). Hulp- en dienstverlening aan gedetineerden: en toch beweegt ze. *De orde van de dag*, 31, 39-43.

TOURNEL, H. (2009). Vorming, opleiding en arbeidstoeleiding ter bevordering van de sociale (re-)integratie in zeven Vlaamse gevangenissen. *Fatik*, 122, 10-18.

TUBEX, H. & VAN CAMP, T. (2005). De implementatie van het Strategisch Plan in de gevangenis: it takes two to tango. *De orde van de dag*, 31, 49-53.

VANACKER, J. (1996). Tractebel: Beste koop is een Ducpétieauxgevangenis. Bedenkingen bij de financiële audit - Organisatorische studie van de strafinrichtingen. *Panopticon*, 383-391.

VOGELS, M. (2005). Strategisch Plan 'Hulp- en dienstverlening aan gedetineerden' : 'The way of no return'. *De orde van de dag*, 31, 13-17.

VANHERK, G. & PATERSON, N. (2011). Hulp- en dienstverlening aan gedetineerden strategisch plannen. Wat valt er te vieren, maar vooral: wat ligt er voor ons? *Fatik*, 132, 20-26.

VERSCHUEREN, G. (2010). Beleid en regimeontwikkeling in de Centrale Gevangenis: een terugblik. *Fatik*, 127, 23-28.

Brochures

FOD JUSTITIE,. (2012). *Justitie in cijfers*, Brussel.

BEYENS, K., GILBERT, E. & DEVRESSE, M.-S.; KONING BOUDEWIJNSTICHTING, (2011). *Werken en leven in de gevangenis: de gebruikers aan het woord*, Brussel.

REGIE DER GEBOUWEN,. *Beveren. Penitentiaire inrichting*, Brussel.

Internet

ENCYCLO: ONLINE ENCYCLOPEDIË: © Encyclo MMXII, geraadpleegd op 20 november 2013, <http://www.encyclo.nl/zoek.php?woord=integratie>.

VLAAMS PARLEMENT, geraadpleegd op 12 februari 2014, <http://docs.vlaamsparlement.be/docs/stukken/2012-2013/g1846-1.pdf>.

VLAAMS ONDERSTEUNINGSCENTRUM VOOR HET VOLWASSENENONDERWIJS, geraadpleegd op 19 februari 2014, <http://www.vocvo.be/>.

VLAAMSE OVERHEID DEPARTEMENT WELZIJN, VOLKSGEZONDHEID EN GEZIN, geraadpleegd op 22 oktober 2013, <http://www4wvg.vlaanderen.be/wvg/welzijnsamenleving/hulpaangedetineerden/Paginas/inhoud.aspx>.

DE HUIZEN, geraadpleegd op 8 december 2013, www.dehuizen.be.apache08.hostbasket.com/index.php/concept.

NATIONAAL INSTITUUT VOOR CRIMINALISTIEK EN CRIMINOLOGIE, geraadpleegd op 16 april 2014, <http://nicc.fgov.be/upload/images/rapport%20classification-091111.pdf> .

Persdossiers

REGIE DER GEBOUWEN, (28 juni 2011). "*Persdossier: De nieuwe gevangenis van Dendermonde*". Brussel: Regie er gebouwen.

REGIE DER GEBOUWEN, (28 juni 2011). "*Persdossier: De nieuwe gevangenis van Beveren*". Brussel: Regie er gebouwen.

REGIE DER GEBOUWEN, (29 juni 2011). "*Persdossier: De nieuwe gevangenis van Marche – En - Famenne*". Brussel: Regie er gebouwen.

REGIE DER GEBOUWEN, (13 september 2012). "*Persdossier: De nieuwe gevangenis van Leuze - En - Hainaut*". Brussel: Regie der gebouwen.

Interviews

Interview met Luc Stas - gevangenisdirecteur / inrichtingshoofd van de gevangenis van Gent , 13 februari 2014, te Gent.

Interview met Inge Van Acker - verantwoordelijke van KLASBAK, 20 februari 2014, te Mechelen.

Interview met Frederik Janssens - sociaal-cultureel medewerker van VZW De Rode Antraciet, 21 februari 2014, te Antwerpen

Interview met Rudi Rijckx - trajectbegeleider van het justitieel welzijnswerk, 26 februari 2014, te Gent

Interview met Marina De Maesschalck & Antoon Ternier - detentieconsulenten van de VDAB, 28 februari 2014, te Brussel.

Interview met Johanna Van Hoylandt - diensthoofd van projectgroep gevangenis, 3 maart 2014, te Brussel.

Interview met Philippe Deridder - onderwijscoördinator van de gevangenis van Oudenaarde, 4 maart 2014, te Oudenaarde.

Interview met Marion Vanden Bossche - communicatieverantwoordelijke van de gevangenis van Oudenaarde, 6 maart 2014, te Oudenaarde.

Interview met Emmy Goossens - attaché-psycholoog van de psychosociale dienst van de gevangenis van Oudenaarde, 19 maart 2014, te Oudenaarde.

Interview met Els Van Herck - inrichtingshoofd van de gevangenis van Beveren, 27 maart 2014, te Beveren.

Persoonlijk contact

ANNELIES JANS, Beleidscoördinator hulp- en dienstverlening in de gevangenis van Dendermonde, persoonlijke communicatie, 18 december 2013.

ELENI DE ROECK, Beleidscoördinator hulp- en dienstverlening in de gevangenis van Oudenaarde, persoonlijke communicatie, 29 januari 2014.

TOM HUYS, sportfunctionaris van VZW De Rode Antraciet, persoonlijke communicatie, 6 februari 2014.